

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME: GEÇİŞ
EKONOMİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turhan ARICI

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fuat SEKMEN

NİSAN - 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

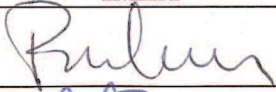

**LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME: GEÇİŞ
EKONOMİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Turhan ARICI

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat

“Bu tez 06/04/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Basarılı	
Doç. Dr. Selim İNANÇLI	Basarılı	
Doç. Dr. Şakir GÖRMÜŞ	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Turhan ARICI

06/04/2015

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması ve yazılması süresince çok değerli mesaisinden vakit ayırarak bana destek olan, çalışma boyunca bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren ve bu vesileyle eşsiz katkılar sağlayan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Fuat SEKMEN'e tüm içtenliğimle teşekkür ederim. Bu uzun ve yorucu, ama bir o kadar da keyifli sürecin sonuna yaklaşırken çalışmamın bitmesi konusunda hem öğretim görevlisi hem de öğrenci şapkasıyla değerli zamanından fedakarlık eden Sayın Hakan ERYÜZLÜ'ye yapmış olduğu katkılardan ötürü teşekkürü borç bilirim. Son olarak, sadece bu tez çalışması boyunca değil hayatımın her aşamasında yanıbaşında olduklarını bana hissettiren, bugünlere ulaşmamda her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen, emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme, babama ve ailemin diğer üyelerine ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Turhan ARICI

06/04/2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: GEÇİŞ EKONOMİLERİ	5
1.1. Geçiş Ekonomisi Kavramı	5
1.1.1. Süreç Olarak Geçiş Kavramı	5
1.1.2. Dönüşüm ve Geçiş Kavramlarının Farkları	6
1.2. Washington Uzlaşması	6
1.3. Geçişe İlişkin Politika ve Programlar	8
1.4. Geçiş Stratejileri.....	11
1.5. Geçiş Öncesi İlk Durum ve Başlangıç Koşulları	19
1.6. Geçiş Ekonomilerinde Makro Ekonomik Gelişmeler	25
1.6.1. Üretim	26
1.6.2. İstihdam, Verimlilik ve Ücretler	29
1.6.3. Enflasyon ve Parasal Kontrol	30
1.6.4. Mali Dengesizlikler	32
1.6.5. Dış Dengesizlikler	33
1.6.6. Sermaye Akışları	36
1.7. Ekonomik Durgunluk ve Toparlanma Süreci	39
1.7.1. İhracata Dayalı Toparlanma	39
1.7.2. Krizin Kalıntılarının İç Talebe Engel Olması	40
1.8. Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Faktörleri.....	41

BÖLÜM 2: GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE LIBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	44
2.1. Liberalizasyon Teorisinin Felsefi Temelleri	44
2.2. Ekonomik Liberalizasyon Mu Yoksa Politik Liberalizasyon Mu Önce Gelir? ..	45

2.3. Devlet Müdahalesi Neden Haklıdır/Açıklanabilir?	46
2.4. Ekonomik Liberalizasyon Göstergeleri.....	47
2.5. Liberalizasyonun Unsurları	49
2.5.1. Ticari Liberalizasyon	50
2.5.2. Finansal Liberalizasyon	54
2.5.2.1. CEE/CIS Ülkelerinde Finansal Gelişme	56
2.6. Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	59
2.6.1. Mc Kinnon – Shaw Hipotezi.....	61
2.6.2. Mc Kinnon ve Shaw Modelinin Genişletilmesi: Kapur(1976), Mathieson(1980) ve Galbis(1977)	62
2.7. Geçiş Sürecinde Özelleştirme	65
2.7.1. Özelleştirmenin Gerekliliği	66
2.7.2. Özelleştirme Yöntemleri	68
2.8. Geçiş Ekonomilerinde Avrupa Birliği Entegrasyonu	70
BÖLÜM 3: SEÇİLMİŞ ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ.....	74
3.1. Literatür.....	74
3.2. Veri ve Yöntem.....	78
3.2.1. Panel Birim Kök Testi.....	80
3.2.1.1. Levin ve Lin(1992)	80
3.2.1.2. Levin, Lin ve Chu(2002).....	81
3.2.1.3. Im, Pesaran ve Shin(2003)	83
3.2.2. Panel Nedensellik Testi.....	84
3.3. Tahmin Sonuçları	87
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA	93
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
CEB	: Merkezi Avrupa ve Baltık Ülkeleri
CIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CMEA	: Ortak Ekonomik Yardım Konseyi
CEE	: Merkezi ve Doğu Avrupa
EEC	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
FDI	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
FSU	: Eski Sovyetler Birliği
GDP	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GDR	: Alman Demokratik Cumhuriyeti
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SEE	: Güney Doğu Avrupa Ülkeleri
SEMED	: Güney ve Doğu Akdeniz Ülkeleri
SOE	: Devlet Mülkiyetindeki Kuruluşlar
USD	: Amerikan Doları
USSR	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WB	: Dünya Bankası

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Reform Aşamaları	14
Şekil 2	: Liberalizasyon Sonrasında Geçiş Ekonomilerindeki Reel GYYİH Trendleri	19
Şekil 3	: Reel GSYİH İndeksi.....	27
Şekil 4	: Seçilen Ülkeler İçin İşgücü Verimliliğindeki Büyüme.....	29
Şekil 5	: Bütçe Dengesi (Seçilmiş Ülkeler İçin Ağırlıklandırılmamış Ortalamalar)	33
Şekil 6	: Ödemeler Dengesi (Seçilmiş Ülkeler İçin Ağırlıklandırılmamış Ortalamalar)	34
Şekil 7	: Toplam Sermaye Akışı (Seçilmiş Ülkeler)	37

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Demokrasi ve Piyasa Reformu	11
Tablo 2	: 1995-1997 Arasında Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleşen Ve Tahmini Büyüme Oranları (%).....	23
Tablo 3	: Başlangıç Gelir Düzeyi ve Üretim Düşüşü.....	24
Tablo 4	: Merkezi ve Doğu Avrupa, Balkan ve Bağımsız Devletler Topluluğundaki Reel GSYİH Büyümesi	28
Tablo 5	: Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık ve Bağımsız Devletler Topluluğunda Enflasyon (Yıl sonu tüketici fiyatlarındaki yüzde değişim)	31
Tablo 6	: Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğunda Cari İşlemler Dengesi	35
Tablo 7	: Doğrudan Yabancı Yatırım (Ödemeler Dengesinde Kaydedilen Net Girişler)	38
Tablo 8	: CEE, CIS ve Seçilmiş Ülkelerdeki Finansal Gelişme ve Makro Ekonomik Göstergeler	58
Tablo 9	: Avrupa Birliği Üyesi Geçiş Ekonomilerinde GSYİH İçinde Özel Sektörün Payı (%)	68
Tablo 10	: Orta Ölçekteki ve Büyük Teşebbüsler İçin Özelleştirme Yöntemleri.. ..	70
Tablo 11	: Geçiş Ekonomilerinde Yıllara Göre Çıkarılan Kanun ve Kararnameler.....	73
Tablo 12	: Birim Kök Testi Sonuçları(Liberalizasyon)	87
Tablo 13	: Birim Kök Testi Sonuçları(GDP Büyüme Oranı)	88
Tablo 14	: Dumitrescu Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi (1 Gecikme Uzunluğu)	89
Tablo 15	: Dumitrescu Hurlin Panel (2012) Nedensellik Testi (2 Gecikme Uzunluğu)	89

Tezin Başlığı: Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Geçiş Ekonomileri	
Tezin Yazarı: Turhan ARICI	Danışman: Prof. Dr. Fuat SEKMEN
Kabul Tarihi: 06/04/2015	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 99 (tez)
Anabilimdalı: İktisat	Bilimdalı:
<p>Bu çalışmada, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki günümüz itibariyle AB tam üyesi olan 11 geçiş ekonomileri bağlamında Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan için 1996-2012 dönemini kapsayacak şekilde araştırılmıştır. Çalışmada, kullanılan veri seti için öncelikle birim kök testi yapılmış, akabinde ise liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığının araştırılması için Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Bulunan sonuçlara bakıldığında, AB üyeliği perspektifi içine giren ve yukarıda adı geçen geçiş ekonomileri açısından liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı yönünde bir bulguya ulaşılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, Ekonomik Büyüme, Geçiş Ekonomileri, Özelleştirme, Reform	

Title of the Thesis: Liberalisation and Economic Growth: Transition Economies

Author: Turhan ARICI

Supervisor: Prof. Dr. Fuat SEKMEN

Date: 06/04/2015

Nu. of pages: vii (pre text) + 99 (main body)

Department: Economics

Subfiled:

In this study, the relationship between liberalisation and economic growth is examined in the context of eleven transition economies for Czech Republic, Estonia, Latvia, Lithuania, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia, Romania, Bulgaria, Croatia currently being the full members of the EU covering for the period of 1996-2012. In the study, unit root test is firstly conducted for the data set used and thereafter in order to identify if there is causality relationship between liberalisation and economic growth, panel causality test of Dumitrescu and Hurlin (2012) is applied. While looking to the results found, from the point of transition economies above, which entered to the EU membership perspective, it has been reached an evidence that there is not any causality relationship between liberalisation and economic growth.

Keywords: Liberalisation, Economic Growth, Transition Economies, Privatisation, Reform

GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yıkılması ile birlikte daha önce merkezi planlamayı benimseyen ülkeler hızlı bir şekilde piyasa kapitalizmine yönelmiştir. Bu değişim 1980'li yıllarda başlayan liberalizm dalgasının komünist sistemin çöküşü ile eklemlenerek küreselleşme olgusunun ortaya çıkmasını sağlamış ve bu süreç iki kutuplu dünya düzeninden tek kutuplu dünya düzenine geçişe olanak tanımıştır. Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisine geçişle birlikte devlet müdahalesinin ortadan kaldırıldığı fiyat ve ticaret serbestisini içeren liberalizasyon politikaları uygulamaya konulmuştur. Liberalizasyon doğası gereği üretim biçimini planlı olmaktan çıkarmakta, firmaları piyasada oluşan müşteri talebine cevap vererek miktar ayarlamalarına gitmelerini, kar ve rekabet odaklı bir üretim tarzı yürütmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu yeni düzen içerisinde, serbest piyasa ekonomisine geçen ülkeler için "geçiş ekonomisi" kavramı kullanılmış olup, geçiş sürecinin ilk yıllarında bu ekonomiler ciddi üretim düşüşlerine maruz kalmışlardır. Liberalizasyonun güçlü şekilde uygulandığı ülkelerde diğer ülkelere kıyasla üretim düşüşleri daha az gerçekleşmiş, dolayısıyla liberalizasyon politikaları söz konusu ülkeler için üretimi desteklemiştir.

Ekonomilerini serbestleştirmek ve piyasa ekonomisine ayak uydurmak isteyen geçiş ekonomilerinin uyguladıkları reform politikaları, hem hız hem de başlangıç şekli açısından ülkelere göre farklılık göstermiştir. Söz konusu reform politikaları şok terapi ve aşamalı yaklaşım olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmıştır. Uygulama türü açısından bakıldığında geçiş ekonomilerince en çok tercih edilen yaklaşım şok terapi yaklaşımı olmuştur. Bu yaklaşımda, yurt içi ve yurtdışı bütün fiyatların serbestleştirilmesi ve devlet girişimlerin en kısa süre içinde özelleştirilmesi amaçlanmıştır. Şok terapi yaklaşımının en çok benimsenen yöntem olmasının temel sebebinin geçiş sürecinin olabildiğince hızlı gerçekleştirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Aşamalı yaklaşımda ise reform sürecinin yavaş ve sıralı bir şekilde uygulanarak makro istikrarın sağlanması hedeflenmiştir.

Geçiş ekonomileri tüm bu stratejilerin uygulanması ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşüm süresi boyunca kısa dönemde ciddi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Birçok geçiş ekonomisinde devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi ile birlikte

firmaların daha verimli üretim yapma arayışı içinde olmalarından ötürü ciddi işsizlik oranları görülmüştür. Komuta ekonomisi döneminde devlet teşebbüsleri ihtiyaç duyulandan daha fazla işgücü istihdam etmiş, ancak özelleştirme ile birlikte firmalar en büyük gider kalemlerinden birisi olan işgücü miktarlarını azaltma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, devlet bürokrasisinin azaltılması yönündeki çalışmalar da sonuç olarak pek çok devlet çalışanının işini kaybetmesine yol açmıştır. Fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılmasının bir sonucu olarak, pek çok geçiş ekonomisinde enflasyonist süreç yaşanmıştır. Rasyonelliğin bir sonucu olarak bu süreçte özelleştirilen firmalar üretilen mal ve hizmetlerin gerçek maliyetlerini göz önüne alarak fiyatlandırma yapma eğilimine girmiştir. Ancak, bazı firmalar bu durumdan faydalanarak fiyatları olması gerekenden daha fazla artırmış, bu da tüketicilerin satınalma gücünü düşürmüştür. Geçişin sürecinin ilk yıllarında, geçiş ekonomilerinin çoğu girişimci kesimden yoksun kalmış, bu durum piyasa ekonomisinin temellerin oluşturulmasını geciktirmiştir. Gerçek anlamda piyasa kapitalizminin işlemesi ve diğer firmalarla rekabet etme gücünün artırılması açısından nitelikli insan gücü önemli bir kısıt olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojik altyapı konusundaki yetersizlikler de üretimin kalitesinin ve etkinliğinin artırılması açısından firmaları zorlamıştır.

1990'lı yıllardan sonra Avrupa Birliği üyeliği için geçiş ekonomileri teşvik edilerek reform politikalarını daha hızlı bir şekilde uygulamaları sağlanmıştır. AB üyeliği perspektifinde yasal ve kurumsal yapı açısından uyulmak zorunda olunan kurallar piyasa ekonomisinin yerleşmesi adına itici güç olmuş ve bu ülkelere akacak yabancı sermayenin de önünü açmıştır. Söz konusu açılımı gerçekleştiren geçiş ekonomileri küreselleşme sürecinin de katkısıyla özellikle AB ve uluslararası mali kuruluşlardan büyük miktarlarda yardım alarak piyasalarını liberalleştirme yolunda önemli mesafe almışlardır.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmanın konusunu liberalizasyon ve ekonomik büyüme bağlamında geçiş ekonomileri oluşturmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, geçiş ekonomilerine dair tanımlamalara yer verilmiş, geçiş döneminde ilgili ülkeler tarafından benimsenen farklı polita ve programlar dile getirilerek planlı ekonomiden piyasa kapitalizmine giden yolda uygulamaya çalıştıkları stratejilere değinilmiştir. Akabinde, geçiş öncesi ilk durum ve

başlangıç koşulları ve geçiş ekonomilerinde 1990'lı yıllar sonrasında üretim, istihdam, enflasyon, sermaye akışları gibi alanlarda ortaya çıkan makro ekonomik gelişmeler anlatılmış ve son olarak bu ülkelerdeki ekonomik büyüme faktörleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde, genel olarak liberalizasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde durulmuş, son bölümde ise ekonometrik uygulama sonuçları paylaşılmıştır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, günümüzde Avrupa Birliği üyesi olan on bir geçiş ekonomisinin (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Hırvatistan) uyguladıkları liberalizasyon politikaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığının araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmamızda, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki olup olmadığının araştırılmasının dışında geçiş ekonomilerinin geçirdiği dönüşüm tarihsel perspektifi içinde de ele alınmış, bu dönemlere ait ekonomik veriler tablolar ve grafikler ile desteklenerek anlatılmıştır. Yapılan ekonometrik analiz sadece günümüzde Avrupa Birliği üyesi olan geçiş ekonomilerini kapsamına rağmen 1990'lı yıllardan sonra geçiş sürecine giren diğer ülkeler için de çeşitli bilgiler verilmiştir. Literatürde geçiş ekonomileri üzerine yapılan pek çok çalışma olmasına karşın bu çalışmanın Avrupa Birliği üyesi olan geçiş ekonomileri üzerine odaklanması, geçirmiş oldukları dönüşüm sürecinde uyguladıkları liberalizasyon politikalarının yanında Avrupa Birliği entegrasyonu ile teşvik edilmelerinin ekonomik büyümeleri üzerinde nasıl bir etki doğurduğunun anlaşılması açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte liberalizasyon politikalarına ağırlık vererek dünya ekonomisinden daha fazla pay alma adına onunla entegre olma çabası içine giren gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin izledikleri politikaların çoğu, yapılan uygulamalı çalışmalarda büyümeyi pozitif yönde etkilerken bu çalışmamızın tersi bir yönde sonuca ulaşması özellikle bu çalışmada seçilen ülkelerin pek çok açıdan incelenmeye değer olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi günümüzde AB üyesi olan on bir geçiş ekonomisi seçilerek panel veri analizi temelinde araştırılmıştır. Çalışmanın son bölümündeki ekonometrik uygulama öncesinde geçiş ekonomileri, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair çeşitli bilgiler verilmiş ve son bölümde literatür taraması yapılarak liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların bulgularına yer verilmiştir. Panel veri analizi seçmemizdeki temel neden bu tip modellerde gözlem sayısının diğer modellere göre daha fazla sayıda olması, dolayısıyla elde edilecek parametre tahminlerinin de daha güvenilir sonuçlar vererek daha az kısıtlayıcı varsayımı gerektirmesidir. Araştırmada, seçilmiş geçiş ekonomileri için 1996-2012 dönemine ait sırasıyla The Heritage Foundation tarafından her yıl yayınlanan ekonomik özgürlük endeksleri (toplam puan) ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan World Development Indicators raporundan alınan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranlarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Literatürde, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların pek çoğunda liberalizasyon göstergeleri ve ekonomik büyüme oranları kullanıldığından söz konusu çalışmamızda da bu değişkenler seçilmiştir. Çalışmamızın ekonometrik analiz kısmında, kullanılan veri seti için birim kök testi yapılmış, ardından da liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik testi ile araştırılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılığı

Panel veri analizinde 1996-2012 dönemine ait veri seti kullanılmış olup, The Heritage Foundation tarafından yayınlanan ekonomik özgürlük endeksleri (toplam puan) seçili ülkelerin bazıları için 1996 dönemi öncesinde mevcut olmadığından 1996 yılından itibaren varolan veriler dikkate alınmıştır. Yapılan ekonometrik analizde, IMF'nin 2000 yılında yaptığı sınıflamada Merkezi ve Doğu Avrupa ile Asya kıtasında yer alan geçiş ekonomilerinden sadece Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecine giren ve halihazırda tam üye olan ülkeler seçilmiştir.

BÖLÜM 1: GEÇİŞ EKONOMİLERİ

1.1. Geçiş Ekonomisi Kavramı

Geçiş ekonomileri genelde piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ekonomileri tanımlamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülke bu kapsamda yer almaktadır. Ancak spesifik olarak “geçiş ekonomileri” kavramı; eskiden sosyalist ekonomi sistemine sahip olup, günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturmaya çalışan ülkeler için kullanılmaktadır. Bu ekonomiler birbirinden farklı piyasa ekonomisi deneyimi geçirmekle birlikte, yoksulluk, az gelişmiş altyapı, güçlü ve katı bir komuta sistemi ile sürekli büyüyen ve hantallaşan kamu sektörünün yol açtığı problemler ortak paydaları olmuştur. Avusturyalı ekonomist Joseph A. Schumpeter, kapitalizmin kendi yapısından doğan fakat kendi özüne ve mantığına ters düşen unsurlarını tanımlamıştır. Schumpeter, firmalar halinde kurulu olan kapitalist endüstriyel toplumun gelişme sorununu ilk planda ele almıştır. Ona göre, ekonomik gelişmenin temelinde teknik yenilikler vardır. Bu yenilikleri uygulayacak kesim ise girişimcilerdir. Piyasada zarar eden marjinal işletmelerin piyasadan çekilmeleri sayesinde kaynak tahsisinin piyasaya yeni giren firmalar eliyle yeniden gerçekleştirileceği yönünde fikir beyan eden Schumpeter, bu tezini geçiş ekonomileri için ileri sürmemiş olsa bile, geçiş ekonomileri için geçerli olmuştur. Planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, kaynakların piyasa tipi malların üretimine kaymaları zaman almakta ve yeni kaynak tahsisi, üretim olanakları eğrisinin içerisinde bir noktada gerçekleşmektedir. (Dural, 2007:33-36)

1.1.1. Süreç Olarak Geçiş Kavramı

“Geçiş” ya da planlı ekonomiden piyasa ekonomisine “dönüşüm” kavramları esas olarak 1990’ların başından bu yana komünizmin çökmesi ve SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerin yaşadıkları ekonomik, politik ve sosyal dönemi izah etmek için ortaya atılan ve kabul gören kavramlardır. Uluslararası finans kuruluşları 1990’lı yılların başından itibaren geçiş ülkelerine yönelik yapısal ayarlama politikaları başlatmışlardır. Geçiş sürecini gerçekleştiren ülkelerin uyguladıkları reform programları “geçiş politikaları” olarak adlandırılmıştır. Dünya ülkelerinin etkinleşen bir “küreselleşme” ortamında buldukları yeni dünya düzeni, geçiş ülkeleri için bulunmaz elverişli zemini beraberinde getirmiştir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi,

uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki engellerin hafifletilmesi, devletin piyasaların işleyişine olan müdahalelerinin en aza indirilmesi, kamu sektörünün hacminin küçültülmesi, merkezi hükümetlerin rolünün azaltılarak yerel yönetimlere kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması da daha fazla yetki ve sorumluluk verilmesi gibi küreselleşmenin liberal esaslarına dayalı politikalar geçiş ülkeleri tarafından da benimsenmiştir (Dural, 2007:35-36).

1.1.2. Dönüşüm ve Geçiş Kavramlarının Farkları

Dönüşüm ve geçiş kavramları arasında kültürel, ekonomik ve politik unsurları bakımından bir tanım ayrılığı olduğu söylenebilir. “Geçiş” belirli bir başlangıç noktasından, bilinen bir noktaya doğru eylemli bir süreci ifade ederken; “Dönüşüm”, uzun dönemli olarak politik sistemler arasındaki yaklaşmanın ve teknolojik değişimin bir sonucu olarak, ekonomik ve politik bakımlardan sistematik ve sürekli bir değişimi ifade eder. Bu nedenlerden Dönüşüm (Transformation) insan faaliyetlerinin sonucudur ancak insanın bilinçli bir eseri değildir (Dural, 2007:35-36).

1.2. Washington Uzlaşması

Uluslararası mali kuruluşlar ve ticaret örgütleri, 1989 yılında dünya ticaretini serbestleştirmek ve uluslararası gelişmişlik düzeyi farklarını kapatacak, piyasa ekonomisinin şartlarını oluşturan “Washington Konsensüsü”nü imzalamışlardır. John Williamson tarafından özetlenen konsensüse göre piyasa ekonomisine geçiş ve gelişmişlik düzeyinin artırılması için ülkelerin aşağıdaki uygulamaları yapmaları gerekmektedir (Parasız, 2003:7-12);

1. Sıkı bütçe politikası ve mali disiplin uygulanarak tasarruflar artırılmalıdır.
2. Ekonomik alanlarda yapılan kamu harcamaları azaltılarak, bu harcamalar sosyal alanlara aktarılmalıdır.
3. Gelire dayalı vergilere ağırlık veren vergi reformu yapılmalıdır.
4. Güçlü bir denetim sistemi altında finansal serbestlik getirilmelidir.
5. Nominal çapa olarak kullanılan, değişken ve rekabetçi döviz kuru politikaları benimsenmelidir.
6. Ticari serbestlik getirilmelidir.
7. Doğrudan yabancı yatırımlar sağlanmalıdır.

8. Kamu iktisadi teşebbüsleri özel sektöre devredilmelidir.
9. Mülkiyet haklarını güvence altına alacak, Bağımsız Merkez Bankası, güçlü bir Maliye Bakanlığı, bağımsız bir adli teşkilatı kurabilmek için yeniden düzenleme çalışmaları yapılmalıdır.
10. İnsan hakları geliştirilmelidir.
11. Kurumsal yapılanma tamamlanmalıdır.

Washington Uzlaşmasının öngördüğü politikalar geçiş ekonomilerinde beklenildiği gibi yeterli bir büyüme ve yüksek bir yaşam standardı sağlamamıştır. Washington Uzlaşmasının kısmi başarısızlığının nedeni, piyasa kurumlarının varlığına dayalı olmasıydı. Oysa geçiş ekonomileri sürecin başlangıcında piyasa kurumlarının oluşturulmasını ihmal etmişlerdir. Bu sebepten henüz olgunlaşmamış piyasa yapılarında uygulanan liberalizasyon ve özelleştirme, kalıcı bir büyüme yerine ekonomide daralmaya sebep olmuştur (Dural, 2007:49).

Bu bağlamda Stiglitz'e göre; *“Washington Uzlaşması'nın belirlediği politikaların net etkisi, temelde pek çok kişinin zarar görmesi pahasına zenginlerin yararının gözetilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Birçok durumda, çevre, demokrasi, insan hakları ve sosyal adalet kaygılarının yerini ticari çıkarlar ve değerler almıştır”* (Stiglitz, 2002:41-42).

Kolodko'ya göre geçiş ekonomilerinde ortaya çıkan ekonomik krizlerin daha da kötüleşmesinin bazı sebepleri vardır (Kolodko, 1999:9).

Bunlar:

1. Serbest piyasa ekonomisi için gerekli olan kurumsal altyapının eksikliği
2. Özelleştirilmiş aktiflerin etkin bir biçimde tahsisi konusunda yetersiz kalan zayıf mali araçlar
3. Özelleştirme öncesinde devlet teşebbüslerinin ticarileştirilmesindeki eksiklik
4. Düzensiz ekonomik koşullar altında sağlıklı kurumsal yönetimi uygulama konusunda yetersiz ve niteliksiz yönetim
5. Rekabet politikası için gerekli olan kurumsal alt yapının eksikliği
6. Zayıf yasal çerçeve ve yargı sistemi ile vergi kodu uygulamalarında yetersizlik
7. Bölgesel kalkınma sorunlarına karşı hazırlıksız olan güçsüz yerel idare

8. Piyasa ekonomisi ve sivil toplum fonksiyonunu destekleyen hükümet dışı kuruluşların olmayışı

Washington Konsensüsünün geçiş ekonomilerindeki kısmi başarısızlığı kurumsal yapılanmanın önemini ihmal edilmesi ile ilişkilendirilmelidir. Büyüme beklentileri piyasa kurumlarının bir şekilde liberalizasyon ve istikrar önlemlerinin uygulanmasının hemen ardından artacağı varsayımına dayanıyordu. Politikaların istikrar sürecini koruma ve güvenilir temelleri artırması durumunda, ekonominin yeniden hız kazanacağına ve hızlı bir şekilde gelişmeye başlayacağına inanıldı. Ancak, gerçekte olan şey çok daha iç karartıcıydı. Ne bir plan ne de bir piyasa sistemi olmaması nedeniyle, üretken kapasite öncesinden daha az kullanılmış, tasarruf ve yatırımlar düşmeye başlamış ve hızlı büyüme yerine derin ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Kurumsal gelişmenin olmayışı Washington Konsensüsüne dayalı geçiş politikalarındaki eksik unsurdu. Sürdürülebilir büyüme yerine, liberalizasyon ve iyi örgütlenmiş bir piyasa yapısı olmayan özelleştirme, geniş daralmaya neden olmuştur. Bu durum sadece sosyalist geçmişin bir mirası değil aynı zamanda güncel politikaların bir sonucuydu (Kolodko, 1999:7).

1.3. Geçişe İlişkin Politika ve Programlar

Geçiş sürecinde ortaya konulan stratejiler, kurumsal ve politik “reform”lar ile makro ekonomik istikrar ve Mikro ekonomik yeniden yapılanma üzerine odaklanmıştır. Bu stratejilerin uygulamaya konulmasında ülkeler arasında hız ve nitelik açısından çeşitli farklılıklar mevcuttur. Reformlar açısından başlangıç dönemi koşulları ve reformları uygulama hızları farklı olmakla birlikte, geçiş ekonomilerinin tümünde piyasa ekonomisine geçiş sürecinde uygulanmakta olan reformlar dört ana başlık altında ele alınabilir (Kesici, 2009, 411):

Liberalizasyon: Tüm fiyatların serbest piyasada belirlenmesini sağlama ve dünyadaki piyasa ekonomisi ile bağlantıyı engelleyen ticaret engellerinin azaltılması sürecini ifade etmektedir.

Makro Ekonomik İstikrar: Enflasyonu kontrol altına alma ve uzun dönemde düşürme sürecidir. Bu süreçte kontrol altındaki talebin serbest bırakılması ve liberalizasyondan dolayı ortaya çıkacak olan yüksek enflasyon patlaması ile mücadele etmek önemlidir.

Ayrıca bu süreç kamu bütçesi, para ve kredi hacmindeki büyümenin disiplin altına alınmasını ve ödemeler dengesinin desteklenmesini içermektedir.

Yeniden Yapılandırma ve Özelleştirme: Bu ülkelerde girişimcilerin serbest piyasada ürünlerini satabilecekleri, sahip olduklarını transfer edebilecekleri bir girişimcilik reformu, kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesi ve kendi ayakları üzerinde durabilecek bir finansal piyasa yaratma süreci olarak nitelendirilebilir.

Yasal ve Kurumsal Reformlar: Serbest piyasa ekonomisinin gereklerinin yerine getirilmesi sürecinde, geçiş ekonomilerinde devletin yasal kural koyma ve rekabet politikaları oluşturmada önemli bir rol oynaması gerektiğine işaret etmektedir.

Bu süreçte özelleştirmeler, yabancı firmalara satış, doğrudan devir, doğrudan satış, borsada satış gibi yollarla serbest piyasa koşullarına uygun bir ekonomik yapı yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece devletin ekonomik rol ve görevleri yeniden belirlenmiş ve ekonomideki ağırlığı azaltılmıştır. Bu çerçevede liberalizasyon ve Makro ekonomik istikrara hızlı bir biçimde geçilmesi ve küçük ölçekli girişimlerin özelleştirilmesi öngörülmüştür. Büyük ölçekli girişimlerin özelleştirilmesi ile yasal ve kurumsal reformların geçiş sürecinin aşamaları içinde zamana yayılarak gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bu temel unsurların ışığında Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından geçiş ekonomilerinde makro ekonomik istikrar ve mali disiplinin sağlanması için fiyat serbestisi, bütçe dengesi, sıkı para politikası, gelirler politikası, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, özelleştirme, bankacılık ve finans sektörünün düzenlenmesi, sosyal güvenlik düzenlemeleri, işçi-işveren ilişkilerine ilişkin düzenlemeler ve vergi düzenlemelerinin yer aldığı kapsamlı bir reform paketi önerdiği görülmektedir. Ancak geçiş sürecinin başında ülkeler arasında çeşitli farklılıklar olduğu için bu reformların uygulanmasında ülkeye özgü faktörlere ve ulusal karar alıcıların taleplerine dikkat edilmiştir. Bu ülkelerde sübvansiyon ve destekler farklı hız ve ölçülerde kaldırılmış, daha düşük gelirli ülkelerde enerji fiyatları ve harçların artışı sınırlanmış, bazı ülkelerde ise geçici olarak büyümeyi artırıcı reformlara destek olmak amacıyla mali açıklar genişletilmiştir. Kısaca piyasa ekonomisine geçiş sürecinde eski yapının dönüştürülebilmesi için önerilen reformlar bileşim ve uygulama hızı açısından her ülkede farklı bir biçimde uygulanmıştır. Geçiş sürecinin başlangıcında, geçiş ekonomileri arasında var olan eşitsiz yapı ve ülkelerin reform çabaları konusundaki

hassasiyeti geçiş sürecinin başarısını önemli oranda etkilemiştir. Piyasa ekonomisine geçişe dönük reformların ne düzeyde başarılı olduğu eski sistemin özelliklerinin ne ölçüde dönüştürüldüğü ile yakından ilgilidir. Geçiş sürecinde bu unsurların sırasıyla piyasa ekonomisi ortamını yaratacak biçimde dönüştürülmesi gerekmiştir. Bu süreçte ekonomik açıdan devlet tekelindeki yapının rekabetçi firma düzenine geçirilmesine, malların kıtlığının giderilmesi için serbest fiyat düzenine geçilmesine, mali dengesizliklerin azaltılması için mali disiplin ortamının sağlanmasına ve enflasyonla mücadele amacıyla sıkı para politikasının uygulanmasına çalışılmıştır (Kesici, 2009, 411-412).

Demokrasilerde, bilinçli vatandaşların ekonomik büyümeyi gerçekleştirecek politikaları destekleyecek partilerin lehine oy kullanacakları açıktır. Genelde, komünizm sonrası ülkeler arasında piyasa reformu ve demokrasi birbirleriyle yakın ilişki içerisindedir. Tam demokrasiye sahip ülkeler genellikle ileri piyasa reformu, yarı demokrasiler kısıtlı reformu, diktatörlükler ise çok az reformu gerçekleştirmişlerdir (Aslund ve diğerleri, 2001: 92-93).

Tablo 1
Demokrasi ve Piyasa Reformu

	İleri Reform	Kısıtlı Reform	Kısıtlı Piyasa Reformu
Serbest	Polonya Çek Cumhuriyeti Estonya Macaristan Letonya Litvanya Slovenya Slovakya Romanya Bulgaristan		
Kısmen Serbest	Hırvatistan Makedonya	Arnavutluk Ermenistan Gürcistan Moldova Ukrayna Kırgızistan Rusya Azerbaycan	
Serbest Değil		Kazakistan	Belarus Tacikistan Türkmenistan Özbekistan

Kaynak: Freedom House (2000), EBRD (2000)

1.4. Geçiş Stratejileri

Merkezi planlama sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçişin ekonomik, politik, politik, kültürel ve sosyal dönüşümleri içeren çok boyutlu bir süreç olması, bu süreci anlama ve uygun şekilde yönlendirmede birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Bu amaca hizmet edecek özel bir “geçiş teorisi”nin olmaması ve söz konusu sürecin çoğunlukla yerleşik iktisat çerçevesinde ele alınması, bu çok boyutlu ve karmaşık sürecin ortaya çıkardığı problemlerin anlaşılması ve uygun çözümlerin geliştirilmesini sınırlandırmıştır. Bir taraftan eski sistemin mirası başlangıç koşulları, diğer taraftan yeni bir ekonomik düzenin tüm kurum ve kuruluşlarıyla inşa edilmesi zorunluluğu, geçiş sürecinin en kapsamlı ve bir o kadar da en karmaşık yönlerinden birisidir. Geçiş ekonomilerine yönelik yapılan bilimsel araştırmalarda ilk zamanlarda daha ziyade makro ekonomik istikrar üzerinde durulmuş ve benimsenen temel stratejiler (şok terapi ve aşamalı geçiş stratejileri) doğrultusunda yapılan reformların sonuçları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Makro ekonomik istikrar; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH),

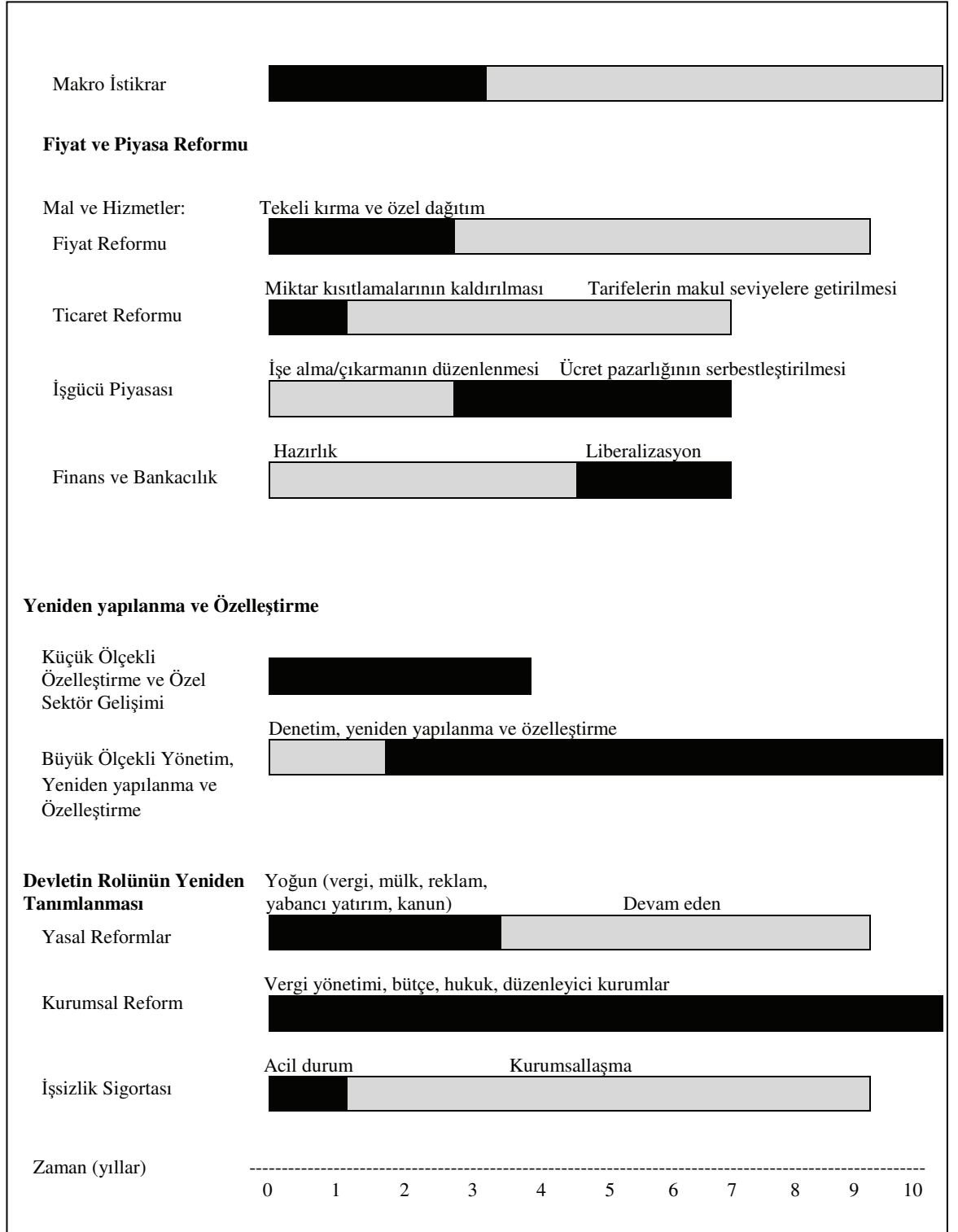
enflasyon, bütçe açıkları, özelleştirme, dış ticaret gibi makro bileşenlerin gelişimi dikkate alınarak değerlendirilmiş ve çeşitli ekonometrik modeller de kullanılarak reformların ekonomik performans üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu tarz bir yönelimde şüphesiz izlenen neoklasik iktisat politikalarının ve bu bağlamda IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların etkisi vardır. Çünkü bu paradigma kapsamında uygulanan reform stratejilerinin öncelikli amacı bir an evvel serbestleşme (liberalizasyon) sürecinin başlatılması ve özel mülkiyete dayalı bir piyasa ekonomisinin inşaa edilmesidir. Dolayısıyla neoklasik iktisat politikaları; ekonomik faaliyetler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması (deregülasyon), liberalizasyon, minimal bir devlet, ekonominin dışa açılması gibi birçok alanda, ilgili ülkenin başlangıç koşulları, büyüklüğü, kaynak rezervi, sosyal yapısı, kurumları, uluslararası ilişkileri ve tarihsel gelişimi dikkate alınmaksızın devreye sokulmuştur (Güler, 2012:54-55).

Geçiş ekonomilerinin bir çoğunda uygulanan ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da tavsiye edilen “şok terapi” ya da “big-bang” tarzı stratejilerin altında yatan temel düşünce aslında piyasa düzeninin otomatik olarak, kendiliğinden ortaya çıkabileceği fikridir. Oysa yaşanan tecrübeler bunun gerçekleşmediğini göstermektedir. Aslında geçiş ekonomilerine ilişkin farklı deneyimler, bu anlamda Karl Polanyi’nin Büyük Dönüşüm’ünü de yeniden tartışma gündemine taşımıştır. Büyük Dönüşüm’ün yazarı Polanyi’nin (2000: 21) ifadesiyle, “laissez-faire’in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkamazdı”. Piyasa sisteminin kendiliğinden oluşamayacağını savunan Polanyi’ye göre ekonomi, kıt kaynakların sınırsız istekleri karşılamak üzere alternatif kullanımları arasında dağıtılmasıyla ilgili faaliyet değil, insan tarafından kurulmuş bir “süreç”tir. Dolayısıyla insan davranışlarını belirleyen de toplumu oluşturan kurumlar bütünüdür. Büyük Dönüşüm’ün, kapitalist sistemin rakibi olan sosyalizmin en güçlü kalelerinden birinin yıkıldığı bir dönemde gündeme gelmesi de ayrıca vurgulanması gereken bir noktadır (Güler, 2012:63-64).

Geçiş ekonomilerinde izlenmesi gereken strateji konusundaki uzlaşma, kısmen Polonya’nın yaklaşımına dayalı olarak, tavsiye edilen geçiş stratejisinin temel hatları üzerinde başta gelen iktisatçılar arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. 1991 yılında yayınlanan şekil 1 bu uzlaşmayı özetlemektedir. Geriye doğru bakarsak, özellikle yasal

reformlar konusunda ilk aşamalarda gözden kaçırıldığı düşünölen unsurların çok etkili olduğunu görürüz. Ayrıca, o zamanlarda hem kurumsal reform hem de büyük çaplı teşebbüslerin yeniden yapılandırılması için öngörölen zaman oldukça anlamlıdır. Son olarak, şekil 1'deki programın gerçekte olandan daha kademeli bir ticaret reformunu amaçladığı anlaşılmaktadır. Özellikle şok terapi ve aşamalı yaklaşım arasında ortaya çıkan ihtilaf tüm strateji içerisinde etkili olmuştur. Fiyat ve ticaret liberalizasyonu, enflasyon istikrarı ve belki küçük çaptaki özelleştirme gibi bazı alanlarda hızlı aksiyon almak mümkün olmakla birlikte diğerleri için reformun çok uzun zaman alacağı ortataydı. Esas olarak makro ekonomik istikrar ile alakalı şok terapi yaklaşımı ve özelleştirme ile birlikte ticaret liberalizasyonunun gerçekleştirilme hızı üzerindeki ihtilafarla karşılaştırıldığında, fiyat liberalizasyonunun hızı üzerinde daha az ihtilaf vardı. Aşamalı yaklaşım konusundaki tartışma ise daha çok bazı reformların diğerleri için önkoşul olması üzerine odaklanmaktaydı. Örneğın, özelleştirme konusunda doğru yasal çerçeve ve mali sistem sağlanmadığı sürece başarısız olacak ya da fiyat liberalizasyonu makro ekonomik istikrar garanti edilmedikçe gerçekleşmeyecekti. Bu nedenle, şok terapi ve aşamalı yaklaşım tartışmaları birbiriyle oldukça ilgilidir. Şekil 1'da gösterilen hatlar boyunca bazı reformların aşamalı olarak gerçekleştirilmesinin *ex ante* olarak bilinen ideal dünyada daha uygun olacağı hususunda şüphe yoktur ve reformların eşzamanlı değil aşamalı olarak uygulanması gereklidir. Yine de, bu durum fiyat ve ticaret liberalizasyonu ya da özelleştirme ve mali sistemin gelişmesi hususlarındaki doğru aşamalandırmanın en uygun biçimde kurgulanmış olduğu anlamına gelmemektedir (Fischer ve Sahay, 2000:11).

Şekil 1: Reform Aşamaları

Kaynak: Stanley Fisher ve Alan Gelb, "Issues in Socialist Economy Reform", Journal of Economic Perspective, Vol. 5, No. 4, 1991, s. 102.

Mümkün olan yerde en hızlı şekilde hareket etmek gerektiğini savunanlar gerekçelerini sadece ekonomiye değil, bilhassa politik ekonomi temelindeki aksiyonların hızlı alınması durumunda kümülatif çıktı kaybının daha küçük olacağı hususuna dayandırmışlardır. Burada Balcerowicz'in "olağandışı politika" görüşü özel bir ağırlık taşımakta olup, bunun gerekçesi ise eski sistemin çöküşünün ardından reform için uzlaşmanın hiç olmadığı kadar mevcut olması ve hareket etme zamanının gelmiş olmasıydı. Politik ekonomi tartışmaları Rusya'nın hem ilk fiyat liberalizasyonu hem de özelleştirme konusundaki reformları üzerindeki kararlarda daha belirgindi. Gelişmekte olan ülkelerdeki reformlar için en iyinin iyinin düşmanı olmasına izin verilmemesi ve politik olarak uygulanabilir görünen hiçbir reformun yavaşlatılmaması şeklinde aşamalı yaklaşım benimsenmeye başlandı. Özelleştirme konusunda en hararetli tartışmalar ise onun hızı ve alacağı biçim (örneğin doğrudan satışlara karşı büyük çapta özelleştirme) üzerine yoğunlaşmıştır. Her ülkede, genellikle yabancıların hisse senetlerini satın alıp alamayacağı konusunda bir tartışma mevcuttu. Temel tartışmalar firmaları devletten hızlı bir şekilde ayırma, firmaların bazı aktiflerinin satılmasının durdurulması ve yeni teşekkül edilen çıkar gruplarının sonradan özelleştirmeyi engellemelerin önüne geçme ihtiyacı üzerine odaklanmıştı. Daha kademeli bir yaklaşımın lehinde olan Newbery (1991) tekellerden kaynaklanan verimsizlikler konusunda, Dewatripont and Roland (1995) hızlı özelleştirmenin politik açıdan çok maliyetli olabileceği, Aghion and Blanchard (1994) da işsizlikteki hızlı yükseliş hususlarında kaygılı olduklarını ifade etmekteydiler (Fischer ve Sahay, 2000:11-12).

Geçiş ekonomilerinde uygulanması gereken stratejilerin oluşturulması bakımından ortaya çıkan düşünce okullarından bir tanesi, geçiş sürecini bozulmuş piyasa ekonomilerinin karşılaştığı yapısal ayarlama problemlerinin önemli bir örneği olarak görmüştür. Geçiş anlamında "big bang", "cold turkey" ya da "radikal" yaklaşım olarak çeşitli şekillerde adlandırılan bu görüş özellikle Anglo-Saxon akademik ve politika çevrelerinde güçlü destek bulmuş ve ilk tartışmalarda etkili olmuştur. Bu görüşün lehinde olan David Lipton ve Jeffrey Sachs (1990) Polonya'daki reformlarla yakından alakadar olmuştur. Geçiş sürecinin çok erken aşamalarındaki yazılarında; *"hem ekonomik mantığın hem de politik durumun hızlı ve kapsamlı bir geçiş süreci için gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tarih ... aşamalı bir yaklaşımın temel eksikliklerini öğretti ve ekonomi mantığı da hızlı bir geçişin uygunluğunu teyit etmektedir."* Benzer

görüşler, Vaclav Klaus's (1993) "On Emir", Klaus (1991), Balcerowicz ve Gelb (1994) gibi Merkezi Avrupa'daki erken reformculardan bazıları tarafından savunulmuştur (Wolf, 1999:3).

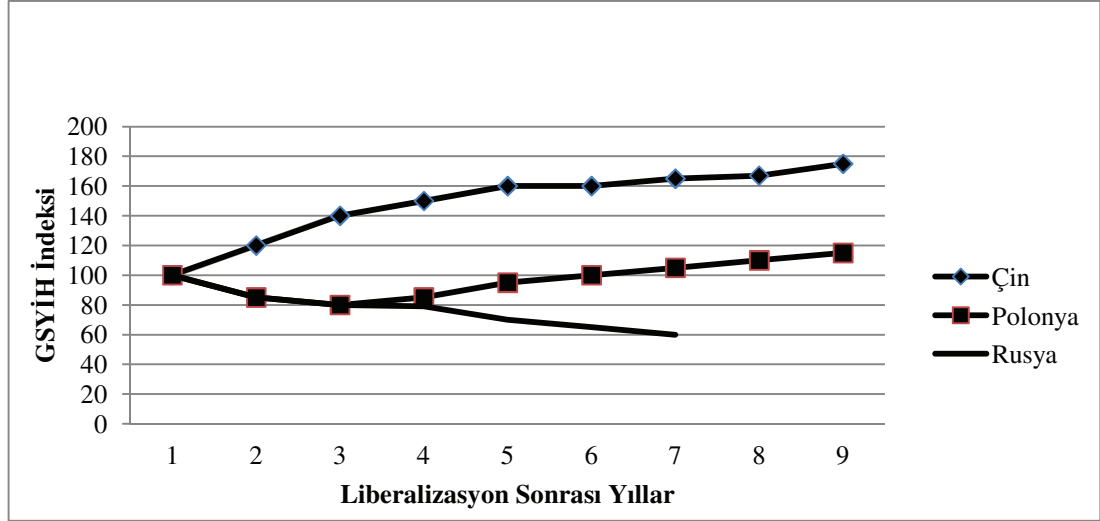
Ekonomik gerekçelerin dışında, açık ya da zımni olarak en iyi ikinci teorisine göre, hızlı reform taraftarları ayrıca erken hareket etmenin politik avantajlarına ve eski sistemin kaldırılarak fırsatlar penceresinin açılabilmesine işaret etmiş ve gelecek hükümetlere güvenilirlik kazandırma konusunda yeni temel kurallar oluşturulabileceğini öngörmüştür. Polonya reformunun anahtar mimarlarından biri olan Balcerowicz'e (1993) göre: " *Radikal ekonomik reform geçiş sürecinin geri dönülmez yapılması için teminat sağlar. Temel ideolojileri ve değerler sistemi ne olursa olsun gelecek hükümetler üzerinde politika kısıtı işlevi görerek kurumsal ve ekonomik değişiklikleri hızlı bir şekilde uygulamaya koyar.*" İkinci düşünce okulu ise, yapısal uyum ve reform konusunda geçişin anlamını büyük bir problem olması açısından sorgular. Hem piyasalar hem de piyasayı destekleyen kurumların neredeyse tamamen yokluğunun Ortodoks yaklaşımın temel avantajını uygulanamaz kıldığını tartışır. Etkili bir şekilde kıtlık işaretleri gönderecek kurumların ve bu işaretlere karşı tepki gösterecek teşvik tedbirlerinin yokluğunda neoklasik reçete çözüm sunamayacaktır. İşe bakın ki, aşamalı yaklaşım fikri desteğini en iyi ikinci teoriden alır. Radikal reform yandaşları reformlardan kaynaklanan olası kazançların aşamalı liberalizasyon (örneğin ticaret liberalizasyonu yoluyla var olan tekellerin piyasa gücünü ortadan kaldırmadan fiyat kontrollerinin kaldırılması) yoluyla kısıtlandığını iddia eder. Aşamalı reform yandaşları ise yasal ve etkili reformlar arasında ayrıma gidilmesi gerektiğini ve ikincisinin zaman alacağını anlaşılmaması gerektiğini savunur. Ancak, fiyat liberalizasyonu sonrasında yeni firmaların girişi üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması süreci şayet yeni yerli ve yabancı rakipler destekleyici kurumların yokluğundan dolayı (erişilebilir dağıtım ağları, banka kredileri, etkili düzenleme ve yasal önemler) var olmayı başaramazlarsa tekel tipi fiyatlandırmanın engellenmesi konusunda yetersiz kalacaktır. İşleyen bir kredi sisteminin yokluğunda teşebbüsler üzerindeki sıkı bütçe kısıtları güçlü firmaları dahi iflasa zorlayabilir. Destekleyici kurumların yokluğunda liberalizasyon sonuç olarak istenirse de "dönüşümsel durgunluğu" derinleştirebilir (Dewatripont ve Roland, 1992; Kornai, 1992, 1994; Laban ve Wolf, 1993; Murrell, 1993, 1995, 1996; Amsden, Kochanowicz, ve Talor, 1994; Taylor, 1994). (Wolf,1999:4).

Aşamalı yaklaşım stratejileri, engellerin kaldırılması ve önceden engellenen kurumların yeniden ortaya çıkması arasındaki zamansal gecikme ve farkı vurgulayarak, kurumların ve piyasa altyapısının oluşturulmasını başarılı bir liberalizasyonun gerçekleştirilmesi bakımından hayati bir koşul olarak görür. Siebert, Raiser ve Langhammer'e (1996) göre: "*Fiyat liberalizasyonu gerçekleştirilmeden önce geçiş ekonomilerindeki ekonomik reformlar kurumsal bir altyapının inşa edilmesiyle başlamalıdır.*" Bu farklılıkların ötesinde, radikal ve aşamalı yaklaşım yöntemleri pek çok ortak unsuru paylaşır. İlk geçiş ekonomilerindeki politikacılar hem iç hem de dış olmak üzere alternatiflere karar verecek kadar deneysel temeli olmayan oldukça fazla ve birbirinden farklı tavsiyelerle karşılaştılar. Gerçekte benimsenen stratejilerin çeşitliliği alınan önerilerin çeşitliliği ile örtüşmektedir. Geçiş ekonomilerinin bir grubu, özellikle Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Polonya radikal geçiş yöntemini benimsemiştir. Yakın zaman aralıklarıyla gerçekleştirilen istikrar ve liberalizasyonu hızlı özelleştirme takip etmiştir. Özel sektörün gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı – planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişte belki de en önemli gösterge – Macaristan'da %80, Arnavutluk'da %75'e, Çek ve Slovak Cumhuriyetlerinde de OECD ülkelerinden bazılarının üzerindeki oranlara ulaşmıştır. İkinci bir ülke grubu olarak Bulgaristan, Moldova ve Romanya daha çok aşamalı yolu takip etmiş, yavaş fakat istikrarlı bir liberalizasyon (zaman zaman zıtlıklara rağmen) göstermiş ve özel kesim payı gayri safi yurtiçi hasıla içerisinde %45 ile %60 seviyelerine ulaşmıştır. Buna karşın, Belarus, Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkeler hemen hemen geçişi hiç başlatamamışlardır. Sovyetler Birliğinin çöküşünden 7 yıl sonra, özel kesimin gayri safi yurtiçi hasıla içindeki payı Belarus'ta %20, Tacikistan'da %30 ve Türkmenistan'da %25 seviyesindedir (Wolf, 1999:5).

Kaliforniya Üniversitesi Profesörlerinden Gerard Roland 2001 yılında yayınlanan bir makalesinde politik öneri ve araştırma programlarının temelini oluşturan geçişin iki temel görüşü üzerinde durarak, bu görüşlerden ilkini herkes tarafından bilindiği üzere Washington Uzlaşması olarak zikretmiş ancak ikinci görüş olan aşamalı yaklaşımı ise "evrimci-kurumsal görüş" olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama gerekçesini ise her iki görüşte reformların hızı dışında pek çok parametrenin varlığına bağlamıştır (Roland, 2001:31).

Geçiş konusundaki Washington Uzlaşması geçiş sürecinin başlangıcında özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde egemen olmuştur. Uluslararası mali kuruluşlardaki düşünce biçimini ve politika önerilerini şekillendirmiş ve dünyadaki iyi üniversitelerin ünlü iktisatçıları tarafından onaylanmıştır. “Evrimci-kurumsal” görüş ise uluslararası politika çevrelerine nazaran akademik çevrelerde daha fazla destek bulmuştur. Geçişin ilk aşamalarında azınlık görüşü olmasına karşın geçiş tecrübesinin ışığında zamanla daha fazla itibar kazanmıştır. Fikri açıdan köklerini, (1) çağdaş Mikro ekonomik teori tarafından verilen kurumsal bakış; (2) ekonomiye evrimci bakış (örneğin Murrell, 1992); ve son olarak Hayek ve Popper tarafından etkilenen felsefi şüphecilik teşkil eder. İki görüş arasındaki temel fark ise reformun sonuçları konusundaki belirsizliğe karşı aldıkları tavır ile ilgilidir. Washington Uzlaşması reformun verimli kazançlar sağlayacağını vurgularken “evrimci-kurumsal görüş” geçişin sonuçlarının toplam belirsizliği üzerinde durur. Buradaki toplam kavramı ile kastedilen şey tüm ekonomideki reformların sonuçlarının çok olumludan çok olumsuzu kadar değişebileceğidir. Başlangıç noktalarındaki bu farklılıklar reform stratejileri konusunda bazı işaretler verir. Washington Uzlaşması görüşünde, politik ekonomi vurgusu fırsat pencerelerini ya da “istisnai politika” dönemleri kullanarak reformları olabildiğince hızlı gerçekleştirmek ve geri dönülmezliği oluşturma üzerine yapılmıştır. “Evrimci-kurumsal görüş” de ikinci strateji tehlikeli olabilir ve geri dönülmezlik oluşturulduğu için verimsiz ekonomik sonuçların giderilmesini imkansız kılarak tüm ülkeleri kilitleyebilir (Roland, 2001:32-33).

Roland (2001) belirsizliğe karşı tutum açısından gerçeklerin “evrimci-kurumsal görüş” açısını onayladığını ve Washington Uzlaşmasının yanlışlığının kanıtlandığını savunur. Ona göre reformlar eşit oranda ya da tüm ekonomiyi kapsayacak şekilde verimli ve iyi sonuçlar vermemiştir. Geçiş ekonomileri arasındaki performansların farklılığının görülmesi bakımından şekil 2’deki grafik Çin ekonomisinin güçlü büyümesini, Merkezi Avrupa’daki U tipi çıktı evrimini, birçok Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesindeki sürekli düşüşü ifade etmektedir (Roland, 2001:40).

ŞEKİL 2: Liberalizasyon Sonrasında Geçiş Ekonomilerindeki Reel GSYİH Trendleri

Kaynak: IMF Staff Papers, Vol.48, Special Issue, International Monetary Fund, 2001, s.40

1.5. Geçiş Öncesi İlk Durum ve Başlangıç Koşulları

Geçiş öncesi dönemde ilk olarak, fiyat sistemi ve piyasalar “klasik” sosyalizm adı altında tamamıyla mevcut değildi. Mal ve hizmetlerin dağıtımı üretim ve değişimi düzenleyen planlı yönetim tarafından yapılmıştır. Girişimcilere ne üreteceği, kimden satın alacağı ve kime satacağı söylenmiştir. Tek var olan piyasalar yasadışı ve sistemin sınırlarında faaliyet gösteren piyasalardır. Girişimcilere verilen teşvikler planlanan üretim hedefinin gerçekleştirilmesi için büyük primler şeklinde tezahür ederken, daha küçük çaptaki primler ise planın üzerindeki gerçekleştirmelerin yüzdesine dayalı olarak verilmiştir. Bu sistem firmaları ürün karışımı ve kalite açısından bozulmalara sürüklerken, asıl amaç planın göstergelerini azami derecede yükseltmekti. Örneğin cam malzeme ton cinsinden planlandığında çok ağır olma eğilimdeyken, ölçü metre kare cinsinden ifade edildiğinde çok ince ve kırılabilir görünmüştür. Planın yönetsel başarısı çoğunlukla bu çıktı hedeflerine bağlıyken maliyetler üzerinde çok az teşvik söz konusu olmuştur. Dahası, firmalar çıktı hedeflerini yakalamak için ihtiyaç duydukları mali kaynaklardan ne zaman yoksunsalar, bu hedefin ulaşılabilir olması için daima tekrar finanse edilmek zorunda kalmıştır (Roland, 2000:6-7).

Sosyalizm konusunda önemli bir gerçek ekonomi düzeyinde ciddi anlamda tutarlı bir plan olmamasıdır. Tutarlı planlar ise 40 ile 200 arasında sınıflandırılmış ürünler

arasında mevcuttur. Aslında, Sovyet ekonomisi 12 milyon'un üzerinde farklı tipte ürüne sahipti. Tutarlı planlar için birtakım matematiksel algoritmalar geliştirilmeye çalışılmış ancak pratikte merkezi planlama uygulamaları bu algoritmalarından çok uzak kalmıştır. Bilgisayar kapasiteleri Hayek (1945)'in tespit ettiği gibi bu tür hesaplamaları yapma konusunda yetersizdi. 1960'lı yılların başında Montias (1962) planları hesaplamak için kullanılan malzeme dengeleme yöntemlerinin tutarlı planlar üretmediğini anlamıştı. Sosyalist ekonomilerin gerçek bulmacasının ise piyasa ve tutarlı planlar olmamasına rağmen bu durumun bir türlü kargaşa ortamını ortaya çıkarmaması olarak söylenebilir. Planlama işlevini yerine getirenlerce dikkat edilmesi gereken en önemli mesele ise, toplam talep ile arzın planlanan üretim ve talep ile eşitlenebilmesi için gerekli ayarlamaları yapmak zorunda olmalarıdır. Ekonomi bakanlıkları seviyesinde yapılan bu ayarlamalar ekonominin omuriliğini teşkil etmiş, üretim planlamasında ve beklenmeyen dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında anahtar rol oynamıştır. Bakanlıklar üretim hedeflerine sahip olmakla birlikte, bu hedeflere ulaşma konusunda firmaların bu amaçları gerçekleştirme konusundaki yetkinliklerine güvenmiştir. Bakanlıklar sadece firmaların yıllık girdi ve çıktı planlamalarında değil onların faaliyetleri üzerinde de hayati bir rol oynamıştır. Genelde, bakanlıklar tarafından yapılan bu müdahaleler bir çeşit firmaların kaynak kısıtlıklarına yanıt olarak ortaya çıkmakta ve firma planları bu kısıtlıklara bağlı olarak yeniden düzenlenmekteydi. Sonuç olarak, bu tür müdahaleler kaynak kıtlığı durumunda bakanlığın çıktı hedeflerini geliştirmesini sağlayan araçlar olarak görülmüştür (Powell, 1977; Roland, 1990). Böylece, bu tür mekanizmalar piyasaların yokluğundaki genel çıktı düşüşlerini önleme konusunda anahtar rol oynamıştır (Roland, 2000:8-9).

İktisat literatürü ayrıca sosyalist ekonomilerin merkezi planlama adı altında yatırım ortamlarının varlığını keşfetmiştir. Esasında, bu durum iş ortamını ortadan kaldırmayı hedefleyen merkezi planlama mantığına ters olan çelişkili bir durumdur. Yatırım ortamı teorileri (Bauer, 1978; Kornai, 1980; Simonovits, 1991) merkezi planlamacıların kısıtlıklara karşı makro ekonomik düzenlemelerine dayanmıştır. Normalin de altındaki kıtlık durumlarında, planlamacılar olağan olandan daha büyük yatırım projelerini onaylayacaktır. Firmalar yatırım projelerini onaylatma konusunda her çeşit kurnazlığa sahipti (maliyetlerin olması gerekenden daha az gösterilmesi, düşük ilk yıl bütçesi ve benzeri). Bir süre sonra, artan kıtlıklar üzerindeki bilgi kadar bitmemiş inşaat

projelerinin sayısı da birikecektir. Yumuşak bütçe sınırlamaları düşünüldüğünde, bitmemiş projelerden hiçbir zaman vazgeçilmeyecek ve sonunda tamamlanacaktır. Sonuç olarak, planlamacılar yeni projelerin onayını durduracak, kıtlık algılaması azalana kadar mevcut projeleri bitirme konusunda öncelik tanıyarak fonlar sağlayacak ve bu da yeni yatırım patlamasına yol açacaktır. Mikro ekonomik seviyede genel kıtlık algılamasına rağmen, “klasik” merkezi planlı ekonominin toplam olarak aşırı talep durumunda olduğu açık değildir. Makro ekonomik seviyede ise, planlamacılar ücretler üzerindeki merkezi kontrol gibi toplam arz ve talebi dengeleyecek birçok araca sahipti (Roland, 2000:10).

Belirli sosyalist ekonomiler komünizmin çöküşü öncesinde piyasa merkezli reformları uygulamıştır. Macaristan 1968 yılında zorunlu planlamayı kaldırmış, Yugoslavya 1965 yılında kendi kendini idare yöntemini uygulamaya koymuştur. Polonya 1980’lerin başında Gorbaçov yönetimi altında USSR tarafından takip edilen benzer reformları gerçekleştirmiştir. Sosyalist bir ekonomide tipik reform, teşebbüs hürriyetini büyük ölçüde artıracak önlemlerden oluşurdu. Planlamanın verimsizliklerinden biri teşebbüslerin mümkün olduğunda düşük miktar içeren planlar için pazarlık yapmaya uğraşmalarıydı. Komünist liderler, teşebbüs yöneticilerinin çıktı karışımı ve fiyatları belirlemede daha fazla serbestliğe sahip olmaları durumunda onların daha çok kar bilinci göstereceğini ve girişimcilik performansının artacağını, sonucun ise artan esneklik olacağını düşünmüşlerdir. Buna karşın, böyle reformların en fazla ve hızlı şekilde görülen sonucu ücret sapmasıdır. Yumuşak bütçe sınırlamalarından dolayı, reform sosyalizmi ya da Yugoslav özyönetimi altındaki teşebbüsler gerçekten de ücret ve yatırım için daha fazla kaynak konusunda pazarlık etmeye başlamıştır. Bu artan baskılar planlı sistemin, teşebbüs taleplerini kabullenen merkezi otoritelerin daha da zayıflamasına neden olmuştur. Teşebbüs taleplerindeki bu artışlar “klasik” sosyalist planlama sisteminin daha önce önleyebildiği ciddi makro ekonomik dengesizlikleri ortaya çıkarmaya başlamıştır. Sonuç ise, artan yurtdışı borçlanma, kıtlıklar ve zorunlu tasarruf olmuştur. Geçiş öncesinde reform geçmişi olan Macaristan, Polonya, Yugoslavya ve USSR (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) gibi ülkeler istikrar paketi gerektiren ciddi mikro ekonomik dengesizliklerle geçiş sürecini başlatmak zorunda kalırken, reform geçmişi olmayan GDR (Alman Demokratik Cumhuriyeti),

Çekoslovakya ve Romanya gibi ülkeler geçişin başlangıcında herhangi bir istikrar problemi yaşamamışlardır (Roland, 2000:10-11).

1980'lerin sonlarında tüm planlı ekonomilerdeki koşulların birbirine benzediği görülmektedir. 1989 yılında Arnavutluk, Moğolistan, Bosna ve Hersek, Makedonya, Romanya, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da kişi başına gelir 3.500 dolar civarında iken, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Letonya'da diğerlerinin aksine 8.000 doların üzerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca 1987-1990 yılları arasında bastırılmış enflasyon bugünün Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde diğerlerine göre çok daha yüksek oranlarda seyretmiştir. Katchanovski tarafından yapılan bir çalışmada eski planlı ekonomi için 1989 yılı temel alınarak 1998'deki değişimler incelenmiştir. Söz konusu çalışmada Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin ekonomik reform ve büyüme oranları BDT ülkelerinden daha yüksek oranda çıkmıştır. Bunun temel nedeni olarak, ekonomik reformların Doğu Avrupa ülkelerinde BDT ülkelerinden daha önce başladığı gerçeği ileri sürülebilir. 1998 yılı 1989 ile karşılaştırıldığında milli gelir artış oranlarının Slovenya, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da oldukça artmış ve 1989'daki milli gelir seviyesini aşmış olduğu görülmüştür. Ancak, Moldova, Bosna, Ukranya, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Türkmenistan'da 1989 değerlerinin yarısından daha az gerçekleşmiştir (Altay, 2002:14-15).

Geçiş ekonomilerinin büyüme oranları incelendiğinde Çin'in en hızlı büyüyen ülke olduğu görülmektedir. Polonya ve Slovak Cumhuriyeti hızlı büyüme oranlarına sahip diğer ülkelerdir. Letonya, grubunun en istikrarsız ülkesi görünümündedir. İkinci grupta, Litvanya ve Moldovya en yüksek büyüme oranlarına sahip iken, Makedonya'da negatif büyüme oranları devam etmiştir. Küçülen bir diğer ülke Kırgızistan'dır. Üçüncü grup ülkelerin büyüme oranları sürekli negatif gerçekleşmiştir. Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Tacikistan sırasıyla büyüme oranlarının en düşük olduğu ülkelerdir (Altay, 2002:17).

Geçiş ekonomilerinin 1995 ve 1997 yılları arasındaki gerçekleşen ve tahmini büyüme oranları tablo 2'den izlenebilir. Tahmini ve gerçekleşen büyüme oranının en uyumlu olduğu ülkelerin Litvanya ve Estonya olduğu görülmektedir. Ermenistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın tahmini büyüme oranları beklenenden daha küçük çıkmıştır.

Gerçekleşen büyüme oranlarının tahmin edilenden daha fazla çıktığı ülkeler Gürcistan ve Polonya'dır (Altay, 2002:19).

Tablo 2
1995-1997 Arasında Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleşen Ve Tahmini Büyüme Oranları (%)

Ülkeler	Tahmini Büyüme	Gerçekleşen Büyüme
Bulgaristan	4,7	-5,2
Çek Cumhuriyeti	5,6	3,8
Macaristan	5,8	2,5
Polonya	4,2	6,7
Romanya	3,8	1,4
Slovakya	5,0	6,7
Slovenya	5,6	3,7
Estonya	6,8	6,6
Letonya	5,4	3,4
Litvanya	4,3	4,7
Ermenistan	8,2	5,3
Azerbaycan	4,7	-1,6
Beyaz Rusya	1,7	1,3
Gürcistan	5,3	8,0
Kazakistan	6,5	-2,0
Kırgızistan	3,5	3,9
Moldova	3,8	-2,6
Rusya	3,5	-2,3
Tacikistan	2,7	-5,1
Türkmenistan	4,5	-13,9
Ukrayna	1,5	-8,4
Özbekistan	2,2	1,0

Kaynak : EBRD, Transition Report 1999.

Geçiş sürecinin ilk aşamalarındaki gelir seviyelerine gelince, geçiş sonrasındaki on yılın değişik görünüm gösterdiğini söyleyebiliriz. Tablo 3'e bakıldığında Slovenya, Çek ve Slovak Cumhuriyeti, Macaristan ya da Polonya gibi bazı ülkelerin göreceli olarak geçişin başlangıcında kişi başına yüksek oranda gelire sahip oldukları görülür. Arnavutluk, Merkezi Asya Sovyet Cumhuriyetleri gibi ülkeler ise gelişmekte olan

ülkelerdeki gelir seviyelerine sahiptiler. Geçiş başladığında, tüm ülkeler bazı üretim düşüşleri ile karşılaşmışlardır. Söz konusu üretim düşüşü beklenmekteydi ancak bu beklentilerin çok ötesinde büyüklük ve uzunlukta gerçekleşmiştir (Castanheira ve Popov, 2002).

Tablo 3
Başlangıç Gelir Düzeyi ve Üretim Düşüşü

Ülke	Kişi başına düşen gelir (Satınalma Gücü Paritesi ayarlanmış)	En düşük ¹	Yıl	1998 GSYİH/(T-1) ²
Macaristan	6081	18,10%	1993	95%
Çek Cumhuriyeti	8207	15,40%	1992	97%
Slovak Cumhuriyeti	6969	24,70%	1993	100%
Polonya	5687	13,60%	1991	123%
Bulgaristan	5740	36,80%	1997	72%
Rusya	5627	45,10%	1998 ³	61%

Kaynak : Fisher ve Sahay (2000)

¹1989 GSYİH ile kıyaslandığında gözlenen en düşük yüzde

²1998 yılındaki GSYİH'nın geçiş öncesi yıldaki GSYİH'ya bölümü

³1998 yılı sonrasına ait veri yoktur

Özetlemek gerekirse, “geçiş ülkeleri” aynı hedefe ulaşmayı arzularken çok farklı altyapı, beceri ve imkanlarla geçiş yarısına başlamışlardı. Bu farklılıklar, her bir ülke için farklı bir geçiş politikası uygulanmasını ve kendine has özelliklerinin dikkate alınmasını gerektirmiştir. Buna rağmen, geçiş konusundaki teorik tartışmalar belki de daha dogmatikti. Bazıları, “big bang” stratejisinin örneğin Polonya gibi ülkelerde işe yaradığı için diğer bütün ülkelerde uygulanması gerektiğini iddia etmiştir. Diğerleri ise, aşamalı yaklaşım Çin ve Macaristan’da işe yaradığı için, aynı stratejinin diğer Merkezi ve Avrupa ülkelerinde kullanılması gerektiğini iddia etmiştir. Bu nedenle, iyi ve kötü politikalar arasındaki tartışma, her bir ülkenin kendine has özelliklerini dikkate almaktan uzak bir şekilde, genel bir geçiş modeli bulma amacından sapmıştır (Castanheira ve Popov, 2000).

1.6. Geçiş Ekonomilerinde Makro Ekonomik Gelişmeler

Piyasa ekonomisine geçmeye çalışan ülkeler birçok makro ekonomik sorunla karşı karşıyadır. Vergileme, harcama ve borçlanma konularının oluşturduğu kamu maliyesi reform sürecinin en önemli problemleridir. Çünkü devlet, piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmak konusunda aktif role sahiptir. Ekonomik ve mali yapıdaki dönüşümü sağlayabilmek için yeterli kaynağa sahip olmak ve piyasa ekonomisi kültürüne alışkın olmak gerekir. Geçiş ekonomilerinde görülen enflasyon, bütçe açıkları, işsizlik, yetersiz büyüme ve yolsuzluk sorunları ancak kamu maliyesinin disiplin altına alınması ile çözülebilir. Geçiş ekonomisi sürecini yaşayan ülkelerin hepsinde enflasyonla mücadele ve çıktı düşüşleri yaşanmıştır. Geçişle birlikte kaynakların verimsiz sektörlerden verimli sektörler aktarmaya çalışan ülkelerin tamamında reformların başlangıcı ile birlikte çıktı azalışı da başlamıştır. Yine beşeri sermayenin gelişim, uzun süre katı sosyalist rejim altında yaşadıkları için, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki beşeri sermaye gelişiminden daha kötü durumdadır. Bölgeler arasındaki gelişme performansının bu derece farklı olmasını okul kalitesindeki farklılık açıklamaktadır. Ancak bu ülkelerdeki doğal kaynak zenginliği, tartışmasız bir şekilde ülkelere üstünlük sağlamaktadır. Bölgesel ticaret olarak bakıldığında ise Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri kısmen serbest bir ticaret politikası uygulamaları ticari altyapıları daha sağlamdır (Yayar ve diğerleri, 2012:252).

Geçiş sürecinin başlangıcında bazı ülkeler diğerlerinden daha iyi durumda olsalar da büyüme farklılıklarını ortadan kaldırmada bu durum tek başına yeterli olmamıştır. Örneğin doğal kaynak zengini ülkeler bu zenginlikten yeterince faydalanamamıştır. Benzer şekilde komünist rejim altında geçen yıl sayısının fazlalığı piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarından uzaklaşılması, geçiş sonrası reformların hızı da oldukça önemli bir değişken olarak kabul görülmektedir. Ülkelerin büyüme performansları birbirinden farklı olması, her ülkenin bu değişkenler açısından gösterdiği etkinlik birbirinden farklı olmasına dayanmaktadır. Aynı politikalar, aynı başlangıç koşulları, aynı reformlar farklı ülkelerde farklı sonuçlar vermiştir. Bunun nedeni her ülkenin bu faktörlerin etkinliğini belirleyen kurumsallaşma düzeyi ve uygulama etkinliğinin farklı olmasıdır (Balcılar, 2002). Geçiş ekonomilerinde makro ekonomik gelişmeler yukarıda kısaca özetlenmeye çalışıldığı üzere sıkıntılılarla dolu bir süreç olarak kendini göstermiştir. Söz konusu

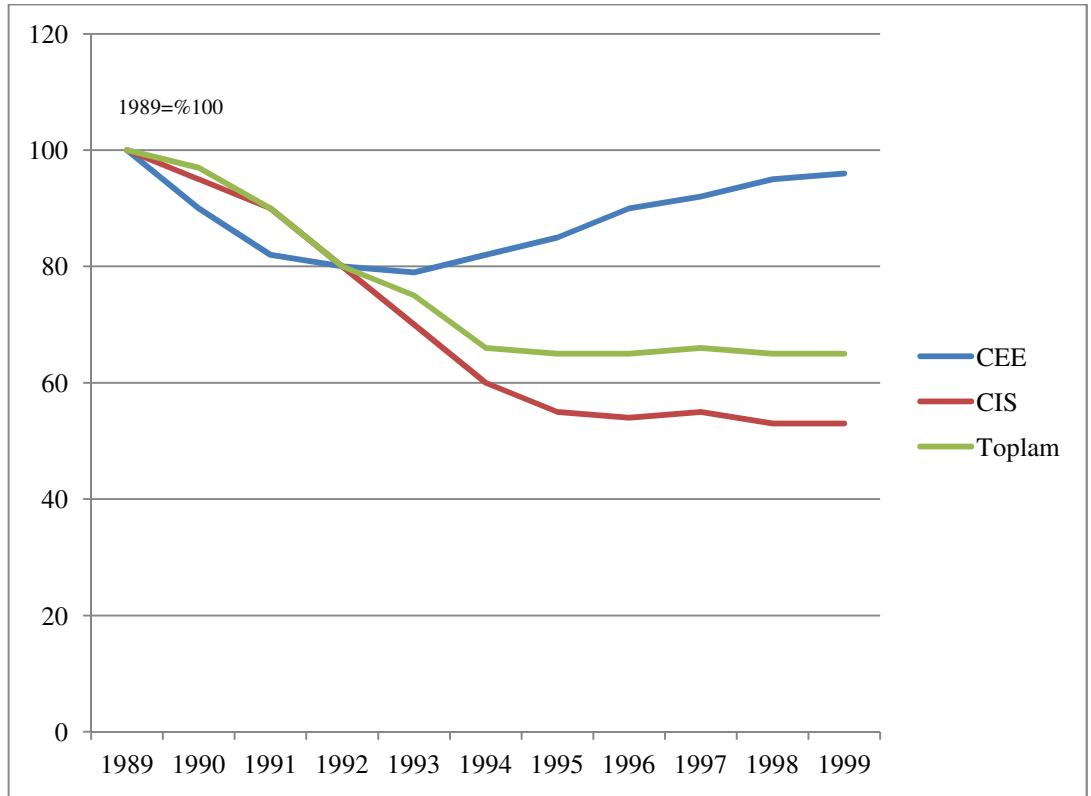
ekonomilerin piyasa ekonomisi tecrübelerinin zayıflığı, sermaye birikiminin düşüklüğü, piyasa ekonomisine ilişkin kural ve kurumların yeterince oluşturulamamış olması, iktisadi birimleri piyasa mekanizmalarına uyum sağlamadaki yetersizlikleri ve devlet mekanizmasının genel zayıflığının ekonomik aktivitelerin devlet tarafından kontrolünü zayıflatması önemli bir diğer sonucu ortaya koymuştur. Bu durum kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hızla yükselişidir. Bu sürecin ilk başlarındaki temel faktör devletin genel ekonomiyi kontrol gücünün hızla çöküşü olmuştur (Yayar ve diğerleri, 2012:252).

Geçişin ilk yıllarında, tüm ülkeler çeşitli faktörlerden dolayı hızlı enflasyon ve düşük üretim düzeyi ile yüz yüze kalmışlardır: merkezi planlamadan gelen parasal bakiş, eski vergi sisteminin erozyonu, yeni ekonomik koşullar altında mali ve parasal kontrolü uygulama konusundaki güçlükler ve katı bir sistemin çöküşünden ileri gelen düzensizlik. Buna rağmen, bazı ülkeler diğerlerinden daha hızlı ve etkili bir parasal ve mali kontrol uygulamışlar ve bu farklılıklar onların makro ekonomik performanslarında uyumsuzluk olarak gözlenmiştir. Geçişin ilk on yılındaki makro ekonomik olgular iyileşmenin gücü ve zamanlaması, tersine dönme durumları ve ilk geçiş durgunluğu üzerinde yoğunlaşır. Bu gidişatlar üretim, istihdam, enflasyon, dış gelişmeler üzerinde görülebilir (Transition Report 1999:57).

1.6.1. Üretim

Geçiş ekonomilerindeki ilk durgunluğun ciddiyeti pek çok bölge araştırmacısı açısından sürpriz olarak algılanmıştır. Örneğin Portes (1994) piyasa ekonomisine doğru dönüşümün 5 yıl öncesinde beklenildiğinden daha fazla maliyetli olduğunun kanıtlanmış olduğunu dile getirmiştir. Çoğu kişi, hantal ve oldukça bütünleşmiş ekonomik sistemin yıkılmasının etkisini görmezden gelmiştir. Pek çok geçiş ülkesinde, mal ve hizmet fiyatları aniden dünya seviyelerine yükselmiş ve temel girdiler tedarik edilememiştir. Aynı zamanda, yerli zayıf teşebbüs ithalatın olumsuz etkilerinin kırılması konusunda başarılı olamamıştır. Geçişin ilk yıllarında, hemen hemen her ülke arka arkaya iki yıl boyunca üretimde düşüş yaşamış ve sadece Slovenya en kötü yılında % -10'un üzerinde bir büyüme oranı yakalamıştır (Transition Report 1999:57-58).

Bölgenin her yerinde üretim düşmüş olmasına rağmen, CEE ve CIS ülkeleri arasında şekil 3 ve tablo 4'e görüldüğü gibi belirgin farklar ortaya çıkmıştır. 1989 yılından sonra üretim U tipi bir seyir izlemiştir. Aksine, CIS ülkelerindeki üretim ise 1997 yılındaki küçük bir yükseliş dışında sürekli bir düşüş olarak kendisini göstermiştir. 1994 yılından beri, düşüş hızı azalarak L tipi görünümünü almıştır. Bu durumun yine şekil 3'de görüldüğü üzere tüm CEE ve CIS ülkelerinde söz konusu olduğunu görüyoruz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu eğilim kendi içinde önemli farkları gizlemektedir. Son yıllarda bazı CIS ülkelerinde (Kafkaslar ve Kırgızistan) hızlı büyüme görünmüş ve bazı CEE ülkelerinde (Bulgaristan ve Romanya) ise gerileme yaşanmıştır (Transition Report 1999:57).

ŞEKİL 3: Reel GSYİH İndeksi

Kaynak: Tablo 4

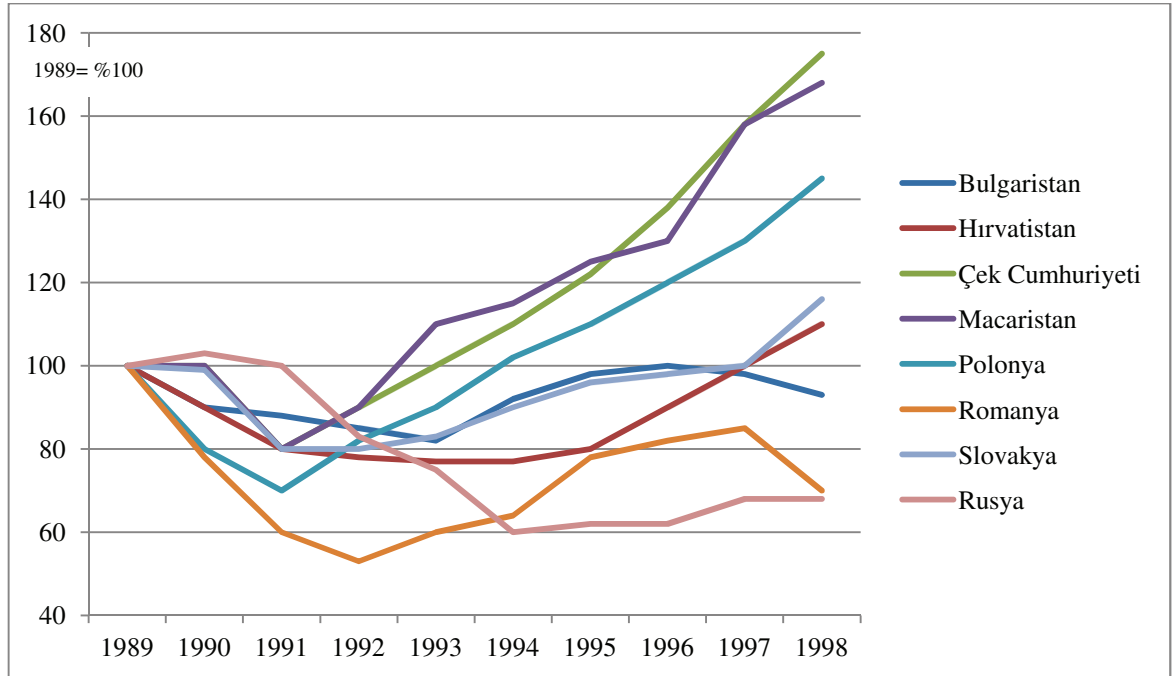
Tablo 4
Merkezi ve Doğu Avrupa, Balkan ve Bağımsız Devletler Topluluğundaki Reel GSYİH Büyümesi

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1998 yılında öngörülen reel GSYİH (1989=100)
Arnavutluk	9,8	-10,0	-27,7	-7,2	9,6	9,4	8,9	9,1	-7,0	8,0	8,0	86
Bulgaristan	0,5	-9,1	-11,7	-7,3	-1,5	1,8	2,1	-10,1	-7,0	3,5	0,0	66
Hırvatistan	-1,6	-7,1	-21,1	-11,7	-8,0	5,9	6,8	6,0	6,5	2,3	-0,5	78
Çek Cumhuriyeti	1,4	-1,2	-11,5	-3,3	0,6	3,2	6,4	3,8	0,3	-2,3	0,0	95
Estonya	-1,1	-8,1	-13,6	-14,2	-9,0	-2,0	4,3	3,9	10,6	4,0	0,0	76
Makedonya	0,9	-9,9	-7,0	-8,0	-9,1	-1,8	-1,2	0,8	1,5	2,9	0,0	72
Macaristan	0,7	-3,5	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	5,1	3,0	95
Letonya	6,8	2,9	-10,4	-34,9	-14,9	0,6	-0,8	3,3	8,6	3,6	1,5	59
Litvanya	1,5	-5,0	-6,2	-21,3	-16,0	-9,5	3,5	4,9	7,4	5,2	0,0	65
Polonya	0,2	-11,6	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	4,8	3,5	117
Romanya	-5,8	-5,6	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	4,1	-6,9	-7,3	-4,0	76
Slovakya	1,4	-2,5	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,9	6,6	6,5	4,4	1,8	100
Slovenya	-1,8	-4,7	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,5	4,6	3,9	3,5	104
Merkezi ve Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri	-0,2	-6,6	-10,7	-3,6	0,4	3,9	5,5	4,0	3,6	2,4	1,6	95
Ermenistan	14,2	-7,4	-17,1	-52,6	-14,8	5,4	6,9	5,8	3,1	7,2	4,0	41
Azerbaycan	-4,4	-11,7	-0,7	-22,6	-23,1	-19,7	-11,8	1,3	5,8	10,1	3,7	44
Belarus	8,0	-3,0	-1,2	-9,6	-7,6	-12,6	-10,4	2,8	10,4	8,3	1,5	78
Gürcistan	-4,8	-12,4	-20,6	-44,8	-25,4	-11,4	2,4	10,5	11,0	2,9	3,0	33
Kazakistan	-0,4	-0,4	-13,0	-2,9	-9,2	-12,6	-8,2	0,5	2,0	-2,5	-1,7	61
Kırgızistan	4,0	3,0	-5,0	-19,0	-16,0	-20,0	-5,4	7,1	9,9	1,8	0,0	60
Moldova	8,5	-2,4	-17,5	-29,1	-1,2	-31,2	-3,0	8,0	1,3	-8,6	-5,0	32
Rusya	na	-4,0	-5,0	-14,5	-8,7	-12,7	-4,1	-3,5	0,8	-4,6	0,0	55
Tacikistan	-2,9	-1,6	-7,1	-29,0	-11,0	-18,9	-12,5	-4,4	1,7	0,8	5,0	42
Türkmenistan	-6,9	2,0	-4,7	-5,3	-10,0	-18,8	-8,2	-8,0	-26,1	4,2	17,0	44
Ukrayna	4,0	-3,4	-11,6	-13,7	-14,2	-23,0	-12,2	-10,0	-3,2	-1,7	-2,5	37
Özbekistan	3,7	1,6	-0,5	-11,1	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,4	3,3	3,0	90
Bağımsız Devletler Topluluğu	0,6	-3,7	-6,0	-14,2	-9,3	-13,8	-5,2	-3,5	-0,9	-3,5	0,0	53
Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Baltık Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu	0,3	-5,0	-8,1	-9,5	-5,0	-6,0	-0,5	-0,2	2,0	-1,2	0,8	65

Kaynak : IMF, OECD, PlanEcon, The Institute of International Finance

1.6.2. İstihdam, Verimlilik ve Ücretler

Geçişin ilk yıllarında üretimdeki düşüşe, işgücüne katılım ve istihdamdaki azalış, işsizlikteki artış, verimlilik ve yatırımlardaki düşüş eşlik etmiştir. Üretimdeki verimliliğe ilişkin gidişat şekil 4’de CEE ülkeleri ve Rusya için gösterilmektedir. İlk yıllarda, bölgenin her yerinde pek çok firma ürünleri için talep azalışı yaşanmış ancak ilk aşamada firmalar büyük çapta işten çıkarmalardan sakındığı için verimlilikteki gelişmeler üretimdeki düşüş tarafından belirlenmiştir. Verimlilikte gözlenen bu düşüş, temelde işgücünün azalmasına bağlı olarak iki ya da üç yıl sonra pek çok ülkede tersine dönmeye başlamıştır. Çok yakın geçmişte, gelişmiş ülkelerin bazıları ürün yenileme, taze sermaye yatırımı, gelişmiş teknolojiler ve modern yönetim yöntemlerini kullanarak hızlı bir verimlilik artışı dönemine girmişlerdir. Çoğu merkezi Avrupa ülkesi, özellikle Macaristan ve Polonya böylece işgücü verimliliği konusunda J kavisli bir yol izlemişlerdir. Aksine, Rusya’da üretim verimliliği 1990 ile 1994 yılları arasında %40’lara kadar düşmüş ve o zamandan beri de aynı seviyelerde kalmıştır (Transition Report 1999:58)

ŞEKİL 4: Seçilen Ülkeler İçin İşgücü Verimliliğindeki Büyüme

Kaynak : EBRD, Transition Report, s.74

Verimlikteki düşüğe paralel olarak, reel ücretlerde geçişin ilk yıllarında keskin düşüşler yaşanmıştır. O dönemlerden bu yana, verimlilik ve ücretlerdeki gidişatta değişiklikler bölgenin her yerinde gözlemlenebilir. CEE ülkelerinde, reel ücretler 1993 yılından beri kimi zaman verimlilik büyümesinden daha üst seviyelerde artmaktadır. Üretici fiyatlarına bakıldığında ise, reel ücret büyümesi Hırvatistan ve üç Baltık ülkesinde verimlilik artışının üzerinde gerçekleşmiştir. Reel ücret artışları Bulgaristan, Romanya, Rusya ve Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkelerinde çok daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Ancak, yüksek döviz kuru artışları ile birleştiğinde, yabancı para cinsinden işgücü maliyetleri on yılın ikinci yarısı boyunca ciddi şekilde artmış ve rekabet ortamı bu ülkelerde bozulmuştur. Sonuç olarak, Rusya ve Ukrayna'daki teşebbüsler bu duruma ücretleri ödemeyerek tepki göstermişlerdir (Transition Report 1999:59).

1.6.3. Enflasyon ve Parasal Kontrol

Enflasyonist baskıların eski rejimlerde ortaya çıkacağı bilinmesine karşın, tüm CIS ülkelerinde yıllık %1000'in üzerindeki fiyat artışlarının boyutu pek çok kimse için şaşırtıcı olmuştur (Tablo 5). Çoğu ülkede meydana gelen enflasyon artışındaki ilk sıçrayış temelde fiyat liberalizasyonu ve vergi sisteminin çöküşünden kaynaklanan mali açıklardan ileri gelir. Diğer finansman kaynaklarının olmayışı bütçe açıklarının para ile finanse edilmesine, bu da hızlı enflasyon artışına sebep olmuştur. Buna rağmen, 1995 yılına kadar enflasyon bölgede düşme eğilimi göstermiş, hatta altı CEE ülkesinde tek haneli rakamlara gerilemiştir. 1995 yılında CIS ülkelerinde de ciddi iyileşmeler görülmüş ve ertesi yıl çift haneli enflasyon rakamları standart haline gelmiştir. İlk deflasyon kayda değer bir başarı olarak görülürken, sürdürülebilir makro ekonomik istikrar için gerekli olan temeller pek çok ülkede güçsüzdür. Bazı ülkelerde yüksek enflasyon oranları büyük çaptaki mali açıkların piyasa ve resmi bazlı finansmanına dayalı olarak düşürülmüştür. Diğer ülkelerde ise yüksek enflasyon bankacılık sektörüne yönelik borçlanma ve borç birikiminden ötürü hüküm sürmeye devam etmiştir. Bu zayıf kurumlar, Doğu Asya ve Rusya'daki krizlerle de birleşerek, birkaç CIS ülkesinde son zamanlarda yaşanan tersine dönüşlere neden olmuştur (Transition Report 1999:59).

Tablo 5
Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık ve Bağımsız Devletler Topluğunda Enflasyon
(Yıl sonu tüketici fiyatlarındaki yüzde değişim)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 (Tahmin)	1999 (Projeksiyon)
Arnavutluk	0,0	0,0	104,1	236,6	30,9	15,8	6,0	17,4	42,1	8,7	2,0
Bulgaristan	10,0	72,5	338,9	79,4	63,8	121,9	32,9	310,8	578,6	1,0	2,0
Hırvatistan	na	136,0	249,8	938,2	1.149,0	-3,0	3,8	3,4	3,8	5,4	4,0
Çek Cumhuriyeti	1,5	18,4	52,0	12,7	18,2	9,7	7,9	8,6	10,0	6,8	3,5
Estonya	na	na	303,8	953,5	35,6	42,0	29,0	15,0	12,5	4,4	3,1
Makedonya	na	na	229,7	1.935,0	241,8	55,0	9,0	-0,6	2,6	-3,1	2,0
Macaristan	18,1	33,4	32,2	21,6	21,1	21,2	28,3	19,8	18,4	10,3	8,0
Letonya	na	na	262,4	959,0	35,0	26,0	23,1	13,1	7,0	2,8	2,1
Litvanya	na	na	345,0	1.161,1	188,8	45,0	35,5	13,1	8,5	2,4	2,5
Polonya	639,5	249,0	60,4	44,3	37,6	29,4	21,6	18,5	13,2	8,6	6,5
Romanya	0,6	37,7	222,8	199,2	295,5	61,7	27,8	56,9	151,4	40,6	40,0
Slovakya	1,5	18,4	58,3	9,1	25,1	11,7	7,2	5,4	6,4	5,6	14,5
Slovenya	2.772,0	104,6	247,1	92,9	22,8	19,5	9,0	9,0	8,8	6,5	6,5
Merkezi ve Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri											
Ortanca*	5,8	37,7	229,7	199,2	35,6	26,0	21,6	13,1	10,0	5,6	3,4
Ortalama*	430,4	74,4	192,8	511,0	166,6	35,1	18,5	37,7	66,4	7,7	7,4
Ermenistan	na	na	25,0	1.341,0	10.896,0	1.885,0	31,9	5,8	21,8	-1,3	8,0
Azerbaycan	na	na	126,0	1.395,0	1.294,0	1.788,0	84,5	6,5	0,3	-7,6	2,0
Belarus	na	na	93,0	1.559,0	1.996,0	1.960,0	244,0	39,3	63,4	181,7	155,0
Gürcistan	0,9	4,8	131,0	1.176,9	7.487,9	6.474,4	57,4	14,3	7,2	10,7	9,5
Kazakistan	na	104,6	136,8	2.984,1	2.169,0	1.160,0	60,4	28,6	11,3	1,9	19,6
Kırgızistan	na	na	170,0	1.259,0	1.363,0	95,7	31,9	35,0	14,7	18,3	40,0
Moldova	na	na	151,0	2.198,0	837,0	116,0	23,8	15,1	11,2	18,2	30,0
Rusya	na	na	161,0	2.506,1	840,0	204,4	128,6	21,8	10,9	84,5	45,0
Tacikistan	na	na	204,0	1.364,0	7.343,7	1,1	2.133,3	40,5	163,6	2,7	55,0
Türkmenistan	na	na	155,0	644,0	9.750,0	1.328,0	1.262,0	446,0	21,5	19,8	40,0
Ukrayna	na	na	161,0	2.730,0	10.155,0	401,0	181,0	39,7	10,1	20,0	17,0
Özbekistan	na	na	169,0	910,0	885,0	1.281,0	117,0	64,0	50,0	26,0	42,0
Bağımsız Devletler Topluluğu											
Ortanca*	na	na	153,0	1.379,5	2.082,5	1.220,5	100,8	31,8	13,0	18,3	35,0
Ortalama*	na	na	140,2	1.672,3	4.584,7	1.391,2	363,0	63,0	32,2	31,2	38,6

Kaynak : Ulusal Kurumlar, IMF, Dünya Bankası, OECD, PlanEcon, Uluslararası Finans Enstitüsü, EBRD Tahminleri

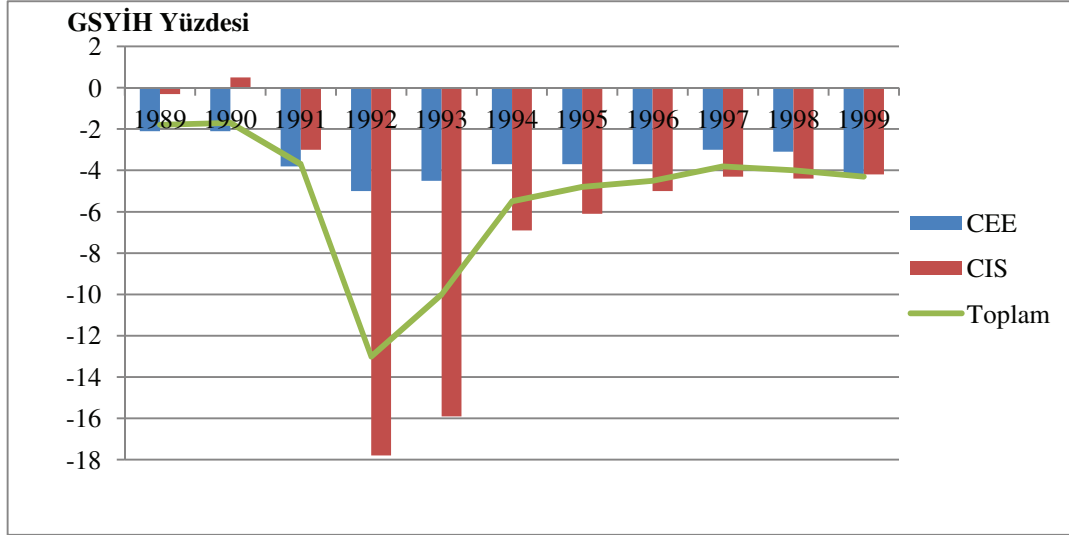
*Ortanca, büyüklük sırasına göre düzenlenen tüm enflasyon oranlarının ortasındaki değerdir. Ortalama (ağırlıklandırılmamış ortalama), belli ülkelerdeki yüksek enflasyon oranlarından kaynaklanan uç değerlerden ötürü ortancayı geçer.

1.6.4. Mali Dengesizlikler

Geçiş sürecindeki enflasyonist baskının diğer bir kaynağı ise ciddi seviyelerdeki mali dengesizliklerin ortaya çıkmasıydı. Şekil 5'deki grafik bütçe açıklarının U tipini açık bir şekilde göstermekte olup, bu açıklar CEE ülkelerine nazaran CIS ülkelerinde çok daha fazladır. Bu gidişat, hem bölgedeki üretimin düşüşü hem de özel sektördeki yapısal reform sürecinden ileri gelmektedir. Gelir tarafındaki en büyük problem kazançlardaki düşüşü dengeleyecek bir vergi sisteminin oluşturulmasıydı. Bu süreç pek çok ülkede zayıf idare tarafından kısıtlanan vergi gelirleri, vergi tabanının erozyonu, takas gelişiminin olmadığı ve vergi kaçırmanın yaygın olduğu, özellikle CIS ülkelerinde tamamlanmamıştır. Pek çok CIS ülkesi ve bir derece de yavaş reform hızına sahip CEE ülkeleri, verimsiz teşebbüslerin zımni olarak sübvansede edilmesi amacıyla büyük miktardaki vergi borçlarının birikmesine ayrıca izin vermiştir. Bu sebeple, yumuşak bütçe kısıtlamalarının sürekliliği geçen on yıl zarfında bu ülkelerin mali açıdan düşük performans sergilemelerinin kısmi nedeni sayılabilir (Transition Report 1999:59).

Harcama tarafında, CEE içindeki gelişmiş ülke ekonomileri ve daha az gelişmiş geçiş ekonomileri çok farklı güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır. İkinci olarak, cömert sosyal güvenlik ödemeleri reformlardan önce gerçekleştirilmiştir. Özellikle, emeklilik sistemi geniş çaptaki işten çıkarmaların sosyal etkisini azaltmak amacıyla yaygın olarak kullanılmış, sonuç olarak sosyal güvenlik sistemleri mali yükü artırarak yükselen açıklara sebep olmuştur. CEE ülkelerindeki harcamalar, yüksek vergi oranları ve özel sektör yatırımları için engellere dayalı olarak tipik orta gelirli ülke seviyelerinin üzerinde kalmıştır. Emeklilik sistemi reformu, bu alandaki büyük olası yükümlülüklerin birikiminden dolayı gündemde önemli bir yer tutmuştur. CIS ülkelerinde ise sosyal güvenlik ödemeleri neredeyse hiç yoktur. Burada harcama yönetimi sadece merkezi hükümet tarafından zayıf bir şekilde kontrol edilen büyük miktardaki ilave bütçe fonları yoluyla zorlaştırılmıştır. Doğrudan sübvansiyonlar geçişin ilk yıllarında çarpıcı biçimde düşmesine karşın, Rusya'yı da içeren bazı CIS ülkelerinde göreceli olarak yüksek kalmış ve bu ülkelerin teşebbüsler için destekten hane halkı için desteğe doğru yol almasında güçlük çektiklerini göstermiştir (Transition Report 1999:60).

1999 yılı için yapılan tahminlere bakıldığında CIS ülkelerinin 1991 yılından beri ilk kez CEE ülkelerine kıyasla daha iyi bir mali pozisyona sahip olduğunu görürüz. Kosova temelli gerilim sonrasında Balkanların bazı kısımlarındaki daha serbest mali politikalar kadar, Rusya ve diğer ülkelerde piyasa finansmanına erişimin kısıtlı olduğu bir ortamda ortaya çıkan geniş mali ayarlamalar bu tersine dönüşün altında yatar (Transition Report 1999:60).

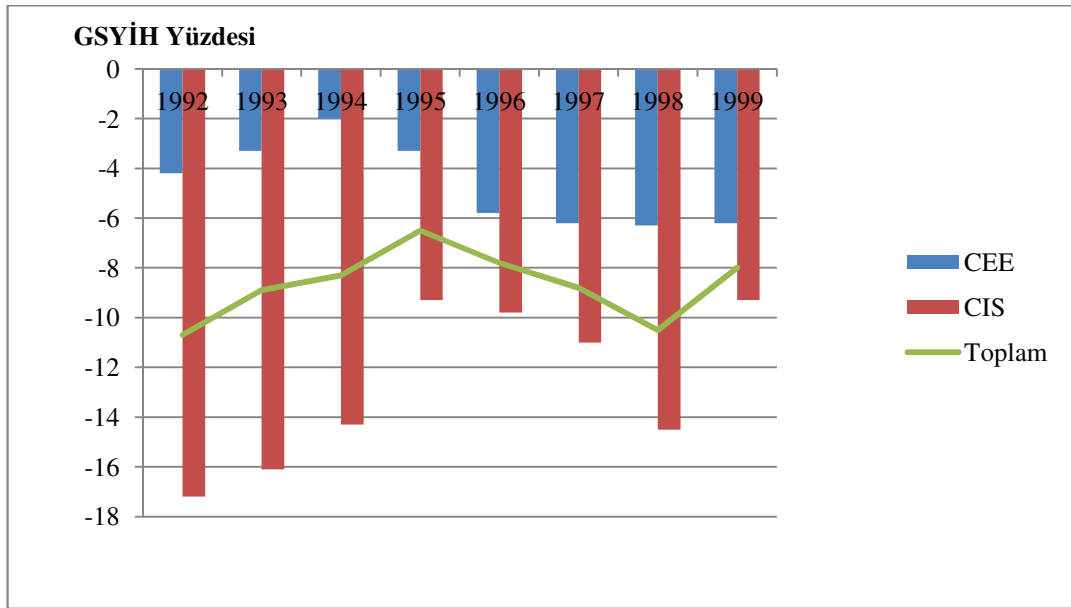
ŞEKİL 5: Bütçe Dengesi (Seçilmiş Ülkeler İçin Ağırlıklandırılmamış Ortalamalar)

Kaynak: EBRD, Transition Report 1999, s.59

1.6.5. Dış Dengesizlikler

Geçiş ekonomilerindeki ödemeler dengesi açıkları şekil 6 ve tablo 6'da görüldüğü gibi on yıl boyunca yaygınlığını korumuştur. Her bölge için ağırlıklandırılmamış ortalamalar incelendiğinde üç farklı aşama ortaya çıkar. İlk aşamada Ortak Ekonomik Yardım Konseyinin (CMEA) eski ticari ortaklarına yaptığı ihracat düştüğü ve ithalat arttığı için açıklarda keskin bir yükseliş vardır. Bunu izleyen yıllarda, istikrarın hüküm sürmesi, üretimin yükselmeye başlaması ve ihracatın batı piyasalarına doğru yönelmesiyle birlikte ödemeler dengesi açıkları 1993-1994 döneminde düşmüştür. Üçüncü olarak, 1995-1998 döneminde ise açıklar ithalattaki yükseliş ve bölgedeki artan sermaye akışları ile beraber artmıştır. Aynı durum, açıkların miktarı daima CEE ülkelerinden daha büyük olmasına karşın CIS ülkelerinde de gözlenmiştir (Transition Report 1999: 60).

Kural olarak, büyümenin kaldığı yerden devam ettiği bir geçiş ülkesinde ödemeler dengesi açıklarının, azalan tasarruf oranları, artan tüketici güveni ve atıl durumdaki ekipmanların değiştirilmesi için artan yatırım talebinden ötürü yükselişe geçmesi beklenir. Buna karşın, kural açısından makul seviyelerdeki ödemeler dengesi açıkları arzulanabilir olmasına rağmen, yüksek seviyedeki açıklar gelecekte uzun vadeli borçların geri ödenmesi bakımından ülkenin yetkinliği hakkında şüpheleri artırır. GSYİH'nın %7'sinden daha büyük bir açık bazen parmak ikaz işareti kuralı olarak kullanılır: 1998 yılında EBRD'nin faaliyet gösterdiği 26 ülkeden 15'i sözü edilen seviyeyi aşmıştır. 1995 yılında Macaristan, 1997 yılında Çek Cumhuriyeti ve 1999 yılında Slovakya'da yüksek ödemeler dengesi açıkları sonradan ortaya çıkan döviz kuru devalüasyonu ve makro ekonomik tasarruf programlarının sebebidir (Transition Report 1999:60-61).

ŞEKİL 6: Ödemeler Dengesi (Seçilmiş Ülkeler İçin Ağırlıklandırılmamış Ortalamalar)

Kaynak: Tablo 6

Tablo 6
Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğunda Cari İşlemler Dengesi

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Change 1997-98	Change 1998-99
Arnavutluk	-5,8	-22,1	-66,3	-30,8	-14,2	-7,3	-9,1	-12,2	-6,3	-12,8	5,9	-6,6
Bulgaristan	-10,1	-5,4	-9,3	-12,8	-2,1	-0,5	1,2	4,3	-2,3	-5,7	-6,6	-3,4
Hırvatistan	-4,2	-3,2	8,0	5,5	5,4	-6,8	-4,4	-12,0	-7,1	-6,8	4,9	0,3
Çek Cumhuriyeti	-2,8	1,2	-1,0	0,3	-0,1	-2,6	-7,4	-6,1	-1,9	-1,1	4,2	0,7
Estonya	na	na	3,3	1,3	-7,3	-4,4	-9,1	-12,1	-9,2	-6,3	2,9	2,9
Makedonya	na	-5,6	-0,8	0,6	-5,7	-5,2	-6,5	-7,4	-9,0	-8,8	-1,6	0,1
Macaristan	0,4	0,8	0,9	-9,0	-9,4	-5,6	-3,7	-2,1	-4,8	-5,4	-2,7	-0,6
Letonya	na	na	1,7	14,4	-0,2	-3,6	-4,2	-6,1	-11,1	-8,0	-5,0	3,2
Litvanya	na	na	10,6	-3,2	-2,2	-10,2	-9,2	-10,2	-12,1	-11,3	-1,9	2,7
Polonya	1,0	-2,6	1,1	-0,7	2,5	4,6	-1,0	-3,1	-4,5	-5,5	-1,4	-1,0
Romanya	-4,7	-4,5	-7,8	-4,7	-1,7	-4,9	-7,3	-6,2	-7,9	-7,0	-1,7	0,9
Slovakya	na	na	na	-5,0	4,8	2,3	-11,2	-10,0	-10,1	-5,2	-0,1	5,0
Slovenya	3,0	1,0	7,4	1,5	4,2	-0,1	0,2	0,2	0,0	-0,7	-0,2	-0,7
Merkezi ve Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri*	-1,9	-4,5	-4,4	-3,3	-20,0	-3,4	-5,5	-6,4	-6,6	-6,5	-0,2	0,1
Ermenistan	na	na	-70,4	-68,1	-35,7	-37,5	-26,8	-28,0	-26,7	-25,8	1,4	0,9
Azerbaycan	na	19,1	na	0,2	-9,2	-13,1	-25,5	-23,7	-33,1	-27,2	-9,4	6,0
Belarus	na	na	na	-30,4	-13,2	-2,4	-3,6	-5,9	-6,6	-4,8	-0,8	1,8
Gürcistan	na	na	-33,5	-40,2	-22,3	-7,6	-6,1	-7,2	-7,5	-5,9	-0,3	1,6
Kazakistan	na	na	-31,5	-2,6	-7,7	-3,1	-3,6	-4,0	-5,6	-4,7	-1,5	0,9
Kırgızistan	na	na	-1,8	-18,5	-11,3	-16,2	-23,4	-7,9	-16,7	-10,8	-8,9	6,0
Moldova	na	na	-3,0	-11,9	-5,8	-9,0	-13,4	-13,5	-19,7	-20,3	-4,1	-0,6
Rusya	na	na	na	na	3,4	2,3	2,8	0,7	0,9	5,5	0,2	4,6
Tacikistan	na	na	18,4	-29,9	-21,0	-18,7	-7,3	-5,0	-10,8	-4,2	-5,8	6,5
Türkmenistan	na	na	na	14,1	3,8	0,9	2,2	-28,2	-45,8	-9,3	-17,6	36,5
Ukrayna	na	na	-2,9	-2,4	-3,7	-3,2	-2,5	-3,0	-2,8	-1,3	0,2	1,5
Özbekistan	na	na	-11,9	-8,4	2,1	-0,2	-8,6	-6,0	-1,7	-3,4	4,3	-1,7
Bağımsız Devletler Topluluğu*	na	na	-17,1	-16,1	-14,3	-9,2	-9,7	-11,0	-14,5	-9,3	-3,5	5,2
Merkezi ve Doğu Avrupa, Baltık Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu*	na	na	-10,7	-9,7	-8,2	-6,3	-7,6	-8,7	-10,7	-7,8	-1,8	2,5

Kaynak: Ulusal Kurumlar, IMF, Dünya Bankası, OECD, PlanEcon, Uluslararası Finans Enstitüsü, EBRD Tahminleri

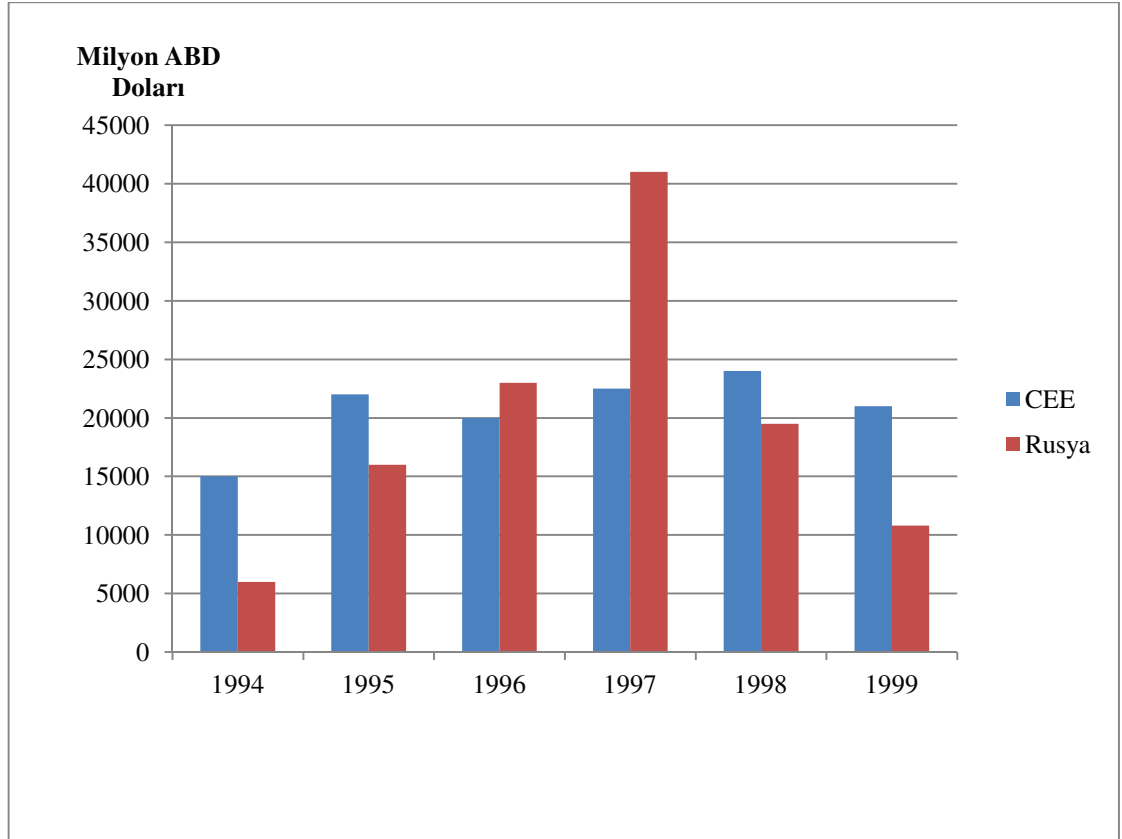
*Bölge için ağırlıklandırılmamış ortalama

1.6.6. Sermaye Akışları

Geçiş ekonomileri makro ekonomik istikrar sürecinin başlamasının hemen ardından sermaye piyasalarına önemli derecede erişim elde etmiştir. 1994 yılından önce, ciddi derecedeki sermaye akışları özellikle Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi birkaç CEE ülkesinde gerçekleşti. Ancak, bir miktar duraksamanın ardından, sermaye akışları geçen birkaç yıl içinde hızlı bir artış gösterdi. Şekil 7’de en büyük altı CEE ülkesi (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovakya) ve Rusya ile ilgili veriler gösterilmekte olup, bölgeye gelen toplam sermaye akışı 1994 yılında neredeyse 20 milyar dolarken 1997 yılında bu rakam 60 milyar doların üzerine çıkmış, ancak 1998 yılında 43 milyar dolar seviyesine inmiştir. 1997 yılında bu akışların yaklaşık üçte ikilik kısmı Rusya’da gerçekleşmiştir. 1998 yılında Rusya’ya giden sermaye akışlarının yarısından fazlası yerel mali sistemin de etkisiyle kesilmiştir. Fakat, bu akışlar CEE ülkelerinde göreceli olarak sabit kalmıştır. FDI (Doğrudan yabancı yatırım) geçiş sürecinde hayati bir hızlandırıcı olabilir, ancak bu yatırımların özellikle güçlü reform taahhüdü içinde olan ülkelerde gerçekleşmesi ihtimali yüksektir. CEE ülkelerinde 1993 ve 1998 yılları arasında 4 milyar dolardan 16 milyar dolara varan aşağı yukarı dört kat artış söz konusudur (Tablo 7). Gelişmekte olan pek çok diğer pazarla kıyaslandığında, bu bölge FDI açısından göreceli olarak daha fazla başarı göstermiştir. CIS ülkelerinde FDI 1997 yılında Rusya’daki özsermaye yatırımları yoluyla zirve yapmıştır. 1998 yılında Rusya’daki kriz nedeniyle, CIS ülkelerindeki FDI üçte bir oranında düşerek 5 milyar dolar seviyelerine inmiştir. Bu düşüş, stratejik yatırımcıların değişken ve tahmin edilemez yatırım ikliminin halen mevcut olduğu ülkelerle samimi ve uzun vadeli yatırım fırsatları sunan ülkeler arasında ayırım yapmalarından ileri gelmiştir (Transition Report 1999: 61).

1997 yılı sonundan beri, gelişmekte olan piyasa borçlularının uluslararası mali pazarlardaki fonları artırmaları oldukça güç olmuştur. Diğer sermaye akışı türleri üzerinde gelişmekte olan piyasa krizlerinin etkisi FDI’den daha fazla telaffuz edilmiştir. 1998 yılındaki sendikal borçlanma 1997 yılında kaydedilen seviyenin yarısından daha azdır. Bölgedeki uluslararası bono sorunları üzerinde Rusya krizinin etkisi ani ve şiddetli olmuştur. Krizi izleyen iki ay boyunca hiçbir uluslararası bono problemi yaşanmamıştır. İlk olarak, Kosova’daki çatışma bazı geçiş ekonomileri tarafından

yapılan borç ihracını daha da bozmuş, ancak koşullar bu ülkeler için daha iyi derecelendirme ile hızlı bir şekilde iyileşmiştir. Macaristan'ın 750 milyon dolar tutarındaki Eurobond sorununu dışarıda tutarsak, 1999 yılının ilk yarısında bölgede egemen olan bono sorunlarının Euro ile ilgili olduğunu kaydetmemiz gerekir (Transition Report 1999: 61).

ŞEKİL 7: Toplam Sermaye Akışı (Seçilmiş Ülkeler)

Kaynak: Institute for International Finance

1.7. Ekonomik Durgunluk ve Toparlanma Süreci

EBRD bölgesindeki ülkelerin pek çoğu 2009 yılı süresince ilk geçiş yıllarından beri yaşamış olduğu en kötü durgunluk yıllarından kurtulmaya başlamıştır. Geçiş ülkelerindeki toparlanma buna rağmen diğer gelişmekte olan piyasalara kıyasla daha yavaş gerçekleşmiş ve EBRD bölgesinin tümü içindeki toparlanma dereceleri farklılık arz etmiştir. Özellikle Güney Doğu Avrupa ülkeleri 2010 yılının ilk yarısında çıktı düşüşleri yaşamıştır. Aksine, özellikle hammadde ihraç edenler ve Almanya'ya yüksek miktarda ihracat yapan Merkezi Avrupa ülkeleri değişen derecelerde ihracata dayalı toparlanmadan yararlanmışlardır. Ancak, çoğu Güney Doğu Avrupa ülkelerinde toparlanma yavaş devam etmiştir (Transition report 2010:30).

1.7.1. İhracata Dayalı Toparlanma

2009 yılının ikinci çeyreğinin başında reel GSYİH pek çok ülkede düşmeye başlamıştır. Kriz öncesi dengesizlikleri giderme ihtiyacının gerekli olduğu Baltık ülkelerinde büyümeye geri dönüş birkaç çeyrek dönem gecikmiştir. Buna karşın, Güney Doğu Avrupa durgunluktan çıkmak için mücadele etmiştir. Reel GSYİH 2009 yılının neredeyse tamamında küçülmeye devam ederken, bu durum Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya'da da 2010 yılının başlarına kadar devam etmiştir. Ayrıca, Kırgızistan'daki politik gerilim, Ukrayna'da başkanlık seçimlerini çevreleyen belirsizlik ve Litvanya'daki nükleer bir reaktörün kapanması gibi bazı iç meseleler bu ülkelerde 2010 yılının ilk yarısı boyunca büyümeyi engellemiştir. İlk toparlanma süresi net ihracat yoluyla başlamıştır. 2010 yılının ilk çeyreğine kadar, ihracat 2008-2009 kışındaki düşüşünün ardından küresel ticaretteki düzelmeye de bağlı olarak iyileşme göstermiştir. Hammadde ihracatçıları (Ermenistan, Kazakistan, Moğalistan ve Rusya) sıçrayan hammadde fiyatlarından faydalanırken, makine ihracatına dayalı ülkeler (Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya ve bir noktaya kadar Romanya) küresel konjonktürel sıçramadan yararlanmışlardır. 2009 ve 2010 yılı boyunca reel döviz kuru değerleri düşen ülkelerdeki ihracat, orantısız biçimde artmıştır. Birkaç istisna dışında, ihracat büyümesi ithalattaki geri gidişi telafi etmiştir. Sonuç olarak, net ihracatın büyümeye katkısı 2010 yılının ilk çeyreğine kadar, daha düşük cari işlemler açığı hatta bölgenin bazı ülkelerinde cari işlemler fazlasını ve döviz kuru baskılarının azalmasını sağlayacak şekilde çoğu ülkede olumlu gerçekleşmiştir. Ne var ki, 2010 yılının ikinci

çeyreğinden başlamak üzere, ithal talebindeki artış iç talepteki artışı da beraberinde getirerek birkaç ülkede ihracat büyümesini geçmeye başlamıştır (Transition report 2010:30).

1.7.2. Krizin Kalıntılarının İç Talebe Engel Olması

2010 yılının ilk çeyreğine kadar, işsizlik oranlarının yüksekliği ve iş hayatındaki beklentilerin belirsizliğinden dolayı iç talep daralmaya devam etmiştir. Durgunluğun derin ve toparlanmanın geciktiği özellikle Güney Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde iç talepteki düşüş daha belirgin şekilde görülmüştür. 2008 yılının ortalarına kadar Baltık ülkeleri ve 2007 yılında büyümenin yavaşlamaya başladığı diğer ülkelerde işsizlik oranları tırmanmıştır. Bunun aksine, Merkezi ve Güney Doğu Avrupa'da işsizlik oranları 2009 yılının ortalarında artmaya başlamıştır. Bazı ülkelerde 2010 yılının ikinci çeyreğine kadar kademeli düşümlere karşın işsizlik oranları yüksek kalmıştır. İş dünyasındaki güven yavaş yavaş düzeldiği için yatırım büyümesi yavaş seyretmiştir. Küresel mali kriz güveni ciddi derecede zayıflatmış, çoğu ülkede 2007 yılının dördüncü çeyreğine kıyasla üretim ve sanayi sektöründeki güven %20-50 düzeyinde azalmıştır. Zayıf düzelmeye bağlı olarak, bankalar nezdindeki ödenmeyen borçlar yüksek seviyelerde kalmış, hatta artmaya devam etmiştir (Transition report 2010: 30).

Pek çok ülkede ekonomik faaliyet kademeli olarak iyileşmesine rağmen, özel sektör kredi büyüklüğü çoğunlukla gelişmemiş ya da küçülmeye devam etmiştir. Bu durum özellikle 2009 yılının sonundan beri kredi davranışı ile yakından ilgili olan kriz öncesi büyük kredi hacmi artışı ve zayıf bankacılık sistemine sahip ülkelere görülmüştür. Bu grup Baltık ülkelerini, Güney Doğu Avrupa'daki pek çok ülkeyi, Kazakistan'ı ve hanehalkı borç yapısından dolayı Rusya'yı içermektedir. Kazakistan'da kredi sistemi, bankaların yabancı fon kaynaklarından yoksun olmasından ötürü gelişmemiştir. Ukrayna'da da kredi hacmi 2010 yılı şubat ayındaki başkanlık seçimlerine kadar küçülmüş, bu dönemden sonra sermaye akışları geri dönmeye başlamış ve şirketlere verilen krediler yavaş yavaş artış göstermiştir (Transition report 2010: 30).

Euro hattı krizinin başlaması ile birlikte 2011 yılından itibaren özellikle tüm CEB ve SEE geçiş ülkelerinde ihracatın ciddi bir şekilde düşmesine sebep olmuştur. Bunun aksine, Doğu Avrupa ülkeleri petrol fiyatlarındaki büyük düşüşten önce 2012 yılının ortalarına kadar yüksek miktarda nominal ihracat gerçekleştirmiş, ancak genişleyen

küresel durgunluk durumu tersine çevirmiştir. Rusya'nın ekonomik büyümesi yavaşlarken ithalat rakamları 2012 yılının ikinci çeyreğinde düşmüş, Merkezi Asya ve EEC bölgesi ülkelerinin ihracat miktarlarında ise azalma yaşanmıştır. Azerbaycan ise 2012 yılının ilk yarısında petrol ihracatının belirgin bir şekilde düştüğü zamanda ihracattaki en geniş daralmayı yaşamıştır. Bölgeler arasında ihracat performansındaki farklılık kısmen ilgili ülkelerin Euro hattına farklı düzeylerde maruz kalmalarına bağlanabilir. Euro bölgesine yapılan ithalattaki büyüme 2011 yılında kademeli olarak azalırken, kriz yılın sonlarına doğru yoğunlaştığından miktarsal olarak düşmeye başlamıştır. Euro bölgesine ticari açıdan sıkı sıkıya bağlı olan geçiş ülkeleri daha az bağımlı olan ülkelere nazaran ihracat miktarları açısından ciddi düşüşleri görmüşlerdir. Buna rağmen, düşen ihracat hacmi 2011 yılının ikinci yarısında bazı geçiş ülkelerinde daha hızlı ithalat azalışı ile dengelenmiştir. Artan ithalat ve düşük ihracat performansının dış ticaret açıkların genişlemesine sebep olduğu SEMED bölgesi dışında dış ticaret dengesi oldukça düzelmiştir (Transition Report 2012:34).

1.8. Geçiş Ekonomilerinde Ekonomik Büyüme Faktörleri

Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist düzeninin yıkılmasının ardından, söz konusu ülkelerin reel gelirlerinin ve yaşam standartlarının artırılması bakımından bazı farklılıklar oluşmuştur. Slovenya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya gibi bazı ülkeler ortalamanın üzerinde bir ekonomik büyüme gerçekleştirirken Avrupa Birliği ülkeleri ile hızlı bir şekilde entegre olmaya başlamışlardır. Diğer ülkeler ise tamamen aksi bir durum ile karşı karşıya kalmıştır. Pek çok iktisatçı liberalizasyon derecesi, gelir eşitsizliği, insan ve fiziksel sermaye için yapılan düşük yatırım ya da kara borsalar gibi tüm faktörlerin düşük ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu hususunda mutabık olmasına karşın, hangi faktörlerin daha önemli olduğu konusunda fikir ayrılığına düşmüştür. Washington Uzlaşması iktisatçıları parasal istikrar ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğuna ve bu ilişkinin hükümetlerin makro ekonomik istikrar politikaları üzerine yoğunlaşmasını sağladığına inanırlar [Fisher (1998), Gelb ve Gray (1991)]. Örneğin Fisher, Sahay ve Vegh (1998) istikrarı yakalayan bütün ülkelerde büyümenin kaldığı yerden devam ettiğini ve üretim artışının ortaya çıktığını savunur. Söz konusu iktisatçılar 1992-1995 döneminde 26 geçiş ülkesindeki enflasyon ve büyüme trendlerini izleyerek istikrar ve büyüme arasında pozitif bir ilişki yakalamışlar

ve ülkelerin gelecekteki büyümelerinde istikrar politikalarının belirleyici olacağı sonucuna varmışlardır. Diğer taraftan Gelb ve Gray (1991) ise geçiş ülkelerine özgü ekonomik göstergeler üzerine yoğunlaşmış ve hangi göstergelerin ekonomik büyümeyi tetiklediğini ve bir geçiş ülkesinde hangi reformun yapılması gerektiğini tespit etmeye çalışmışlar ve doğru reformlar ülkeden ülkeye değişmekle beraber makro ekonomik istikrarın her ülkede sonradan uygulamaya konulan yapısal reformlar için hayati olduğu sonucuna varmışlardır (Bojadzieva, 2005).

Winkler(2000) ve Roland(2000) gibi iktisatçılar reform önceliği açısından istikrar politikalarına işaret eden görüşlerin doğruluğunu tartışmış ve istikrarın geçiş ekonomilerinin büyüme performanslarındaki farklılığın olası bir nedeni olarak önemsenmeyebileceğini savunmuşlardır. Bu iktisatçılar, yeterli kurumsal yönetim çözümleri ve istikrarlı özelleştirme politikalarının büyüme için anahtar olabileceği hipotezini ön plana çıkartmışlardır. Winkler (2000) Makedonya'yı analiz ettiği bir çalışmada hükümetin geleneksel istikrar politikaları uyguladığı durumda büyüme performansının yetersiz kurumsal yönetimden ötürü düşük kaldığı sonucuna varmıştır. Diğer taraftan Roland (2000), geçiş ülkelerinde kurumsal yönetim ile ekonomik verimlilik arasındaki ilişkiyi inceler. Roland'ın modeli, kurumsal yönetim ve teşebbüslerin yeniden yapılandırılması üzerinde farklı özelleştirme politikalarının sebep olduğu sonuçları tartışır. Roland, kurumsal yönetim açısından, özelleştirme politikalarının sadece yeniden yapılanma sonuçlarının belirlenmesi değil ekonominin tüm performansı üzerinde önemli bir rol oynadığı sonucuna varmıştır. Hem Winkler hem de Roland hükümetlerin geçiş ülkelerinde ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmeleri için yeterli kurumsal yönetimle birlikte aşamalı ve güçlü özelleştirme politikalarına odaklanmaları gerektiğini önerir. Geçiş ekonomilerindeki ekonomik büyümeyi anlama açısından bir başka yaklaşım ise neoklasik teoriden gelmektedir. Neoklasik iktisatçılar, yabancı ve yerli yatırım kadar insan ve fiziksel sermayenin önemi üzerine odaklanırlar. Örneğin, Rizov ve Swinnen (2003) geçiş ekonomilerindeki fiziksel ve insan sermayesini geliştirme adına yeni teşebbüslerin kurulmasının önemini inceler. Kaynak yokluğunun insan ve fiziksel sermayenin etkinliğini gerçekleştirme konusunda kısıt oluşturduğunu vurgularlar. Rizov ve Swinnen araştırmalarındaki modeli Romanya'daki bireysel bir çiftliğin gelişiminden alır ve bunu tüm sektöre uygular. Kişinin yatırım kararını almasını etkileyen faktörleri belirler ve bu

kararların en çok parasal kaynaklar kadar insan ve sermaye faktörleri tarafından etkilendiği sonucuna varırlar. Sermaye piyasası aksaklıklarından dolayı potansiyel girişimcilerin yatırım kararını almak için gerekli olan kaynakları elde etmekte güçlük çektiklerini ve dış finansmanın ekonomik büyüme için mecburi olduğunu savunurlar. Sonuç olarak, Rizov ve Swinnen yabancı doğrudan yatırımın bir geçiş ekonomisinin ekonomik büyümesi için zaruri olduğunu ifade eder (Bojadzieva, 2005).

Diğer çalışmalar artan FDI'nın eninde sonunda geçiş ekonomilerinin büyümesine yardım edeceği fikrini destekler. Bu çalışmalar yabancı yatırımcıların yurtiçi yatırımcılara kıyasla eski devlet mülkiyetindeki şirketleri yeniden yapılandırma konusunda daha başarılı olduklarını göstermiştir (EBRD, 1999). Genelde, geçiş ekonomilerinin kaynak yokluğunun büyümeye sekte vurduğunu savunan iktisatçılar, yurtiçi firmaların modernizasyon ve verimliliği artırma konusunda gerekli olan sermayeye sahip olmamalarından ötürü, hükümetlerin kamu teşebbüslerinin yabancı yatırımcılara satılması konusuna öncelik vermelerinin mecburi olduğuna inanırlar. Makro ekonomik politikalar ekonomik büyüme ile pozitif ilişkiye sahipken, bu politikalara öncelik veren gerekçeler bazı geçiş ülkelerinin düşük ekonomik büyümesinin arkasında yatan doğrudan sebepleri açıklamamaktadır. İstikrar politikaları ile ilgili olarak, Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinin büyüme oranları ve enflasyon rakamları üzerindeki deneysel veriler istikrar politikalarının lehine olan gerekçeler konusunda bazı şüpheler uyandırır. Özellikle, 2000-2005 yılları arasında, %4'ün üzerinde ortalama büyüme oranına sahip olan ülkeler (Slovenya, Slovakya, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan) %8 ile %10 arasında yüksek enflasyona sahip olan ülkelerdir. Özel sektöre gelince, yüksek oranda bir özelleştirmenin yüksek bir büyümeye neden olduğunu gösteren bir trend yoktur (WB online databases). Bu deneysel gözlemler, makro ekonomik politikaların geçiş ekonomilerinin büyümesi için önemli olduğu izlenimini verirken anahtar rol oynamayabileceklerine işaret etmektedir (Bojadzieva, 2005).

BÖLÜM 2: GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

2.1. Liberalizasyon Teorisinin Felsefi Temelleri

Liberal ekonomik teori, klasik ekonomik düşünce tarihinde öncü isim olan klasik liberal Adam Smith'de temellerini bulur. Adam Smith 1776 yılında devletin kamu hizmetlerindeki rolünü, düzenleyici çerçeveleri oluşturmasını kısıtlayan politika araçlarını, ekonomik faaliyet ve yönetimin etkinliğini engellediği gerekçesiyle önermiş ve devletin mülkiyet, üretim, mal ve hizmetlerin satışı şeklindeki ekonomiye olan müdahalesinin ekonomik faaliyet ve yönetim açısından verimsizliğe neden olduğunu iddia etmiştir. Sonuç olarak, liberal ekonomik teori liberal politik felsefe ile ilişkilendirilmektedir. Neo liberal ekonomik filozoflardan biri olan Friedrich August von Hayek “*The Use of Knowledge in Society (1945)*” adlı kitabında, fiyat mekanizmasının kendiliğinden örgütlenme ilkesi yoluyla toplum üyelerinin farklı ve karmaşık amaçlarını gerçekleştirmesini sağlayarak yerel ve kişisel bilgileri senkronize ettiğini ve paylaştığını savunmuştur. Hayek gönüllü işbirliğinin kendi kendini organize etmesini tanımlamak için “*catallaxy*” terimini kullanmıştır. Polanyi için ise, totalitarizm korkusu onu bir bütün olarak toplumun zımni bilgisinden faydalanma ve serbestiyi koruma konusunda serbest ticaret düşüncesine yönlendirmiştir. Hayek gibi, Polanyi (1999) bu tür piyasaların bilinçli icatlar olmadığını ancak kendi kendine organize etme ilkesi yoluyla toplum üyeleri arasındaki farklı amaçları gerçekleştirme konusunda yerel ve kişisel bilgileri senkronize eden ve paylaşan, başkalaşan alışkanlıklar olduğunu belirtmiştir. Milton Friedman ise para teorisinde Keynesyen politikaların kullanılmasını reddetmiş, ekonomiye yön verilmesinde devletin rolünün önemli derecede kısıtlanması gerektiğini ifade etmiştir (Bekana, 2011:6).

Bir Amerikan filozofu olan Ayn Rand 1982 yılında politikain herhangi bir ekonominin beyni olduğunu iddia etmiştir. Bu ise politika canlı ve dinamikse ekonomi de canlı, durağansa ekonomi de durağandır anlamında gelmektedir. Sonuç olarak, ekonomik gerçeklik şudur ki; ekonomi politikasına dair kararlar ve makro ekonomik politika kararları kongre ya da parlamento, bakanlar kurulu (parlamentar sistemlerde) ve senato (başkanlık sistemlerinde) tarafından yapılan bürokratik tartışmaları içeren politik kararlardır. Politik taraflar esasen ekonomi politikasını seçimler öncesi seçmenleri

etkilemenin temel aracı olarak kullanılmaktadırlar. Keynesyen ekonomi filozofları müdahaleci politikaları istikrar amacıyla mali ve parasal politikaların uygulanması açısından cazip görmüştür. İnsan haklarına gelince, hiçbir liberal düşünür insanların eşitliğinden bahsetmezken ekonomi felsefelerinde aynı insanlar sosyal refah kaybı ve krize neden olabilecek eşitsizliği destekler. Thomas Hobbes ve John Locke'a göre devlet çatışma, savaş ve rekabetin bir ürünü olup, koruma ve güvenlik hizmetinin devlet eli vasıtasıyla icra edilmesini sağlayan toplumsal bir sözleşmedir. Bu düşünürler, yazma, ifade ve konuşma özgürlüğünü telkin ettikleri için faydacı liberal politik filozoflar olarak adlandırılmışlar ve bu haklara birtakım kısıtlamalar konulmasının toplumsal çıkarların korunması açısından önemli olduğunu savunmuşlardır. Faydacı bir filozof olan Bentham'ın felsefesinde toplumsal çıkar ayrıntılı şekilde görülür. Bentham'ın felsefesi refah ekonomisi düşüncesinin gelişmesinde önemli bir konuma sahiptir. Sosyalist temelli aşırı müdahale ve ekonomide devletin kontrolünün, kaynakların kötü kullanılmasına ve israfa yol açarak verimsizliğe neden olacağı kanıtlanmıştır. Bu anlamda, neoliberal temelli müdahaleci olmayan ekonomi politikaları tekrar eden krizlere sebep olurken, bu tecrübelerin bir ekonominin etkinliğini belirleyen politik ekonomik altyapı gerçeğine işaret ettiği söylenebilir (Bekana, 2011:7-10).

2.2. Ekonomik Liberalizasyon Mu Yoksa Politik Liberalizasyon Mu Önce Gelir?

Yakın geçmişten başlayarak politikayı ekonomiden ayırma adına politik liberalizasyonun mu yoksa ekonomik liberalizasyonun mu önce geldiği konusunda derin bir tartışma yaşanmaktadır. Brezilya'nın ardından Çin ve Singapur'un ekonomik yıldızlar olarak demokratikleşmeden önce piyasa liberalizasyon politikaları sayesinde dünya ölçeğinde ön plana çıkmaları, bir ülkenin erken dönemdeki kalkınması açısından piyasa liberalizasyonunun politik liberalizasyondan önce geldiği noktasında bir tartışmaya yol açmıştır. Bu politika 1990'lı yıllarda hızlı ve eşzamanlı politik ve ekonomik liberalizasyonu tercih eden Merkezi ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist blok ülkelerinin tecrübe ettiği tahmin edilemeyen reform hareketi ile çelişmesine rağmen [Claudia Senik ve Pauline Grosjean (2008) ve Stiglitz (2006)], bu ülkeler en başarılı gelişmekte olan pazarlar olduklarını kanıtlamışlardır. Claudia Senik, Pauline Grosjean ve Stiglitz'e göre Latin Amerika'daki uygulamalar, liderlerin seçmenlerine karşı sorumlu olmasından ötürü benimsenmeyen reformları dayatmak zorunda kaldıklarında,

politik liberalizasyonun piyasanın gelişmesinde bir engel olduğunu göstermiştir. Bu teori, en uygun yolun kalkınmanın ilk aşamasında piyasa kurumlarını geliştirmek olduğu ve daha sonra demokratikleşmenin düşünülmesi gerektiği sonucuna varır. Liberallerin pek çoğu politik liberalizasyonun ekonomik liberalizasyondan önce geldiğini iddia eder. Gerekçeleri ise, hem yerel hem de yabancı yatırımın teşvik edilmesinin bir devletin yönetim sistemi içinde olan yatırımcıların güveninin politik liberalizasyonla mümkün olacağı olgusudur. Kalkınmacı devlet anlayışı liberal düşünürler tarafından demokrat bir anlayış değildir. Açıktır ki, kalkınmacı devlet ilkeleri devlet kapitalizmini ve ekonomide devletin ağırlığını destekler. Liberaller, yatırımcıların liberalizasyonu gerçekleştirmiş demokratik politik sistemlerde güvende hissettiklerini iddia eder. Liberallerin bu noktadaki gerekçesi ayrıca uygulanabilirlik açısından testi geçmiş olup, günümüzde sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa bu yolu izlemiştir. Son yıllarda, ekonomik gelişme kuramı, kurumların ekonomik gelişme açısından hayati bir öneme sahip olduğu sonucuna varmıştır. Bu bakımdan, politik ve ekonomik liberalizasyon'dan hangisinin önde geldiği konusunun ilgili devletlerdeki ekonomik, kurumsal, tarihi, yapısal ve sosyal olgulara dayalı olarak belirlenmesi gerekir. Kurumsal düşünürlere göre kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi, kayda değer ekonomik büyüme ve gelişmenin başarılması bakımından önem arz etmektedir. Demokratik liderlik ayrıca sosyal, ekonomik ve yasal sorunlarla baş edebilecek kurumların gelişmesine ihtiyaç duyar. Bu nedenle, paralel liberalizasyon sosyal sistemin tetkikine bağlı olarak mümkündür. Demokratik politik sistem ekonomik gelişme açısından sıkı çalışmayı, başarıları ve kaynakların dolaşımını teşvik eder. Böyle bir ortamda, ekonomik liberalizasyon ile birlikte politik liberalizasyon büyüme ve gelişmeyi hızlandırabilir. Gelişmekte olan ülkeler, kendilerini demokrasi, iyi yönetim ve ideal politik ideoloji olarak tanımladıkları şeyleri ihraç etme konusunda takıntılı olan ülkelere karşı kendi demokratikleşme süreçlerini korumalıdır. Gerçek şudur ki, gelişme politikası ulus'un tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel kimliğine bağlı olarak oluşturulmalıdır (Bekana, 2011:10-13).

2.3. Devlet Müdahalesi Neden Haklıdır/Açıklanabilir?

Bazı liberal düşünürler, piyasa liberalizasyonunu etkili ekonomik gelişme ve büyümenin yakalanması açısından düzenleme politikalarından serbestleşmeye geçişte

köklü bir değilim olarak görürler. Bu düşünürler, ekonomik etkinliğin var olduğu bir ekonomide kar amacı gütmeyen pay sahiplerinin bir eyleminden değil kişisel çıkar ve güdülenmeden bahsedilmesi gerektiğini söylerler. Bu da hareket özgürlüğüne sahip olan herkesin kendi faydasını azami mertebeye eriştirirken ortak çıkarın da aynı seviyeye geleceği anlamına gelir. Liberal moral teori insan doğasının arzularla dolu ve esasında içe dönük yapısının olduğunu farzeder. Mandeville ve Bentham bireylerin bencil olduğu hususunu tartışmıştır. Fakat birinin faydasının azami mertebeye erişmesi ortak çıkarlar pahasına gerçekleşebilmektedir. Epistemolojik bakış açısına sahip olan filozoflardan (Ayn Rand 1964, 192) insanların bencil ancak akılcı olduğunu ve eylemlerinin ortak çıkarları zedelediğini savunur. Politik filozoflar devletin oluşumuna ilişkin teorilerinde devletin varlığının haklılığını devletsiz bir hayatın savaş, rekabet ve çatışma ile yüz yüze kalacağı gerekçelerine dayandırmaktadır. Liberal düşünürler piyasa liberalizasyonunun hem yerli hem de yabancı yatırımı desteklediğini iddia eder. Peki sadece piyasa liberalizasyonu yatırımcıların teşvik edilmesi açısından yeterli midir? Cevap şu ki; yatırımcılar barış ve güvenlik, politik istikrar, uygun yatırım ortamı ve altyapı tesisleri (ulaşım, iletişim ve enerji gibi), özel mülkiyet yasaları ve düzenlemelerini kuracak güçlü kurumlarla uyumlu makro ekonomik değişkenlerin düzgün bir şekilde yönetildiği açık ekonomiye gerek duyarlar. Özetle, devlet müdahalesi piyasa başarısızlıklarının bertaraf edilmesi bakımından sadece gelişmekte olan ülkeler (piyasanın kusurlu, monopollerin hüküm sürdüğü, teknolojik ilerlemenin düşük ve zayıf olduğu) değil gelişmiş ülkeler açısından da önem arz etmektedir. Paul R. Krugman ve Maurice Obstfeld (2005)'e göre hükümet müdahalesi piyasanın kusurlarını azaltabilir ancak daha büyük bir devlet verimsizliğe yol açabilir. Buna rağmen bulgular göstermektedir ki; ekonomik ve politik koşulların kapsamlı analizi, sosyal sistemin tümünü kapsayan bilgi, ekonomi yönetimi ve gelişme politikasının oluşturulması bakımından devlet ve ekonominin birbirinden ayıramaması önem arz etmektedir (Bekana, 2011:10-13).

2.4. Ekonomik Liberalizasyon Göstergeleri

Finansal piyasaların liberalizasyonu bir ülkenin yerel sermaye piyasalarını yabancı mülkiyetine ve faaliyetlerine açar. Güçlü finansal piyasalar, ekonomik büyüme ve gelişme açısından anahtar bir rol oynar (Peter Blair Henry, 1999). Teorik literatür,

yabancı yatırımcıların gelişmekte olan piyasalara yatırım yapmasından dolayı çeşitlendirme kazançları elde ettikleri için liberalizasyonun sermayenin maliyetini düşürdüğünü kanıtlamıştır. Sermaye maliyetinin azalması, yatırımcıların daha düşük maliyetli finansal kaynaklara erişmelerini sağlamakta, bu da büyüme ve yatırımı teşvik etmektedir. İyi kurulmuş, düzgün işleyen sağlam finansal piyasalar serbest dolaşım için uygun ortam oluşturmakta, artan verim ve büyümeye imkan vermektedir. Buna karşın, finansal piyasa liberalizasyonunun arzu edilen sonuçları değil ters etkileri getirdiğine dair ses getiren literatür mevcuttur. Kwan Chowand (2007) liberalizasyon süreci iyi yönetilmediği sürece, bu durumun sermaye akışlarını istikrarsızlaştıracağını ve sürekli değişen döviz kurlarına neden olacağını, ülkelerin dışsal finansal şoklara karşı olan kırılganlığını artıracığını iddia etmiştir. Yine Frederic Stanley Mishkin (2007), finansal piyasalardaki liberalizasyon uygulamalarının olumsuz etkilerinin azaltılması için altı önkoşul'un önemli olduğunu dile getirmiştir; 1) Mülkiyet haklarının geliştirilmesi 2) Yasal sistemin güçlendirilmesi 3) Yolsuzluğun azaltılması 4) Finansal bilgi kalitesinin iyileştirilmesi 5) Kurumsal yönetimin iyileştirilmesi 6) Doğru ve ihtiyatlı düzenleme ve bankacılık sisteminin denetimi. Piyasalarını yabancı yatırımcılara açan gelişmekte olan ekonomiler herhangi bir finansal şok yaşamadan ekonomik büyüme açısından kayda değer ilerleme göstermişlerdir. 90'lı yıllarda yaşanan Asya krizi de sağlıklı finansal piyasa faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için bağımsız denetim mekanizmalarının ve güçlü düzenleyici çerçevenin zorunlu olduğunu doğrulamış olup, o zamandan beri IMF bu gerçeği politika tavsiyesi olarak gelişmekte olan ülkeler için kabul etmiştir. Bu bağlamda Stiglitz'in tespiti dikkat çekicidir.

“IMF ve ABD Hazinesi, sermaye hesabının tam liberalleştirilmesinin bölgenin daha hızlı büyümesine yardımcı olacağına inanıyor ya da en azından bunu iddia ediyordu. Doğru Asya'daki ülkelerin yüksek tasarruf oranları nedeniyle ilave sermaye ihtiyaçları yoktu ancak seksenlerin sonunda ve doksanların başında bu ülkeler hala sermaye hesabını liberalleştirmeye zorlanıyordu. Ben, sermaye hesabının liberalleştirilmesinin, bu krize yol açan tek başına en önemli etmen olduğuna inanıyorum. Bu sonuca, sadece bölgede neler olduğunu dikkatli bir şekilde inceleyerek değil, son çeyrek yüzyılda ortaya çıkan neredeyse yüz diğer krizi inceleyerek vardım. Ekonomik krizler daha sık(ve daha derin) ortaya çıktığı için, krizlere neden olan etmenleri analiz edebilmek için artık bol miktarda veri bulunuyor. Ayrıca çoğu zaman sermaye hesabını liberalleştirmenin, karşılığında

ödül olmayan riski temsil ettiği her geçen gün daha belirgin hale geliyor. Ülkelerin güçlü bankaları, olgunlaşmış borsaları ve birçok Asya ülkesinin sahip olmadığı diğer kurumları olduğunda bile, bu liberalleştirme muazzam riskler içerebiliyor” (E.Stiglitz, 2002:121).

Yerel piyasaların resmi olarak libelleştirilmesi bu nedenle maliyet/fayda temeline ve ekonominin istikrarı üzerindeki etkisine dayandırılmalıdır. Liberalizasyon gerekli yasal ve kurumsal düzenleme çerçevesinin oluşturulmasından sonra konu edilmelidir. Çünkü tek başına liberalizasyon ekonomik büyüme için yeterli olmayıp doğru biçimde yönetilmediğinde kargaşaya sebep olmaktadır. Doğru politika araçları ve kurumsal sistemler liberalizasyon sonucu ortaya çıkabilecek oynaklıkları ve mali riskleri asgariye indirmek için uygulamaya konulmalıdır. Öncelik, güçlü kurumsal ve düzenleyici çerçevelerin gelişmesine verilerek ekonomi yönetim ve idaresine onların işler ve çalışanlar halinde olmaları sağlanmalıdır. Liberalizasyon yerel piyasalarda yabancı firma ve yatırımcıların hakimiyetine yol açabilir bu da ilk aşamalarda güçlü yerel firmaların gelişmelerine engel olabilir. Bu yüzden, yerel mali piyasalardaki yabancı firmaların %50’den fazla hisseye sahip olmalarını kısıtlayan düzenleyici hükümler yerel firmaların ve mali piyasaların gelişmesi bakımından hayati önem taşımaktadır (Bekana, 2011:16-18).

2.5. Liberalizasyonun Unsurları

Liberalizasyon’un hem ekonomik hem de sosyal ayağı bulunmakta olup, ekonomik liberalizasyon serbest ticareti, devlet müdahalelerinin ve fiyat kontrollerinin kaldırılmasını, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ya da küçültülmesini destekleyen hükümet politikalarını kapsayan süreçleri içermektedir. Ekonomik liberalizasyon 1970’li yılların sonundan beri gelişmekte olan ülkelerde uygulanan düzenleme politikalarının merkezinde olmuştur. Hükümet politikaları ekonomik faaliyetler açısından müdahaleci olmayan ve kaynakların dağılımı açısından piyasa güçlerine güvenme eğilimine girmiştir. Ekonomik liberalizasyon kavramı, ticari liberalizasyon, finansal liberalizasyon ve özelleştirme olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır (United Nations, 07.09.2013).

2.5.1. Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon dünya üzerindeki ülkeler arasında gerçekleşen ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması anlamında gelmektedir. Ticari liberalizasyonun olmadığı bir ekonomide korumacı bir politikanın uygulandığı söylenebilir, bu politika çerçevesinde ise yerli sanayi yabancı üreticilere karşı rekabet etmekten çeşitli enstrümanlarla korunmaktadır. Tarifeler yolu ile yurtdışı piyasalardan ülke içine gelen malların fiyatı artırılmakta, kotalar yolu ile ülke içine girecek mallar miktarsal olarak kısıtlanmakta, tarife dışı engeller denilen birtakım yasal düzenlemeler yolu ile de yabancı üreticilerin diğer ülkelere mallarını satması güçleştirilmektedir.

Ticari liberalizasyonun bir yansıması ya da sonucu olarak ticari dışa açıklık kavramı üzerinde durulacak olursa; ülkelerin dış dünya ile gerçekleştirdiği ticari ilişkilerinde ne derece serbest ya da ne derece katı politikalar uyguladığının ifadesidir. Liberalizasyon; Rruka (2004)'ya göre, ithalat kadar ihracatta da uygulanan koruma duvarlarını yumuşatmak ve ekonomiye yabancı yatırımlar ve rekabet getirmektir. Thirlwall (2007) ise ticari liberalizasyonu, duvarların yumuşatılmasından öte, ihracat ve ithalata karşı tüm uygulamaların yok edilmesi anlamında kullanmaktadır. Bu tanımlardan çıkan sonuç, ülkenin koruma önlemlerini tamamen ya da kısmen kaldırmasının başka bir ifade ile liberalizasyon derecesinin, o ülkenin dışa açıklığının göstergesi olduğudur. Ülkelerin neden ticari liberalizasyona ihtiyaç duydukları ve dolayısıyla ticari açıdan neden dışa açık hale gelmeye çalıştıkları sorusu ise ticaretten elde ettikleri kazançlar ile açıklanabilir. İki ülke arasında yapılan ticaretten sadece ihracatçı ülkenin kazançlı çıkacağı görüşünde olan Merkantilist anlayış günümüzde terk edilmiş olup, ticaretten dinamik ve statik kazançlar elde edildiği kabul edilmektedir. Ticaretin uzun dönemde iki ülke açısından da büyümeyi ve refahı arttıracacağı görüşü “mutlak üstünlük teorisi” ile A. Smith'e kadar uzanmaktadır. (Saçık, 2006:533).

Tupy (2005), ticaretin tüm ülkelerin yararına olduğunu üç gerekçe ile şu şekilde açıklamaktadır: *“İlk olarak, ticaret kaynakların dağılımında küresel etkinliği artırır. Bir bardak su, nehir kenarında yaşayan bir insan için çok az bir öneme sahipken, Sahra'da yaşayan bir insan için paha biçilemez kıymettir. Bu şekilde ticaret mal ve hizmetlerin değerlerini eşitlemenin bir yoludur. İkinci olarak, ticaret üreticilere en iyisini yapabilecekleri mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşmalarından kaynaklanan*

kazançlar sunar. Bu karşılaştırmalı üstünlükten kaynaklanan kazançlardır. Son olarak da, ticaret tüketicilere daha verimli üretim yöntemlerinden kaynaklanan bir takım avantajlar elde etmelerini sağlar. Pazarları dar olan mal ve hizmetleri geniş ölçekte üretmek ekonomik değildir. Ancak büyük ölçekli üretimler maliyetleri düşürerek, mal ve hizmetlerin tüketicilere daha ucuza sunulmasını sağlar". A. Smith'in teorisi üzerine David Ricardo tarafından geliştirilen "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi" ne göre ise; tam rekabet ve tam istihdam varsayımları altında, malların uluslararası değişim oranının, yurtiçi fırsat maliyetleri oranları arasında olması koşulu ile ülkeler, en düşük fırsat maliyeti ile ürettikleri mallarda uzmanlaşarak ve yurtiçi talebin üzerindeki fazla üretimi ihraç ederek, ticaretten refah kazancı elde edebilirler. Karşılaştırmalı üstünlüklere göre, artan uzmanlaşma sonucu kaynakların bir sektörden diğer bir sektöre yeniden dağıtımı sağlanarak gerçekleşen ticaret artışlarından doğan bu kazançlar "statik kazançlar" olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu kazançlar tek seferlik elde edilmekte, tarife engelleri kaldırıldığında ve yeniden dağılım için daha fazla kaynak kalmadığında sona ermektedir. Bu nedenledir ki; ticaretin bu refah artışı yaratan kazançları "statik" ismini almaktadır (Saçık, 2006:533).

Dinamik kazançlar ise sürekli olarak fayda sağlayan ticaret kazançlarından oluşur. Bu kazançlar, üretim ve kaynak açığını karşılama, iç ekonomideki ürün fazlasına pazar sağlama, ölçek ekonomilerinden yararlanmaya olanak sağlayan geniş bir piyasa hacmi oluşturma, rekabeti arttırma, iç piyasa talebini geliştirme ve ekonomik dinamizm yaratmadır. Ticaretten elde edilen dinamik kazançlar, ticaretin büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerini içermektedir. Ölçek ekonomilerinin önemini onaylayan yeni büyüme teorileri, neoklasik kalkınma modellerinde dışsal bir değişken olan teknolojik değişimin içselliğine, ölçeğe göre artan getirilere ve yaparak öğrenmeye (learning by doing) odaklanarak açık bir ekonominin teknolojik ilerlemenin oranını yükselterek ve üretkenliği arttırarak kalkınmayı arttırabileceğini ileri sürmektedirler. Yeni büyüme teorileri, ekonomik dışa açıklık ile üretim seviyesindeki bir artışın değil, ekonomik dışa açıklık ile üretimin uzun dönemli büyüme oranı arasında bir bağlantı olduğunu ileri sürmektedirler. Ticari liberalizasyondan elde edilen kazançlar konusunda yapılan birçok çalışma, daha çok ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkileri, başka bir ifade ile dinamik kazançlar üzerinedir. Rodrik (1999) tarafından savunulan "dışa

açıklığın kalkınma stratejisinin bir parçası olduğu, ama kalkınma stratejisi yerine geçemeyeceği” görüşü de bir gerçektir (Saçık, 2006:534).

Ekonomik kalkınma konusunda ticaret politikasının rolü, yirminci yüzyılın ikinci yarısında kalkınma literatüründe anahtar bir tartışma haline gelmiştir. 1950 ve 1960’larda hüküm süren anlayış ithal ikameci sistemin lehindeyken, 1970 ve 1980’lerde ihracat artışı ve dışa yönelim’i desteklemiştir. Ticari yönelim ve büyüme üzerindeki düşünce evrimi Krueger (1997) tarafından ana hatları ile çizilmiştir. Krueger, ihracat ve GSYİH büyümesi arasında pozitif ilişkinin varlığı konusunda artan kanıtları vurgular ve daha fazla dışa açık bir ticaret politikası uygulayan ülkelerin zaman içerisinde daha hızlı büyüdüğünü ortaya koyar. Edwards (1998), ticaret ve açıklık arasındaki pozitif ilişkinin güçlü olduğunu iddia ederken, Rodriquez ve Rodrik (1999) bu sonuca itiraz etmiş, içe dönük ticaret politikaları ile büyüme arasında çok az sistematik kanıt olmasına karşın, dışa dönüklük ile büyüme arasındaki kanıtın da abartıldığını iddia etmiştir (Greenway ve diğerleri, 2002:229-230).

Dışa açıklık ve büyüme arasındaki muhtemel bağ, tek taraflı ticari reformların uyarılması bakımından çok önemli olup, geçen 20 yıl boyunca bazı ticari liberalizasyon hareketlerini uygulama konusunda 100’den fazla ülkeye ilham vermiştir. Bu programların pek çoğu gönüllü olarak uygulanmakla birlikte, çoğunluğu ise Dünya Bankası Yapısal Uyum Borçları açısından esas olan politika koşuluna bağlıdır. Gerçekten de, ticari reformlar herhangi bir diğer politika alanından daha fazla borç koşullarının büyük bir kısmını açıklar. Ticaret reformu programlarına bu derece girilen taahhüdün temelde mantıklı açıklaması ise, liberalizasyonun göreceli olarak kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye geçişinin ön koşulu olması gerektiği konusundaki düşüncedir. Açıklık gerçekten büyüme ile pozitif ilişki içindeyse, o halde liberalizasyonun büyüme için gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ticari yönelme ve büyüme üzerinde olduğu kadar olmasa da, ticaret reformu/ticari liberalizm ve kısa vadeli büyüme üzerinde bir literatür mevcuttur. Ancak bu literatürün henüz bir sonuca varmadığını söyleyebiliriz. Bazı çalışmalar, pozitif ilişki tespit ederken diğerleri hiçbir ilişki bulamamış hatta negatif ilişki tespit etmiştir. Bu literatürün bir neticeye varamamasının nedenlerinden bazıları, farklı analistlerin liberalizasyon için farklı parametreler kullanmaları ve farklı yöntemler üzerine yoğunlaşmalarıdır. Buna ilaveten,

elbette, belirli bir örnek farklı yoğunluk ve sürelerle sahip liberalizasyonu içerecektir (Greenway ve diğerleri, 2002:230).

Eski Sovyetler Birliği (FSU) ülkelerinde liberal politikaların uygulanmaya başlanması ile birlikte ülkeler arasındaki ticaret politikalarının farklılık gösterdiğini biliyoruz. Öncesinde bu ülkelerde ihracatı kısıtlayan ve ithalatı destekleyen bir ticaret politikası yürütüldüğü görülür. Bu durum, ticaret politikaları açısından piyasa ekonomilerinde genelde ithalatın vergiler yolu ile kısılarak ihracatın desteklenmesi ilkesi ile ters düşmektedir. Bu sebeple, FSU ülkelerindeki ticari liberalizasyon genellikle ihracat üzerindeki engellerin kaldırılması üzerine kurulmuştur. Merkezi ve Doğu Avrupa (CEE) ekonomilerinde ihracat teşvik edilmiş ve batı piyasalarına yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Baltık ülkelerinden Estonya kayda değer klasik serbest ticaret politikalarını takip etmiştir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde geçiş süreci ilerledikçe, ilk olarak liberal ithalatla rekabet etmeyi sağlayan politikalar belirgin bir şekilde aşınmaya uğradı. Pek çok sektördeki korumacılıktan, batı ülkelerinin ürün standartları ile rekabet etme adına kendi sektörlerindeki çıktının kalitesi yükseltilebilir. Yeniden yapılanmanın olmadığı bir ortamda, liberal ticaret politikalarının sürdürülmesi ancak ve ancak işsizlik, firmaların kapanması gibi politik maliyetler pahasına gerçekleştirilebilirdi. Bir şirketin, yeniden yapılandırma maksadıyla stratejik yabancı bir yatırımcıya satılması yine de tek başına liberal bir ticaret politikası için gerek duyulan yeniden yapılanmayı garanti etmiyordu. Bir yatırımcı, ürünü geliştirmeyi tercih etmektense ithalat rekabetine maruz kalmasının önlenmesini tercih edebilir. Yerli ve özelleştirilmiş bir firmayı ithalat ile rekabet etmesi ya da gelecekte ihracat yapması konusunda zorlayacak bir sözleşme imzalanabilirdi. Hükümet ve yatırımcıları çatışmaya sürükleyen gelişmemiş sanayinin korunmasıyla ilgili herkes tarafından bilinen ahlaki tehlikeler mevcuttu. Çek Cumhuriyeti ile ilgili aşağıda verilen örnek dikkat çekicidir;

“ ...Alman Mercedes-Benz AG firması bir Çek kamyon üreticisi ile ortak girişim yapacağını duyurmasının ardından, bir hükümet yetkilisi Almanya'nın koşullarının “tamamıyla kabul edilemez” olduğunu dile getirdi. Mercedes *tarife koruması ve üretim tesisinin modernize edilmesi için 350 milyon mark* talep ediyordu. Her iki taraf hükümet onayı şartıyla bu ortaklığı kurma konusunda anlaşmıştı. Bir hükümet yetkilisi; “Bizi bir araya getirdiği sürece müzakere edeceğiz.” ifadesini kullandı. Mercedes yetkilileri ise,

bu yaklaşımın Doğu Avrupa hükümetinin bu konuda taviz vermeye istekli olduğunu teyit ettiğini söylemiştir (Hillman ve Ursprung,1996:783-784).

2.5.2. Finansal Liberalizasyon

İkinci Dünya Savaşından 1970’li yıllara kadar geçen süreçte dünya ekonomilerinin genelinde Keynesyen iktisadi görüş hakimiyetini sürdürmüş ve bu görüş, kamunun ekonomik yapıya yönelik müdahale ve yönlendirmelerinin teorik altyapısını oluşturmuştur. Bu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin çoğu kalkınma ve sanayileşmelerini ithal ikameci politikalar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Finansal sistemin kalkınma sürecinde yardımcı nitelikli bir araç olarak kabul edildiği ve rolünün oldukça kısıtlı olduğu bu yıllarda, kamu kesimi tarafından finansal piyasalara yapılan müdahaleler doğal karşılanmıştır. 1970’li yıllarda, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik bunalımın ardından ekonomik serbestleşme süreci başlamış ve bu sürece paralel olarak iktisat yazınında Neoklasik yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde, finansal piyasaların serbestleştirilmesi ve finansal derinleşmenin sağlanmasının gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmeyi hızlandıracağı ve etkin kaynak kullanımını sağlayacağı ileri sürülmüştür. 1970’li yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunlar, finansal serbestleşme politikalarının bu ülkelerde hızla yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Zira bu yıllarda gelişmekte olan ülkelerin çoğu dış kaynak bulmada zorlanmış, dış borç krizi ile karşı karşıya kalmış ve ciddi kaynak yetersizliği sorunu yaşamışlardır. İşte tam bu dönemde, ekonomilerde yaşanan bu sorunların çözümü olarak, dış kaynak yetersizliği karşısında, finansal tasarrufların artırılarak yurtiçi kaynakların harekete geçirilmesi politikaları reçete olarak sunulmuş ve bu önermeler gelişmekte olan ülkelerin çoğunda geniş kabul görmüştür (Oktayer, 2009:74).

Finansal liberalizasyon genellikle hükümetlerin gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek için bankacılık finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı ya da önemli bir ölçüde azalttığı deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılması süreci olarak ifade edilmektedir. Sanayileşmiş ülke ekonomilerinin gelişmiş finansal piyasa yapısı; uluslararası finansal sistem bünyesinde yaşanan dönüşümlerin doğal bir sonucu olarak, finansal piyasaların etkinliğinin arttırılmasına

yönelik bir liberalizasyon uygulamasına olanak tanımaktadır. Bundan farklı olarak gelişmekte olan ülkelerde finansal sistem; kalkınma sorunsalının gerektirdiği yapısal özelliklere göre biçimlenmiştir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde finansal liberalizasyon politikaları, yalnızca finansal piyasa ve kurumlarda yaşanan bir dizi dönüşümden ibaret olmayıp, kalkınma stratejisinde yaşanan dönüşüme bağlı olarak; ekonomik yapının bütününde radikal dönüşümler içermektedir. Bu yolla uluslararası fon akışını kendi piyasalarına yönelten bir ülke gelişme sürecine devam edebilecektir. Finansal liberalizasyon uygulamaları gelişmekte olan ülkelerin planlı ve içe dönük gelişme ve sanayileşme stratejilerinden; piyasa merkezli dışa açık büyüme ve gelişme stratejilerine geçişlerini tanımlamaktadır (Tuncel, 2010:7-8).

Geçiş ekonomileri için başında, temel amacı sadece plana yönelik fonları tahsis etme işlevi gören finansal sistemlere sahipti ve finansal kaynaklara aracılık etme konusunda kapasitesi oldukça kısıtlıydı. Dolayısıyla, finansal sistemin yönetilmesi için ihtiyatlı düzenlemelere gerek duymuyordu. Ancak, geçişin temel unsurlarından olan finansal sektördeki reform gereksinimi de göz ardı edilmemeliydi. Bu manada, temel amaçlardan bazıları şunlardı; piyasa süreçleri tarafından işletilen para politikasının uygulanabilmesi için gerekli olan politikalar, kurumlar ve enstrümanlar, tasarrufları harekete geçirecek ve onları en ümit verici yatırımcılara yönlendirecek etkin bir sistem, kararlara sadık kalınması açısından piyasa disiplininin getirilmesi ve borç alanların yönetimi. Geçiş ülkelerinde, finansal sektörün geçişi ile ilgili gerekli olacak temel unsurlar bankalar tarafından çok hızlı bir şekilde algılanmıştır. Bu unsurlar, neredeyse aktif program ve diyalogların sürdürüldüğü tüm ülkelerde iyi anlaşılmiş ve makro ekonomik istikrar sağlıklı bir finansal sistemin önkoşulu olarak vurgulanmıştır. Banka programları, piyasaya dayalı bir finansal sistem için gerekli olan muhasebe sistemleri, köklü yasal ve düzenleyici çerçeveyi tatbik etme üzerine odaklanmıştır. Banka ve şirketlerin kararları üzerinde sıkı bütçe kısıtlamaları yoluyla piyasa disiplini sağlama yönünde çabalar verilmiş, ancak bu tür kısıtlamalar her zaman uygulanamamıştır. Bunun dışında, bankacılık sektörü ve şirketler üzerindeki paralel reform ihtiyacı bazen ihmal edilmiştir (World Bank, 06.02.2012).

2.5.2.1. CEE/CIS Ülkelerinde Finansal Gelişme

1990'lı yıllardan beri CEE ve CIS ülkeleri finansal piyasa reformları ve kurumların oluşturulması konusunda ciddi ilerlemeler göstermiştir. Komünist rejim altındaki bankacılık sistemi, merkezi plana göre sadece fon tahsisi yapmaktan ibaret bir faaliyet içerisindeydi. Tasarruflar üzerindeki faiz oranları yönetsel kararlara göre oluşturulmakta ve risk yönetimi ya da kredi talep eden açısından bir değerlendirme söz konusu değildi. Bu ülkelerin eskiden miras kalan yapıları benzer özelliklere sahip olsa da, farklı tarafları da gözlemlenmiştir. Örneğin, Macaristan, Polonya, eski Yugoslavya'daki yatırımcılar kararlarında bir dereceye kadar bağımsızdı, hatta bazı özel firmalar da mevcuttu. Parasal varlıklar ve ticari krediler serbestti. Ancak, bu durum Bulgaristan, Romanya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerde oldukça farklıydı. Bugünlerde, bankacılık sistemi geçiş ülkelerinde halen finansal sektöre hükmetmektedir. Komünist rejimin yıkılışından sonraki ilk yıllar boyunca, devlet mülkiyetindeki bankalar Merkez Bankasının etkisinden kurtulmuş ve ödenemeyen borçlarının büyük kısmı silinmiştir. Sonrasında, bu bankaların yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi gerçekleşmiş, ticari bankalar kurulmuş ve yeni yabancılara ait bankalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, Avusturya bankalarının öne çıktığı yüksek seviyedeki yabancı banka mülkiyeti pek çok Doğu Avrupa bankacılık sistemlerinin çarpıcı bir özelliğidir. Yabancı banka mülkiyeti bilhassa 1998 yılından sonra ciddi miktarda artmış, hatta daha düşük bir tempoda olsa da 2000 yılından sonra da artmaya devam etmiştir. Bu ülkelerin çoğunda, bankaların %60 ile %90 arası yabancı mülkiyetindedir (özellikle Avusturya, sonrasında Belçika, Almanya ve İtalya). Kanıtlar göstermektedir ki, yabancı mülkiyet büyük ölçüde istikrar ve verimlilikle alakalıydı. Yabancı mülkiyet teknolojik ve idari ilerleme, ölçek ekonomileri, finansal sektör ve sanayi arasında yakın ilişkiler getirdi. Ayrıca, bankacılık piyasalarındaki ekonomik güç yoğunluğunu azalttı (Cojocaru ve diğerleri, 2011:7-8).

Bankacılık sisteminin liberalizasyonu çeşitli problem ve zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Etkin olmayan iflas ya da sözleşme kanunları, uygulama mekanizmaları ve yeterli ikincil kuralların yokluğu daha önce devlet mülkiyetinde olan firmalar için gevşek bütçe kısıtlamalarının varolduğu bir ortam oluşturmuştur. Bankaların özelleştirilmesi (ve yabancı mülkiyeti) bütçe sınırlamalarını artırmasına karşın, bazen

gevşek bütçe kısıtlamaları finansal sektör reformları sonrası dahi devam etmiştir. Girişimci sektöre bankalar tarafından verilen borçların çoğunluğu devlet mülkiyetinde olan verimsiz şirketlere verilmekteydi. Bu durum finansal kaynakların dağıtımında tahrifatlar meydana getirdi. Uluslararası farklılaşma olmaksızın ve yetersiz yerel farklılaşma nedeniyle, bu ülkelerin finansal sistemleri sistematik şoklara çok fazla maruz kalmıştır. Netice itibarıyla, Avrupadaki peç çok geçiş ekonomisi 1990'lı yıllarda büyük banka iflasları yaşamıştır. Bundan başka, geçiş süresince, makro ekonomik istikrarın sürdürülebilirliği konusundaki güven yokluğu sıklıkla azalan mali aracılık ve sermaye uçuşuna sebep olmuştur. Bu ülkelerin hükümet kurumları zayıf olmasının yanında çeşitli çıkar grupların tarafından yapılan baskılara da son derece açıktı, bu da sonuçta bankacılık sektörünün yeniden yapılanmasına engel oluyordu. Mevduat konusunda sigorta kanunlarının yeterli olmaması, firmalar açısından denetim ve muhasebe standartlarının yokluğu, bankacılık sektöründeki düşük ya da yetersiz nitelikteki insan sermayesi ilave sorunlara sebep olmuştur (Cojocarü ve diğerleri, 2011:8).

2000 yılına kadar birçok geçiş ülkesi, özellikle AB üyeleri yasal yapı ve kurumları için çok önemli reformlar uygulamıştır. Bazı ülkeler, Batı Avrupa ülkeleri ile kıyaslanabilecek düzeyde özel sektöre verilen kredi seviyelerine sahipken, diğerleri halen bu seviyelerin gerisinde kalmaktadır. Tablo 8 CEE ve CIS ülkelerindeki bazı finansal gelişme göstergelerini (Kişi başına düşen GSYİH, özel sektöre yurtiçinde verilen kredilerin GSYİH cinsinden yüzdesi ve bu ülkelerdeki kayıtlı şirketlerin piyasa değeri) özetlemektedir. Bu göstergeler üç Batı Avrupa ülkesi, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya için benzer olan ölçülerle karşılaştırılır. Söz konusu çalışmada ülkelerin GSYİH'ları arasında önemli farklılıklar vardır. Örneğin, 2008 yılında kişi başına düşen GSYİH Slovenya'da 26.779 USD iken Kırgız Cumhuriyetinde 900 USD'den daha azdır. Bunun dışında, Letonya'da özel sektöre verilen krediler GSYİH'nın %90'ını teşkil ederken bu oran Ermenistan'da %17'dir. Kayıtlı şirketlerin piyasa değerlerine bakıldığında çok daha ciddi farklılıklar görülür. Ermenistan'ın 2008 yılındaki kayıtlı şirketler için piyasa değeri GSYİH'nın sadece %1,5'ini oluştururken Rusya Federasyonunda bu oran %82'inin üzerindedir, bu da neredeyse Amerika Birleşik Devletlerindeki orana eşittir (Cojocarü ve diğerleri, 2011:9).

Tablo 8
CEE, CIS ve Seçilmiş Ülkelerdeki Finansal Gelişme ve Makro Ekonomik Göstergeler

Ülke Grupları ve Ülkeler	Yurtiçindeki özel sektör kredileri (GSYİH'nın yüzdesi olarak)	Kayıtlı şirketlerin piyasa değeri(GSYİH'nin yüzdesi olarak)	Kişi başına düşen GSYİH (USD olarak)
<u>CIS Ülkeleri</u>			
Ermenistan	17,4	1,5	3.873
Belarus	28,8	-	6.229
Bulgaristan	74,5	17,8	6.546
Estonya	98,7	8,5	17.223
Gürcistan	33,3	2,6	2.931
Kazakistan	50,1	23,5	8.436
Kırgız Cumhuriyeti	-	2,1	837
Letonya	90,2	4,8	14.909
Litvanya	62,7	7,7	14.096
Moldova	36,5	-	1.665
Rusya Federasyonu	42,0	82,2	11.339
Ukrayna	73,7	13,5	3.899
<u>CEE Ülkeleri</u>			
Hırvatistan	64,9	38,6	15.636
Çek Cumhuriyeti	52,5	22,6	20.760
Macaristan	69,6	12,0	15.409
Makedonya (FYR)	43,8	8,7	4.673
Polonya	49,9	17,1	13.823
Romanya	38,5	10,0	9.300
Sırbistan	38,4	24,3	6.811
Slovak Cumhuriyeti	44,7	5,4	17.565
Slovenya	85,6	21,6	26.779
<u>Gelişmiş Ülkeler</u>			
Fransa	107,9	52,3	45.981
Almanya	107,8	30,3	44.471
Birleşik Krallık	213,4	70,0	43.088
Amerika Birleşik Devletleri	190,5	82,6	46.717
Japonya	163,5	65,6	38.443
CIS & CEE Ortalaması	54,8	17,1	10.607
Gelişmiş Ülke Ortalaması	156,6	60,2	43.740

Kaynak : World Bank (2009)

2.6. Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Finansal sistem bir ekonomide önemli miktarda fonksiyon icra eder. Temelde, bu sistem finansal kaynakların hareketini, risk yönetiminin kolaylaştırılmasını, kaynakların en verimli projelere yönlendirilmesini, finansal kaynakların kullanımının izlenmesini ve ekonomik katılımcılar arasında ticareti daha etkin hale getirecek bir ödeme sistemini içerir. Finansal gelişme, bir finansal sistemin yukarıda sözü edilen fonksiyonları yerine getirebilmesine bağlıdır. Finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile pozitif ilişki içinde bulunduğunu vurgulayan çok sayıda hem deneysel hem de teorik çalışma vardır. Finans ve büyüme arasındaki ilişki konusunda tartışma ile yakından ilgili bir başka tartışma konusu ise finansal liberalizasyonun bu ilişkide oynadığı roldür. Temel fikir, finansal liberalizasyonun finansal gelişme üzerinde etki yaptığı, bunun sonucu olarak da ekonomik büyümeyi etkilediğidir. Finans – büyüme ilişkisi ile ilgili olarak finansal liberalizasyonun rolünün pozitif mi yoksa negatif mi olduğu hususundaki tartışma halen devam etmektedir. Finansal liberalizasyonun içeriği konusunda birkaç farklı tanımlama olmasına karşın, pek çok çalışmada finansal liberalizasyon, kredi ve faiz oranları kontrollerinin yeniden düzenlenmesi, yabancı finansal kaynaklar için giriş engellerinin kaldırılması, finansal kurumların özelleştirilmesi ve yabancı finansal işlemler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması üzerine odaklanan resmi hükümet politikalarını içermektedir. Fakat, finansal liberalizasyonun hem yurtiçi hem de yurtdışı boyutu vardır. Genelde liberalizasyon, piyasadaki rekabet koşullarının iyileştirilmesi kadar, piyasadaki fiyat mekanizmasının güçlendirilmesi ya da yürürlüğe konulması üzerine odaklanır (Bumann ve diğerleri, 2012:3).

1970’li yıllardan itibaren küreselleşme olgusu ile birlikte neoliberal politikalar ülkelerin temel ekonomi politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Sözü edilen neoliberal politikaların en çok uygulama alanı bulan kısmı ise finansal liberalizasyon uygulamalarıdır. Bilindiği üzere, finansal liberalizasyon genel olarak bankacılık ve diğer finansal araçlar üzerindeki kontrollerin kaldırılması anlamına gelmektedir. 1980’li yıllardan itibaren ülkeler finansal liberalizasyona giderek küresel dünya ekonomisine entegre olmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Piyasalarda yer alan araçlar çeşitlenmiş, dolaşımdaki fon tutarı büyük ölçüde artmış, yeni finansal piyasalar

geliştirilmiş, teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmeler finansal işlemlerin uluslararası düzeyde ve daha düşük işlem maliyetiyle gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Yılgör, 2006:2).

Söz konusu gelişmeler doğrultusunda, finansal liberalizasyon uygulamalarının yarattığı ekonomik değişiklikler yoğun bir araştırma konusu olmuştur. Bu çerçevede finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların bir kısmında finansal liberalizasyonun ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, bir kısmında ise finansal liberalizasyonun ekonomik büyümeyi etkilemediği ya da negatif yönde etkilediği yolunda yaklaşımlar bulunmaktadır. Finansal liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunduğunu öne süren yaklaşımlar bu ilişkiyi daha çok neoliberal argümanlarla açıklamaya çalışmaktadır. Söz konusu neoliberal argümanların temeli de McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'in çalışmalarına dayanmaktadır. McKinnon ve Shaw söz konusu çalışmalarda yüksek tasarruf ve yatırım oranları sağlanması ve en iyi teknolojilerin kullanılmasına imkan vermesi nedeniyle finansal liberalizasyonun ekonomik büyümede önemli işlevlere sahip olduğunu ileri sürmektedirler (Dinar, 2012:110).

Kaminsky ve Schmukler (2002) finansal liberalizasyonun etkileri üzerine 28 ülkeyi kapsayan çalışmada, bölgelere göre liberalizasyon modelinin değiştiğini, gelişmiş ülkelerin ilk olarak borsalarını liberalleştirdiğini, gelişmekte olan ülkelerin ise finansal sektörlerini açtıklarını bulmuştur. İkinci olarak, borsalardaki yükselme ve çöküşlerin uzun dönemde finansal liberalizasyon sonrasında yoğunlaşmadığını göstermişlerdir. Söz konusu çalışmaya göre, liberalizasyonun kısa dönemdeki etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalara göre farklılık arz etmektedir. Gelişmekte olan piyasalar açısından liberalizasyonun hemen sonrasında mevcut kriz literatürünü destekler biçimde liberalizasyon sonrasında aşırı finansal dalgalanmalar gözlenmiştir. Aksine, gelişmiş piyasalara bakıldığında ise kısa dönemde dahi liberalizasyonun faydalı olduğu görüşünü destekleyici mahiyette sonuçlar çıkmıştır.

Bekaert, R. Harvey ve Lundblad (2005) finans ve gelişme literatürünün eksik tarafı sayılabilecek hisse senedi piyasasındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerine yaptıkları kapsamlı bir çalışmada ise, hisse senedi piyasasındaki liberalleşmenin yıllık ortalama reel ekonomik büyüme üzerinde %1'lik artışa neden

olduğunu gözlemiş ve bu sonuç istatistiksel olarak önemli derecede anlamlı bulunmuştur. Son olarak da, en büyük büyüme oranının kurumsal yapıları yüksek kaliteye sahip olan ülkelerde ortaya çıktığı anlaşılmış olup, ayrıca sermaye hesabının liberalleştirilmesinin gelecekteki ekonomik büyüme de rol sahibi olduğu görülmüştür.

2.6.1. Mc Kinnon – Shaw Hipotezi

Finansal liberalizasyonun teorik temeli McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'ın 1973 yılında birbirlerinden bağımsız olarak yaptıkları çalışmalarda atılmıştır. McKinnon ve Shaw'a göre gelişmekte olan ülkelerde finansal piyasalar baskı altında tutulmaktadır. Finansal baskılamanın sonucu olarak bu ülkelerde tasarruf düzeyi çok düşük gerçekleşmekte, yetersiz tasarruf düzeyi de yetersiz yatırım düzeyine yol açarak ekonomik büyümenin düşük düzeylerde belirlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, McKinnon ve Shaw finansal liberalizasyonun ekonomik büyümeyi nasıl artıracığını finansal baskılama kavramından yola çıkarak açıklamaktadır. Finansal baskılama, "bir devletin hangi finansal kurumların hangi işlemleri yapabileceğine izin verileceği konularında düzenleme yaparak, bankaların sahipliğini elinde tutarak ve uluslararası sermaye hareketlerini denetleyerek kontroller uygulaması veya var olan kontrolleri güçlendirmesi" (Williamson ve Mahar, 2002) olarak tanımlanmakta ve bu kısıtlamaların kaldırılarak sermaye piyasalarının liberalize edilmesi durumunda ekonomik büyümenin artacağı ileri sürülmektedir. Bu anlamda finansal liberalizasyon finansal kaynakların dağıtımında piyasaya dayalı bir mekanizmanın kurulması olarak tanımlanmakta ve finansal liberalizasyon ile birlikte kaynakların en verimli alanlarda kullanılması sağlanarak kaynak dağılımında etkinliğin sağlanabileceği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede finansal liberalizasyon reel faiz oranlarını artırarak bir yandan tasarrufları² ve yatırımları, diğer yandan da gerçekleşen yatırımların verimliliğini artırmak suretiyle iktisadi büyümeyi artırabilecektir. Bu görüşler literatürde "McKinnon ve Shaw Hipotezi" olarak adlandırılmakta ve finansal liberalizasyon uygulamalarının teorik gerekçesini oluşturmaktadır (Dinar,2012:111-112).

McKinnon ve Shaw gelişmekte olan ülkelerin düşük faiz oranı düşük büyüme oranı kısır döngüsünden kurtulabilmeleri için bu ülkelerin finansal piyasalarını bazı reformlara tabi tutarak liberalleştirilmesini önermektedir. Finansal piyasaların liberalleştirilmesiyle bu ülkelerde faizlerin yapay olarak düşük düzeylerde

belirlenmesinden vazgeçilecek ve reel faizler piyasada arz talep durumuna göre serbestçe daha yüksek bir düzeyde belirlenebilecektir. Yüksek reel faiz oranları ülkede tasarruf oranlarını artıracak, ve böylece yapılacak yatırımlar için gerekli olan fonlar sağlanarak yatırımlar ve dolayısıyla ekonomik büyüme daha yüksek düzeyde belirlenebilecektir. McKinnon ve Shaw'a göre finansal liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi ulusal tasarruf düzeyini artırması ile sınırlı değildir. Finansal liberalizasyon finansal piyasaların rekabetçi bir ortamda çalışmasını sağlayarak ürün çeşitliliğini, hizmet kalitesini ve bu sektörlerdeki teknolojik gelişmeyi de artırmaktadır. Ayrıca finansal liberalizasyon ile birlikte yasal ve zorunlu karşılık oranları düşük bir düzeyde tutulacak ve bu da fon kaynak maliyetini azaltarak bankacılık sektörünün aracılık işlevini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmesine imkan sağlayacaktır. Bunların yanı sıra, finansal liberalizasyonla birlikte kredi açıklarının giderilebilme olanağının bulunması gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan örgütlenmemiş piyasaların varlığını önleyecek ve bu durum finansal sistemin gelişmesine katkıda bulunacaktır (Dinar, 2012:112).

2.6.2. McKinnon ve Shaw Modelinin Genişletilmesi: Kapur (1976), Mathieson (1980) ve Galbis (1977)

McKinnon ve Shaw'ın çalışmaları, Kapur (1976), Mathiesson (1980) ve Galbis (1977) tarafından kapalı ekonomilerde uygulamasının teorik sonuçlarının neler olabileceğini kapsayacak şekilde matematiksel olarak formüle edilmiş ve genişletilmiştir. McKinnon ve Shaw, finansal baskının dinamik yönlerini ve liberalizasyon programlarını tartışmalarına rağmen formel dinamik bir model kurmamışlardır. Kapur (1976) ve Mathiesson (1980), çerçevesi McKinnon ve Shaw tarafından oluşturulan finansal liberalizasyon literatürünü, çalışma sermayesi ile banka kredileri arasındaki bağlantıları dahil ederek, teorik anlamda genişletmişlerdir. Kapur ve Mathiesson'un finansal gelişme ve istikrar modelleri dinamik uyum mekanizmalarını içerir (Ağır, 2010:23-24).

Kapur (1976), dinamik uyum için iki kaynak varsayar: Enflasyon oranının adaptif beklentileri ve para piyasası dengesizliği.

Adaptif beklentiler şu şekilde formüle edilebilir:

$$\frac{d\pi^e}{dt} = \beta(\pi - \pi^e) \quad (1.1)$$

Burada π^e beklenen enflasyon ve π gerçekleşen enflasyon oranını göstermektedir.

Kapur para piyasası dengesizliğini beklentilerle genişletilmiş Philips Eğrisi ile ifade etmektedir.

$$\pi = h \left(\frac{M^s}{PY} - \frac{M^d}{PY} \right) + \pi^e \quad (1.2)$$

Burada M^s , para arzını; M^d , para talebini; P, fiyat seviyesini ve Y, reel GSMH'yi göstermektedir.

İki piyasalı bir ekonomide para arzı fazlası mal talebi fazlasına eşittir. Nitekim Denklem 1.2 beklentilerle genişletilmiş standart Phillips Eğrisinin bir transformasyonudur ve burada gerçekleşen ile trend çıktı değerleri arasındaki farkla temsil edilen mal talebi fazlası para talebi fazlası yerine kullanılmıştır. Denklem 1.2 piyasaların eşanlı olarak temizlenmediğini gösterir. Mal talebi fazlası, fazla talep elimine edilene kadar, üreticilerin beklenen enflasyon oranından daha hızlı bir şekilde fiyatları yükseltmesine neden olur. Denklem 1.2 arzu edilen ve gerçekleşen reel para balansları tutumu arasındaki açık için bir stok uyum mekanizması ile ilişkilendirilebilir.

Kapur'un büyüme denklemi dolaşım hızını (W) içerecek şekilde şöyle ifade edilebilir:

$$\gamma = \mu \frac{\sigma q}{(1-\alpha)} e^{-w} - \pi\theta \quad (1.3)$$

Para büyüme oranındaki (μ) başlangıçtaki düşme, ilk aşamada dolaşım hızını (W) arttırarak, ekonomik büyüme hızını (γ) azaltır. Dolaşım hızındaki (W) artış enflasyon oranını azaltır. Para büyüme oranındaki (μ) azalma banka kredilerindeki net akışı azaltarak, geciktirmeksizin ekonomik büyüme hızını azaltır. Bunun sonucu gerçekleşen ve beklenen enflasyondaki (π ve π^e) kısmi azalma, tamamen veya daha fazlasıyla, dolaşım hızındaki (W) artışın büyüme oranı (γ) üzerine olan negatif etkisinin bedeli

olur. Dolaşım hızı (W) ve para büyüme oranının (μ) her ikisi azaldığı zaman, ekonomik büyüme hızı (γ) yakınsayacağı uzun dönem denge seviyesinin üzerinde olacaktır.

Kapur (1976), ikinci politika simülasyonunda ise, mevduat faiz oranının (d) denge seviyesine doğru yükseltilmesinin sonuçlarını göstermeye çalışır. Bu durumda, dolaşım hızının (W) ve beklenen enflasyonun (p_e) her ikisi de birinci aşamada düşer. Faiz oranındaki (d) yükselme, gecikmeksizin reel para talebini artırır ve böylece başlangıçta enflasyon oranını azaltır, çünkü W ve p_e 'de bir sıçrama yoktur. Denklem 1.3 gerçekleşen enflasyon oranındaki (π) başlangıçta bir azalmanın büyüme oranını yükselteceğini gösterir. Birinci aşamada dolaşım hızı (W) ve gerçekleşen enflasyondaki (π) azalma büyüme oranını yakınsayacağı yeni denge değerinin daha da yükseğine (overshoot) kadar yükseltir. Faiz oranındaki yukarı doğru bir değişim büyüme oranı ve gerçekleşen enflasyon üzerinde kısa dönem ve durağan durumun her ikisinde de olumlu etkilere sahiptir. Çünkü, mevduat faiz oranlarındaki artış bankacılık sisteminin reel büyüklüğünü ve çalışan sermayeyi (working capital) finanse etmek için gerekli reel banka kredilerindeki net akışı yükseltir (Ağır, 2010:25).

Özet olarak, Kapur (1976)'a göre, mevduat faiz oranlarındaki artış, mevduat olarak tutulan miktarın ve dolayısıyla kredi arzının artmasına neden olmaktadır. Modelde, mevduat faiz oranlarındaki artış kredi talebini düşürmemekte ve kredi talebi modelde bir kısıt oluşturmamaktadır. Bunun nedeni ise, ekonomide mevcut sermaye stokunun tamamen kullanılmadığı ve aşırı işgücü arzı varlığı varsayımlarının sonucu olarak kredi talebinin sonsuz esnek olmasıdır. Modelde mevduat faiz oranlarındaki artışın kredi faiz oranını artırma baskısı ve bunun sonucu olarak kredi talebinin olumsuz etkilenmesi dikkate alınmamıştır. İki alternatif istikrar politikalarının dinamiğini göstermeye çalışan Kapur, istikrar aracı olarak faiz oranlarına uygulanan tavan uygulamasının kaldırılması şeklindeki finansal liberalizasyonun parasal daralmaya göre daha üstün olduğunu ileri sürmektedir. Mevduat faiz oranlarına uygulanan sınırlamanın kaldırılarak piyasa güçleri tarafından serbestçe belirlenmesi, yatırımlar için gerekli olan fon ihtiyacının kaynağını oluşturan mevduatların artmasına ve bu da ekonomik büyümenin hızlanmasına katkı sağlamaktadır (Ağır, 2010:26).

Mathieson (1980)'un modelinde ise mevduat faiz oranlarının denge düzeyinin altında tutulduğu bir durumda başlaması halinde, finansal liberalizasyonla birlikte mevduat faiz

oranlarının arttırılması büyüme hızlandırmaktadır. Yükselen mevduat faiz oranı, para talebini arttırmakta ve bu daha sonra sermaye birikimi için kullanılmaktadır. Diğer taraftan daha yüksek bir zorunlu karşılık oranı nominal mevduat faiz oranını yükseltmekte ve dolayısıyla reel para talebini arttırmaktadır. Bu durum denge kredi faiz oranını da yükseltmekte ve yükselen denge kredi faiz oranları yatırımları ve büyüme azaltmaktadır. Modellerinde yatırımların etkinliğini sabit kabul eden Kapur (1976) ve Mathieson (1980)'a karşı, Galbis (1977) finansal baskının yatırımların ortalama etkinliği üzerine etkisini analiz etmek için iki sektörlü bir model kurmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde görülen ikili yapıyı modeline taşıyan Galbis (1977)'e göre, ekonomide düşük sabit getiri oranına sahip geleneksel sektör ile yüksek sabit getirili bir modern sektör bulunmaktadır. Geleneksel sektörde yatırımlar tamamen otofinansman şeklinde sağlanmakta ve banka kredilerine erişim bulunmamaktadır. Ayrıca geleneksel sektördeki yatırım miktarı, bu sektörün getiri oranı ve mevcut tek varlık olan mevduatların getiri oranı tarafından belirlenmektedir. İkinci sektör ise bankacılık sektöründen borçlanabilmektedir. Bu sektördeki yatırım miktarı ise, bu sektörün getiri oranı ve reel kredi faiz oranı tarafından belirlenmektedir (Ağır, 2010:28).

2.7. Geçiş Sürecinde Özelleştirme

Özelleştirme, devletin karlı varlıkları olan elektrik, su ve gaz hizmetleri ya da büyük çaptaki sanayi kuruluşlarının özel kesimin ellerine transfer edilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu durum İngiltere'de Thatcher'ın 1979 ve 1984 yılları arasındaki ilk modern özelleştirme programından beri gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerin devletleri tarafından uygulanan önemli bir faaliyettir. İlgili süreçten küresel olarak elde edilen toplam kazanç muhtemelen 1,25 trilyon doları aşmakta olup, yüksek gelir seviyesine sahip olan ülkelerde devlet mülkiyetine sahip olan kuruluşlardan elde edilen gelirin 1984 yılında GSYİH'deki ortalama payı %8,5 düzeyindeyken, 1991 yılında aşağı yukarı %6 ve günümüzde de %5'in altında olduğu söylenebilir. Devlet mülkiyetindeki azalma daha az gelişmiş ülkelerde çok daha büyük oranlarda gerçekleşmiş olup, 1981 yılında GDP'deki payı %16 seviyesindeyken 2004 yılında bu rakam %5'lerdedir. Özelleştirme yolu ile kurumsal verimliliğin iyileştirilmesi ve devlet için gelir meydana getirilmesi amaçlanır. Özelleştirme, daha önce merkezi planlı sisteme sahip olan geçiş ekonomilerinde önemli bir olgudur. Çünkü komünist rejimle

yönetilen bütün ülkelerde devletin tüm verimli kaynakları ideolojik sebeplerden dolayı planlı sistemi daha da kolaylaştırmak adına devlet mülkiyetine verilmekteydi. Dolayısıyla neredeyse firmaların %90'dan fazlası devlet mülkiyetinde olup, Polonya ve Macaristan gibi ülkelerde ise özel mülkiyet tarımsal ve el sanatları faaliyetlerinde görülmüş, diğer alanlar ise tamamıyla devlet mülkiyetinde kalmıştır (Estrin, 2007:2).

2.7.1. Özelleştirmenin Gerekliliği

Vickers ve Yarrow (1985)'e göre devlet mülkiyetine sahip varlıkların özel kesimin ellerine teslim edilmesi süreci kurumsal verimliliği artıracak, özellikle altyapı sektörünün özelleştirilmesi yoluyla ortaya çıkan avantajlar ekonominin diğer kısımlarına yayılacaktır. Bunun sebebinin anlaşılabilmesi için devlet ve özel mülkiyet altında firma hedefleri ve kurumsal yönetimin karşılaştırılması gerekir. Temelde, devlet ve özel mülkiyete sahip firmalar arasındaki en önemli farkın onların hedefleriyle ilişkili olduğu savunulur: özel firmalar bilhassa kar üzerine odaklanır ve müşteri talepleriyle maliyetlere ağırlık verir. Devlet mülkiyetindeki firmalar kar amacı gütseler de, onlardan diğer amaçları da gerçekleştirmeleri beklenir. Buna örnek verecek olursak, fiyatların ortalama maliyetlerin altında tutulması, ekonomik açıdan geri bölgelerdeki istihdamın artırılması gibi politik hedefler söz konusu olacaktır. Bu durumda, kar elde etmek ikincil hedef hatta amaç dışı olacak ve iş hayatına ait kararlar siyasallaşacaktır. Verimsizlikler, devlet mülkiyetinde olan bir firmanın merkezi konumdaki kaygısı olmadığından büyüyecek, yöneticiler de firma hedeflerindeki belirsizliği kendileri ve çalışanların daha rahat bir yaşamı için kullanacaktır (Estrin, 2007:3).

CEE ve CIS bölgesinde ortaya çıkan yapısal reformlar piyasa ekonomisinin oluşturulması bakımından özelleştirme için çok önemli yer tutmuştur. Özelleştirmenin gelişmekte olan ve geçiş ülkeleri açısından çok önemli olmasının nedeni olarak yapılan ortak açıklama ise 1981/1982 yıllarında meydana gelen borç krizidir. Söz konusu borç krizi bu ülkelerin bir on yıl boyunca negatif büyümelerine, makro ekonomik istikrarsızlıklara ve zorunlu düzenlemelere neden oldu. Gelişmekte olan ülkeler özette SOE (Stated Owned Enterprises)'lerin mali yükünü kaldırmaya devam edememiştir. Borç krizinin etkisi azaltılamamasına karşın özelleştirme çalışmaları her halukarda önemli bir gündem teşkil etmiştir. Gelişmekte olan ve geçiş ülkelerindeki devlet mülkiyetinde olan firmalar gelişen yeni teknolojiye ayak uyduramıyordu. Söz konusu

yeni teknolojiler verimlilik ve rekabet üzerinde ciddi etkiler doğuruyordu. CEE ve CIS ülkelerinde devlet mülkiyetinde faaliyet gösteren teşebbüsler özelleştirme öncesinde sanayi üretiminin neredeyse %90'ını gerçekleştiriyordu. Ayrıca, SOE'lerin monopol statüsü verimsizlik oluşturmakta, rekabeti engellemekteydi. Geçiş ülkelerinde, ekonominin her alanına egemen olan SOE'lerin ağır sanayi üzerine odaklanması, hizmet sektörünün oluşturulması yönündeki çabalara ket vurmuştur (Lieberman ve Kopf, 2008:3-4).

SOE'lerin özelliklerini bu durumda aşağıdaki şekilde sayabiliriz;

- Düşük mali performans,
- Gereğinden fazla işçi çalıştırma,
- Sübvansiyonlara ve tek taraflı bütçe transferlerine bağımlılık,
- Yüksek seviyede merkezileşme ve siyasallaşma,
- Rekabetçi ithalatın yapılmaması,
- Yerel rekabetçilerin dışarıda bırakılması,
- Rüşvet uygulamaları,
- Sermaye kaçıışı araçları.

Son olarak, Berlin duvarının yıkılmasıyla 1989 yılında başlayan siyasi devrim ve 1991 yılında eski Sovyetler Birliğinin resmen ortadan kalkmasıyla birlikte CEE ülkeleri özelleştirme sürecine tamamıyla odaklanmışlardır. Bu ülkelerin pek çoğunda yeni ortaya çıkan demokrasiler, özelleştirme sürecini ekonomik reform süreçlerinin bir köşe taşı olarak piyasa ekonomisini teşkil etme adına kullanmışlardır. Bu ülkelerdeki özelleştirme çabaları ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda çok önemli sonuçlar doğurmuştur (Lieberman ve Kopf, 2008:4-6).

Pek çok iktisatçı devlet mülkiyetindeki firmaların özelleştirilmesini geçiş ekonomilerinde çözülmesi gereken en ivedi problemlerden biri olarak değerlendirmiştir. Özel mülkiyet piyasa ekonomilerinin esasını oluşturmakta ve özel mülkiyetsiz bir piyasanın varlığından da doğal olarak söz edilemez. Buna karşın, özel mülkiyetin teşkil edilmesi mülkiyetin diğer şekillerinin gelişmesini engellememiştir. Yine de, etkin bir özel mülkiyet sisteminin oluşturulması piyasa ekonomisinin meydana gelmesi açısından bir ön koşul olarak kabul edilmekteydi (Marangos, 2004:586).

Tablo 9
Avrupa Birliği Üyesi Geçiş Ekonomilerinde GSYİH İçinde zel Sektörün Payı (%)

lkeler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Estonya	80	80	80	80	80	80	80
Letonya	70	70	70	70	70	70	70
Litvanya	75	75	75	75	75	75	75
Macaristan	80	80	80	80	80	80	80
Polonya	75	75	75	75	75	75	75
Slovakya	80	80	80	80	80	80	80
Slovenya	65	65	65	70	70	70	70
Romanya	70	70	70	70	70	70	70
Bulgaristan	75	75	75	75	75	75	75
Hırvatistan	65	65	65	70	70	70	70

Kaynak: EBRD

Geçiş ekonomilerinde özel sektörün gelişimine bakıldığında, tablo 9'dan da anlaşılacağı üzere, özellikle Avrupa Birliği(AB) üyesi olan ve gelişmiş geçiş ekonomisi niteliğine sahip olan ülkelerde GSYİH içinde özel sektör payının %70'lerden az olmadığını görüyoruz.

2.7.2. Özelleştirme Yöntemleri

Geçiş ekonomileri bilindiği üzere çok geniş alana yayılmış ve farklı özelliklere sahip ülkeler topluluğudur. Bu ülkelerin sahip oldukları temel özellikler zelleştirme yöntemlerini ve bu yöntemlerin bileşimini yakından etkilemektedir. B ülkelerin bir kısmı yasal ve kurumsal yapıyı desteklemeden zelleştirme yönünde adımlar attığından devlet tekelinin yerini özel tekeller almaya başlamıştır. Keza mülkiyet serbestisinin getirilmesinde alınan yanlış kararlar yer altı ekonomisinin genişlemesine yol açmış ve ülkede ciddi kaoslar doğurmuştur. Yasal ve kurumsal önlemlerin ve piyasa Őartlarının iyileştirilmesi için daha yoğun çabaların gösterildiği Polonya gibi ülkelerde zelleştirme çalışmaları çok daha sağlıklı yrtlmştir. Fakat zelleştirmenin fayda ve sakıncalarının belirtildiği birçok çalışmada olduğu gibi her ne Şekilde olursa olsun hatta özel kesimde tekelleşmeye yol açsa da özelleştirmenin başarılı kabul edileceği yönünde yaklaşımlar söz konusudur (Tandırcıoğlu, 2002:208).

Özel girişimler üretimde bulunurken, devlet girişimlerine göre daha iyi performans göstermektedir. Yine geçiş ekonomilerindeki ülkeler arasında yer alan Slovakya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde tespit edilen diğer bir husus, yabancılara ait şirketlerin yerli özelleştirilmiş şirketlerden daha iyi performans göstermeleridir. Hükümetler, sahip oldukları yönetim tecrübesi ve know – how getirebilme kapasitelerinden dolayı özellikle yabancı yatırımcımları tercih etmektedirler. Geçiş sürecinin başlarında genel kabul gören yorumlarda özelleştirme uygulamaları planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin sembolü olarak görülmüş, verimsizliklere son vereceğine inanılmıştır. Geçiş ekonomilerinin çok büyük kısmında büyük çapta özelleştirmeler gerçekleştirilmiş ve ekonomik gelişmenin yakalanmasında ciddi katkılar sağlamıştır (Tandırcıoğlu, 2002: 208-209).

Özelleştirme yöntemlerindeki farklılıkların etkileri üzerinde çalışma yapan Bennet ve diğerleri (2003:4) “özelleştirme yönteminin seçimi siyasi ve ideolojik faktörler tarafından belirlenmekte olup, geçiş öncesi ekonomik performans ile bir ilişkisi görünmemektedir” şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir.

Benimsenen farklı özelleştirme yöntemlerinin farklı katkılar getirebileceği söylenebilir. Bu nedenle, Batı Avrupa ekonomilerinde kabul gördüğü şekliyle doğrudan satıştan, pek çok geçiş ülkesinde uygulanan hisse satışı tekniklerine kadar çok sayıda özelleştirme yöntemi söz konusudur. Farklı sayıdaki özelleştirme yöntemlerinden en çok kullanılanlar aşağıda verilmiştir:

- Sahibine iade (Restitution)
- Doğrudan satış ve eşit teklifler (Case-by-case direct sales and equity offerings)
- Yöneticilerin mülkiyet hakkı edinimi (Management buyouts)
- İşçilerin mülkiyet hakkı edinimi (Employee buyouts)
- Hisse satışı yöntemi (Mass privatisation)

Uygulamada, geçiş ekonomileri bu tekniklerin pek çoğunu ve onların birleşimini kullanmış ve hem mülkiyet yapısı hem de toplamda elde edilen verimlilik kazançları açısından çok farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tablo 10’da geçiş ülkelerinde en çok kullanılan özelleştirme yöntemlerine ilişkin ülke bazında bazı veriler gösterilmektedir. Estonya ve Macaristan’da dışarıdaki sahiplere yapılan satışlar önemliyken, diğer

ülkelerde böyle bir durum mevcut değildir. Diğer taraftan, yönetici ve işçiye verilen mülkiyet hakkı Rusya'da özelleştirilen firmaların yarısından fazlasını teşkil ederken, Çek Cumhuriyetinde böyle bir durum yoktur. Hisse satışı yöntemi Çek Cumhuriyeti ve Litvanya'da belirginken, Macaristan'da bu yöntem görünmemektedir. Sadece Estonya'da sahibine iade yönteminin özelleştirmenin önemli bir kaynağı olduğunu görüyoruz. Tüm bu verilere baktığımızda, sonuç olarak bir ülkenin başlangıç koşulları ile özelleştirme yöntemi arasında herhangi bir sistematik bir ilişki olmadığı görülüyor (Havrylyshyn ve McGettigan, 1999:15-17).

Tablo 10
Orta Ölçekteki ve Büyük Teşebbüsler İçin Özelleştirme Yöntemleri

Ülke	Dışarıdaki sahibe satış	Yönetici ve işçi mülkiyet hakkı verilmesi	Hisse satışı	Sahibine iade	Diğer	Halen devlet elinde olan
Çek Cumhuriyeti Firma sayısı	32	0	22	9	28	10
Estonya Firma sayısı	64	30	0	0	2	4
Macaristan Firma sayısı	67	13	0	0	3	17
Litvanya Firma sayısı	<1	3-5	70	0	0	25
Moğolistan Firma sayısı	0	0	70	0	0	30
Polonya Firma sayısı	3	15	6	0	17	59
Rusya Firma sayısı	0	55	11	0	0	34

Kaynak: World Development Report, 1996: From Plan to Market

2.8. Geçiş Ekonomilerinde Avrupa Birliği Entegrasyonu

CEE ve CIS ülkeleri 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşen ekonomik koşulların da etkisiyle uluslararası serbest ticarete açılıp, global piyasaların etkisi altına girmiş ve dünya ekonomisi ile entegre olmaya başlamışlardır. Bu ülkeler için yabancı yatırımcıları ülkelerine çekmek; uluslararası finansman kaynaklarından pay alabilmek, geçiş reformu programlarının finansmanını sağlayabilmek ve hızlı büyüyebilmek için önemlidir. Geçiş ülkelerinin uluslararası kuruluşlara üyelikleri de bu süreci izlemiştir. Bu kuruluşların

başında Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gelmektedir. Uluslararası mali kuruluşlardan yapılan mali destekler, özellikle hızlı reformcu ülkeler için daha büyük miktarlarda olmuştur. Örneğin; 1993 yılında hızlı reformcu ülkeler, uluslararası mali yardımların yarısından fazlasını almışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında Marshall planı ile sağlanan yardımlardan daha fazlasını, CEE ülkeleri 1991-1993 yılları arasında almışlardır (Dural, 2007:109-110).

Eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden süreçte CEE ülkeleri Avrupa Birliği üyeliği için teşvik edilmiştir. 1 Mayıs 2004 tarihinde 10 yeni üyenin katılımı ile AB tarihinin en büyük genişlemesini yaşamıştır. Bu ülkeler; Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Litvanya, Letonya, Estonya, Malta ve Kıbrıs'tır. 1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla genişleme devam etmiştir. Son olarak da, 1 Temmuz 2013 tarihinde Hırvatistan Birliğe katılmış bulunmaktadır. CEE ülkelerinin AB standartlarına çokta yakın olmamalarına rağmen, aceleci bir biçimde tam üyeliği kabul edilmelerinin bazı nedenleri vardır:

- AB üyelik sürecinin uzatılmasının bu ülkelerdeki reform çabalarını zayıflatacağı ve yeni ekonomik ve siyasi belirsizliklere neden olacağı endişesi
- Avrupa kıtasının kırk yıllık bölünmüşlükten sonra tekrar birleşme ve bütünleşme amacı
- Avrupa kıtasında demokratik ve şeffaf devletlerin komşuluk ilişkilerinin yaşatılması

AB ülkeleri, himayesine aldığı ülkelerde gerek NATO seviyesinde, gerek ABD, gerekse dünya ile ilişkilerinde, genişlettiği etki alanı ile daha güçlü bir konuma gelmiştir. Ancak, yeni üye ülkelerin katılımının AB için oluşturacağı ekonomik sorunların başında, AB bütçesinden yaklaşık %80'ı oranında AB'nin en fakir üyelerine yapacağı Yapısal Fon Desteği ve Ortak Tarım Politikası gelmektedir (Dural, 2007:110-111).

Geçiş ülkeleri arasında yer alan Hırvatistan ciddi reformları hayata geçirerek 2011 yılında AB'ye katılmaya davet edilmiş ve bu üyeliği 2013 yılında gerçekleştirmiştir. CEE ülkeleri içinde en büyük yüzölçüme sahip olmasına karşın Polonya 1989 yılındaki meydana gelen üretim düşüşünü bertaraf eden ilk ülke olmuştur. Sonrasında, Polonya'nın GSYİH'sı 2003 ile 2008 yılları arasında yıllık bazda yaklaşık %5 artarken bu oran

OECD ve AB ülkeleri ortalamasının bir hayli üzerindedir. Ayrıca, 2009 yılıdaki küresel krizde %1,8 düzeyinde olsa da Polonya ekonomisi büyümeye devam etmiştir (Kowalewski ve Rybinski, 2011:635).

AB üyelik süreci CEE ülkelerinde devletin gelişimi için yasal ve kurumsal çerçevelerde kayda değer değişimler gerektirdiğinden çok önemli bir aşama olmuştur (Kowalewski ve Rybinski, 2011:637).

1995 yılında, geçiş ekonomileri Romanya hariç olmak üzere ulusal kurumlarını Avrupa Birliği müktesebatı ile uyumlu hale getirmek zorunda kaldıklarında yeni çıkarılan kanunların sayısında ciddi artışlar söz konusu olmuştur. Tablo 11'den de görüleceği gibi Polonya bu konuda en istekli ülke olup, AB'ye katılımından dolayı çıkarılan kanun sayısında iki kat artış yaşanmıştır. Bu artışın nedenlerinden bir tanesi AB'ye katılım gerekleri doğrultusunda politik güçlerin söz konusu kanunların çıkartılması konusundaki ikna gücüdür. Ancak, günümüzde mevcut kanunlar analiz edildiğinde bu düzenlemelerin gereksiz olduğu ya da diğer AB ülkelerine kıyasla çok katı şekilde çıkartıldıkları anlaşılmaktadır. Yüksek sayıdaki düzenlemeler, serbest piyasadaki güçlerini artırmak ya da aşırı rekabeti azaltmak amacı güden güçlü iş grupları tarafından desteklenmiştir. Sonuç olarak, hükümet uygulamalarının girişimcileri engelleyen ve aşırı düzenleme yapan bir seyir izlediğini, bunun da özel sektörün büyümesini ve genişlemesini engellediğini söylemek yanlış olmaz. Bunun dışında, söz konusu aşırı düzenlemeler yolsuzluklara ve özel sektör girişimcilerine yönelik olumsuz bürokratik tutumlara sebep olmuştur (Kowalewski ve Rybinski, 2011:639-640).

Geçiş ekonomilerindeki reformlar özellikle enflasyonu düşürme ve büyümeyi yeniden canlandırma konusunda başarılı olmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri reformları hızlı bir şekilde gerçekleştirirken, genelde Eski Sovyetler Birliği ülkeleri reform programlarını belirleme ve uygulama konusunda geç kalmışlardır (Özbay, 2007:138).

Sonuç olarak, Avrupa Birliği üyeliği perspektifinin geçiş ekonomilerinin hem demokratik hem de ekonomik gelişimlerini sağlama adına çok önemli katkılar yaptığını söylemek yerinde olacaktır. Sözü edilen perspektif, geçiş ekonomilerindeki politikacılar açısından tetikleyici bir unsur olarak algılanmış ve ilgili politikalarının bu yolda şekillendirilmesinde yararlı olmuştur.

Tablo 11
Geçiş Ekonomilerinde Yıllara Göre Çıkarılan Kanun Ve Kararnameler

Yıl	Bulgaristan	Çek Cumhuriyeti	Estonya	Macaristan	Letonya	Litvanya	Polonya	Romanya	Slovakya
1990	n.a.	602	6	206	157	489	489	42	602
1991	n.a.	582	90	244	179	79	498	82	582
1992	n.a.	648	37	263	161	61	457	158	648
1993	n.a.	337	394	286	173	146	541	124	328
1994	n.a.	276	544	278	404	220	628	217	374
1995	n.a.	318	480	303	587	270	637	185	308
1996	n.a.	327	423	362	695	403	710	196	388
1997	n.a.	357	442	443	748	418	1029	376	390
1998	n.a.	335	508	336	777	321	1165	452	409
1999	n.a.	373	633	343	730	358	1175	539	400
2000	n.a.	505	690	421	684	558	1157	660	489
2001	n.a.	501	675	446	791	390	1678	1079	600
2002	n.a.	590	682	373	866	454	1901	965	761
2003	n.a.	498	590	420	1092	498	2055	831	621
2004	352	700	621	520	1417	473	2591	838	778
2005	288	554	543	524	1363	241	1935	679	666
2006	363	626	474	498	1365	334	1631	717	698
2007	415	393	477	591	1232	266	1660	592	669
2008	372	486	776	474	1443	368	1438	576	650
2009	409	492	424	524	2134	362	1636	529	602
2010	350	439	391	560	1617	453	1558	452	560

Kaynak: İlgili Ülkelere Ait Meclis Websiteleri

BÖLÜM 3: SEÇİLMİŞ ÜLKELER İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

3.1. Literatür

Liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalarda pek çok alternatif ölçütler kullanılmıştır. Yapılan çalışmaların ağırlıklı kısmında, liberalizasyon politikalarının reform uygulamaları, piyasaların gelişmesinin sağlanması, entegrasyon, finansal sektör gelişimi, ticari açıklık vb. yollarla ekonomik büyümeyi artıracığı yönünde sonuçlara ulaşılmışının yanında, liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin doğrusal bir ilişki olmadığı ya da zayıf bir ilişki olduğunu gösteren sonuçlara da ulaşılmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan literatüre ilişkin özetler aşağıda verilmektedir.

Sachs ve Warner (1995)'in yaptığı çalışmada, 1970-1989 döneminde piyasa merkezli ekonomi politikalarını devam ettiren 117 ülke incelenerek kara borsa risk primi, ara ve sermaye malların ithalatı üzerindeki kotalar, siyasi ya da sivil özgürlükler endeksi, kişi başına düşen reel GDP, orta okul kayıt oranı, ilk okul kayıt oranı, askesi ve eğitim harcamalarının GDP'ye oranı, reel yurtiçi yatırım oranı, ihracat yoğunluğu gibi göstergeler bağlamında regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, ticaret kotalarının, ihracat tekellerinin bulunmadığı, sivil ve politik haklara bağlı olan açık bir ekonomi modelinin söz konusu dönemlerde %2 ya da daha yüksek bir büyüme oranını yakaladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Latin Amerika, Afrika, Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde piyasa reformlarını hayata geçiren ülkelerin de bu analiz sonuçları doğrultusunda uyguladıkları reformlar yoluyla daha büyük büyüme oranlarına ulaşabilecekleri yönünde çıkarılabilir sonuçlar yapılmıştır.

Harrison (1996)'ın yaptığı çalışma geliştirmekte olan ülkeler üzerine odaklanmış, 1960-1988 dönemine ait verilerek kullanılmış ve mevcut indeks değişkenlerine göre sayısı 17 ile 51 arasında değişen ülke çalışmaya dahil edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda, açıklığın farklı şekilleri arasındaki ilişki çok kuvvetli bulunmamasına karşın genel olarak farklı açıklık ölçütleri (yıllık ticari liberalizasyon endeksi, tarife içi ve dışı engeller, kara borsa risk primi, ticaretin GDP içindeki payı) ile büyüme arasında olumlu bir ilişki gözlemlenmiştir.

Proudman ve diğeri (1997)'nin yaptığı çalışmada açık ve kapalı ekonomi ayırımına gidilerek, 1970-1989 dönemi için 108 ülkedeki ekonomik büyüme potansiyelleri ticaret engelleri ölçütü baz alınarak regresyon analizi yoluyla araştırılmıştır. Araştırma sonucuna göre, açık bir ekonomiye sahip olan ülke ekonomisi ile büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu ve bu durumun fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalayabilme kapasitelerini artırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Hernandez-Cata (1997)'nin yaptığı çalışma ise plandan piyasaya geçiş sürecindeki çıktı düzeylerinin evrimini ve liberalizasyon ilişkisini politik özgürlük endeksi, ağırlıklı liberalizasyon endeksi, kümülatif enflasyon oranı, reel GDP endeksi, elektrik tüketiminin GDP'ye oranı, liberalizasyon sürecinin ilk başlangıç yılı, reform sürecinin yaşı, ülkenin sosyalist rejimde geçirdiği süre gibi değişkenleri baz alarak 1989-1995 dönemi için regresyon analizi yoluyla incelemiş, güçlü liberalizasyon faaliyetlerinin geçişin başlarında çıktı düzeyi açısından derin düşüşler şeklinde tezahür ettiği, sonrasında ise üretimin göreceli olarak güçlü iyileşme yönünde hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Edwards (1998)'in yaptığı çalışmada 1960-1990 dönemi için 93 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke panel veri yöntemiyle 9 adet açıklık endeksi [Sachs ve Warner açıklık endeksi, Dünya Kalkınma Raporu dışa yönelim endeksi, Learner(1988)'e ait açıklık endeksi, ortalama kara borsa risk primi, üretim üzerindeki ortalama ithalat tarifesi, tarife dışı engellerin ortalama kapsamı, The Heritage Foundation tarafından yayınlanan uluslararası ticaretteki bozulmalar endeksi, toplanan ticaret vergileri oranı ve Wolf(1993)'e ait ithalat bozulmaları endeksi] kullanılarak analiz edilmiş ve daha açık bir ticaret politikası izleyen ülkelerin gerçekten de daha hızlı büyüme seviyelerini yakaladıklarını gösteren sonuçlara ulaşılmıştır.

Greenway ve diğeri (2002)'nin yaptığı çalışma 73 gelişmekte olan ülkeyi kapsamış ve bu çalışmada 1986-1991 dönemi için liberalizasyonun yatırım, nüfus büyüklüğü, başlangıçtaki kişi başına düşen GDP ve insan sermayesi göstergeleri kullanılarak büyüme üzerindeki etkisi dinamik panel veri modeli ile araştırılmıştır. Sonuçlar liberalizasyonun reel GDP büyümesi üzerindeki olumlu etkisini göstermiş, ancak bu etkinin gecikmeli olarak ortaya çıktığını ve göreceli olarak az olduğunu ortaya koymuştur.

Radulescu ve Barlow (2002)'un yaptığı çalışma 25 geçiş ülkesinde büyümenin belirleyicilerini 1991-1999 dönemi için regresyon analizi yoluyla incelemiştir. Çıktı davranışını etkileyen faktörler literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlıdır. Analizden çıkan temel sonuç hükümet politikalarının büyüme açısından önemli olduğu, aynı zamanda özelleştirme, kamu ve özel sektör yeniden yapılanması, fiyat liberalizasyonu, ticaret ve döviz liberalizasyonu, rekabet politikası, bankacılık reformu ve faiz oranı liberalizasyonu gibi göstergelerin büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu yönündedir.

Fidrmuc (2003)'un yaptığı çalışma 25 geçiş ülkesi kesitinde liberalizasyon ve büyüme arasındaki ilişkiyi regresyon analizi yoluyla araştırmıştır. Başlangıçtaki kişi başına düşen GDP, yatırım, kamu harcamaları ve ortaokul kayıt düzeyi gibi liberalizasyon göstergelerinin etkisi 1990-2000 dönemini kapsayan çalışmada ele alınmış ve beşer yıllık periodlar halinde geçiş ülkelerinin büyüme performanslarına ulaşılmıştır. Son iki period dışında (1995-1999 ve 1996-2000) büyüme üzerinde liberalizasyonun etkisi pozitif ve oldukça önemli bulunmuştur. Yine de, söz konusu veriler geçiş döneminin çoğu için ikna edici biçimde ekonomik liberalizasyondaki ilerlemenin büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışmada, kuramsal açıdan merkezi planlamaya sahip bir ekonominin tamamıyla liberalleşmesi durumunda yıllık bazda büyüme performansını %20-26'lara kadar artırabileceği ifade edilmiştir.

Yanikkaya (2003)'nın çalışmasında ise, liberalizasyon göstergeleri olarak toplam ithalat ve ihracat miktarının GDP'ye oranı, ithalat yoğunluğu ve ithalatın GDP içindeki payı, nüfus yoğunluğu, toplam ithalat vergileri, toplam ihracat vergileri ve uluslararası ticaretteki vergi ölçütleri kullanılarak 1970-1997 dönemi için 100 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke bağlamında regresyon analizi ile incelenmiş ve yapılan analiz sonucunda ticari liberalizasyon ile büyüme arasında basit ve anlaşılır bir ilişki olmadığı sonucunda varılmıştır.

Parikh (2004)'in gelişmiş ve gelişmekte olan 42 ülkeyi 1980-1999 dönemi için dinamik panel modeli ile analiz ettiği çalışmasında ticaret dengesi, liberalizasyon, reel GDP'deki büyüme, ihracatın satınalma gücü ölçütleri kullanılarak liberalizasyonun ticaret açıkları ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler hesabı üzerindeki etkisi araştırılmış, ticari liberalizasyonun pek çok durumda büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Awokuse (2006)'nin yaptığı çalışmada uluslararası ticaret ile büyüme arasındaki ilişki GDP, ihracat, sermaye, işgücü ve ithalat değişkenleri kullanılarak Granger nedensellik testi ile araştırılmış, Bulgaristan için 1994-2004 dönemi, Çek Cumhuriyeti için 1993-2002 dönemi, Polonya için ise 1995-2004 dönemi baz alınmıştır. Deneysel gözlemlere dayalı sonuçlar ticari açıklığın ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini göstermiştir.

Falcetti ve diğerleri (2006)'nin yaptığı çalışmada, 25 geçiş ekonomisi 1989-2003 dönemi için The Freedom House tarafından yayınlanan sivil özgürlükler endeksi ölçütü kullanılarak regresyon analizi yoluyla incelenmiştir. Geçiş sürecinde, piyasa merkezli reformlarındaki ilerleme ile toplam büyüme arasında çoğu ülke için pozitif ilişki bulunmuştur. Ayrıca, büyümenin bir belirleyicisi olarak ülkelerin başlangıç koşullarının öneminin zaman içinde azaldığı ancak bütçe fazlalarının da yüksek büyüme ile pozitif ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir.

Barlow (2006)'un yaptığı çalışma komünizm sonrası geçiş süreci boyunca ticaret liberalizasyonunun büyüme üzerindeki etkisini GDP büyüme oranı, ticaret politikası endeksi, özelleştirme endeksi, iç piyasa reform endeksi, enflasyon oranı göstergelerini baz alarak 22 Avrupa ve eski Sovyet ülkesi için 1993-2001 dönemi kapsamında panel veri analizi yoluyla araştırmıştır. Ticari liberalizasyonun seviyesinin özellikle geçişin ilk aşamasında Avrupa Birliğine yakın olan ülkelerde büyüme oranını artırdığı sonucuna varılmıştır. Ancak, geçiş döneminin sonraki aşamalarında ticaret liberalizasyonunun etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Değer ve Emsen (2006)'in yaptığı çalışma 1991-2003 dönemini kapsamış ve panel veri analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Piyasa ekonomisini benimseyen 27 geçiş ekonomisi açısından ticari ve siyasal liberalizasyon göstergelerinin (ticari liberalizasyon için toplam dış ticaretin GDP içindeki payı, siyasal liberalizasyon için ise Freedom House tarafından hazırlanan özgürlük endeksleri kullanılmıştır) ülke refahı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonuçları, ticari ve siyasal liberalizasyonun geçiş ekonomilerinin ekonomik büyümesinde önemli bir role sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, siyasal liberalizasyonun ekonomik olarak belirli bir olgunluk düzeyine ulaşmış ülkelerin ekonomik büyümesinde daha anlamlı etkilere sahip olacağına işaret edilmiştir.

Iradian (2007)'in yaptığı çalışma 1991-2006 dönemini kapsamış, 12 Bağımsız Devletler Topluluğu, 3 Baltık, 5 Merkezi Avrupa ve 7 Güney Doğu Avrupa ülkesi bağlamında

piyasa reformları, kurumsal kalite, ticari koşullar, para transferi ölçütleri kullanılarak panel regresyon yaklaşımı uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre, piyasa reformları ne kadar derinse büyüme üzerindeki etkisi o derece büyük olacaktır. Ayrıca, 1990'lı yılların başında ciddi miktarda çıktı düşüşü yaşayan geçiş ekonomilerinin piyasa reformlarının etkisiyle daha hızlı büyüme oranlarını yakalayabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Chang, Kaltani ve V. Loayza (2009)'nın yaptığı çalışma 1960-2000 dönemi için 82 ülkeyi eğitim yatırımı, finansal derinlik, enflasyon istikrarı, kamu altyapısı, kurumsal yönetim, işgücü piyasasındaki esneklik, firma giriş ve çıkışlarının kolaylığı ölçütlerini kullanarak panel veri analizi ele almıştır. Bu ülkelerden 22'si gelişmiş geri kalan kısmı ise gelişmekte olan ülkelerdir. Yapılan deneysel çalışma sonuçlarına göre, ticaret açıklığı genel olarak hızlı büyümeyi getirmekte fakat daha da önemlisi bu olumlu etki bazı tamamlayıcı reformların hayata geçirilmesi ile birlikte daha da artırılabilir hale gelmektedir.

Falvey ve diğerleri (2013)'nin yaptığı çalışmada, 1970-2005 dönemi için özellikle gelişmekte olan Asya, Afrika, Latin Amerika, OECD ülkeleri ve Doğu Avrupa geçiş ekonomileri olmak üzere toplam 58 ülke açısından açıklık ve ticaret liberalizasyonunun etkileri yatırım, devletin GDP içindeki payı, toplam ticaretin GDP içindeki payı ve kara borsa prim oranı göstergeleri kullanılarak regresyon analizi yoluyla araştırılmıştır. Araştırma sonuçları ticaret liberalizasyonunun büyüme üzerinde pozitif doğrudan etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

3.2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, liberalizasyon ve ekonomik büyüme arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair panel veri analizi Avrupa Birliği üyesi olan 11 geçiş ekonomisine (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan) ait 1996-2012 dönemini kapsayan yıllık ve oransal veriler kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, The Heritage Foundation tarafından her yıl hazırlanan ekonomik özgürlük endekslerinin her ülke için ortalamaları ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan World Development Indicators raporundan alınan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla büyüme oranları analizde kullanılacak değişkenler olarak seçilmiştir. Analizde kullanılan her bir değişken oransal olarak ifade edilmiştir.

Söz konusu çalışmada, EViews 8 programı yardımı ile ekonometrik analiz yapılarak gerekli testler uygulanmıştır.

Ekonomik araştırmalarda farklı veri türleri kullanılmaktadır. Bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmektedir. Zaman serisi ve yatay dikey kesit verileri ile ayrı ayrı analizler yapılabilmektedir. Zaman boyutuna sahip kesit serilerini (bir ülke, bölge, devlet, firma, tüketici, birey ya da bir kaç birey veya ülke grubu olabilir) kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir. Bu analizde zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaktadır. Günümüzde birçok çalışmada zaman ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile elde edilen veri setleri oluşturulmaya başlanmıştır (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007:37).

Panel veri modeli 1 nolu eşitlikteki gibi ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it} \quad (1)$$

$$i:1,\dots,N \quad t=1,\dots,T$$

Burada N birimleri, t ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni, birimden birime ve bir zaman periyodundan ardışık zaman periyoduna farklı değerler alan bağımlı bir değişken olduğunda, kesit boyutu için i , zaman periyodu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir. Bu genel model, sabit ve regresyon parametrelerinin her zaman periyodunda her bir birey için ayrılmasına izin vermektedir. Panel veri sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisi ile karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahip bulunmaktadır. Panel veri modellerinde gözlem sayısı kesit ve zaman serilerine göre daha fazla olacaktır. Bu durumda elde edilecek parametre tahminleri daha güvenilir olacak ve tahmin edilen modeller daha az kısıtlayıcı varsayıma dayanacaktır. Oysa sadece zaman serisi veya kesit verisi ile yapılan çalışmalarda, sapmalı sonuçlar elde etme riski söz konusu olacağından birimlerin farklılıkları ayrıntılı olarak kontrol edilemez. Ayrıca panel veri modelleri tamamıyla kesit ya da zaman serilerinden daha karmaşık davranış modellerinin kurulmasına ve test edilmesine olanak tanır. Bununla birlikte dışlanan değişkenler, zaman serisi veya yatay kesit verisi kullanılarak yapılan çalışmalarda tahmin sonuçlarında sapmaya yol açarken; dışlanan değişken veya değişkenlerin birimlere veya zamana göre değişmeyen değişkenler olması durumunda,

panel veri kullanımı sapmanın kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. Panel veri kullanmanın diğer bir avantajı da; yatay kesit verisi kullanılarak yapılan tahminlerde, sadece birimler arasındaki farklılıklar incelenebilirken, panel veri kullanılarak hem birimler hem de bir birim içerisinde zaman içerisinde meydana gelen farklılıklar birlikte incelenebilmektedir. Denklem (1) ile ifade edilen modelde, katsayılar farklı birimler için farklı zaman periyotlarında farklı değerler almaktadır. Bu durumda tahmin edilen parametre sayısı, kullanılan gözlem sayısını aşmakta, yani model tahmin edilememektedir. Bu dezavantaj yüzünden panel veri ile yapılan çalışmalarda daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayıların değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunarak farklı modeller elde edilebilmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler, 2007:37).

3.2.1. Panel Birim Kök Testi

Levin and Lin (1992, 1993) ve Quah (1994)'a ait çığır açıcı çalışmalardan bu yana, birim kök çalışmaları panel verilerin ampirik analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Gerçekten de, panel verilerde entegre edilmiş serilerin araştırılmasında büyük bir gelişme bilinmektedir ve panel birim kök testleri ekonominin birçok alanına uygulanmaktadır: satınalma gücü paritesi hipotezi, büyüme ve yakınsama sorunları, tasarruf ve yatırım dinamikleri, uluslararası alanda araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin yayılımının analizleri gibi (Hurlin ve Mignon, 2006:2).

Analizimizde kullanılacak Im, Pesaran ve Shin Testi (2003) testine geçmeden önce birim kök testlerinin temelini atan Levin, Lin ve Chu'nun çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

3.2.1.1. Levin ve Lin(1992)

Levin ve Lin(1992) aşağıdaki modeli göz önüne alır:

$$y_{i,t} = \rho_i y_{i,t-1} + z'_{it} \gamma + u_{i,t}, i = 1, \dots, N; 1, \dots, T \quad (2)$$

Burada z_{it} deterministik bölümdür. u_{it} , durağan bir süreçtir. z_{it} sıfır, bir, sabit etkili, μ_i , veya sabit etkili ve de zaman trendli olabilir. Levin ve Lin (LL bundan sonra) testleri u_{it} 'nin i.i.d $(0, \sigma_u^2)$ olduğunu ve bütün i 'ler için $\rho_i = \rho$ olduğunu varsayar ve LL aşağıdaki hipotezleri test eder (Baltağı ve Kao,2000:3).

$$H_0 : \rho = 1$$

$$H_0 : \rho < 1 \quad (3)$$

3.2.1.2. Levin, Lin ve Chu (2002)

Levin, Lin ve Chu (2002) (LLC) çalışması aslında yukarıda bahsedilen Lin ve Levin (1992) çalışmasının gözden geçirilmiş halidir.

Model tanımları açısından, paneldeki birimler $i=1, \dots, N$ için olasılıklı süreç $\{y_{it}\}$ gözlenmekte ve her birim zaman serisi gözlemlerini $i=1, \dots, N$ içermektedir. $\{y_{it}\}$ 'nin paneldeki her birim için entegre olup olmadığını belirlemek istiyoruz. Tek bir zaman serisi durumunda olduğu gibi, birim regresyon kesim noktası ve zaman trendi içerebilir. Paneldeki bütün birimlerin birinci dereceden otokorelasyona sahip olduğunu, fakat hata sürecindeki diğer tüm değişkenlerin birimler arasında serbestçe değişmelerine izin verildiğini varsayıyoruz (Levin, Lin ve Chu, 2002:4).

Varsayım 1.

(a) $\{y_{it}\}$ aşağıdaki modellerden biri tarafından oluşturulmaktadır:

Model 1: $\Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + u_{it}$

Model 2: $\Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \rho y_{it-1} + u_{it}$

Model 3: $\Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \rho y_{it-1} + u_{it}, \quad i = 1, \dots, N$ için $-2 < \rho \leq 0$

(b) Hata süreci u_{it} birimler arasında bağımsız bir şekilde dağılmıştır ve her bir birey için durağan tekrarlı bir ARMA süreci takip eder:

$$u_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_{ij} u_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

(c) Tüm $i=1, \dots, N$ ve $t=1, \dots, T$ için,

$$E(u_{it}^4) < \infty; E(\varepsilon_{it}^2) \geq B_\varepsilon; \text{ ve } E(u_{it}^2) + 2 \sum_{j=1}^{\infty} E(u_{it} u_{it-1}) < B_u < \infty \text{ şeklindedir.} \quad (5)$$

Varsayım **1(a)** üç veri oluşturma süreci içermektedir. Model 1'deki panel birim kök test süreci, alternatif hipotez $H_1 : \rho < 0$ 'a karşı boş hipotez $H_0 : \rho = 0$ 'ı değerlendirmektedir. $\{y_{it}\}$ serileri Model 2'de bireysel-tanımlı bir ortalamaya sahiptir; fakat bir zaman trendi içermez. Bu durumda, panel test süreci boş hipotezin bütün i 'ler için $H_0 : \rho = 0$ ve $\alpha_{0i} = 0$ olduğu, karşılığında ise alternatifinin $H_1 : \rho < 0$ ve $\alpha_{0i} \in R$ olduğu bir süreci değerlendirir. Son olarak, Model 3 içerisinde $\{y_{it}\}$ serileri bireysel-tanımlı bir ortalamaya ve zaman trendine sahiptir. Bu durumda, panel test süreci boş hipotezin bütün i 'ler için $H_0 : \rho = 0$ ve $\alpha_{0i} = 0$ olduğu, karşılığında ise alternatifinin $H_1 : \rho < 0$ ve $\alpha_{1i} \in R$ olduğu bir süreci değerlendirir. Tek bir zaman serisinde olduğu gibi, eğer regresyon sürecine dahil edilmeyen deterministik bir element (bir kesim noktası veya zaman trendi) varsa, birim kök testi tutarsız olacaktır. Diğer taraftan, eğer gözlemlenen veri içinde bulunmayan deterministik bir element regresyon sürecine dahil edilirse, birim kök testinin istatistiki gücü düşmüş olacaktır. Gösterim basitliği için, d_{mt} deterministik değişkenlerin vektörünü belirtirken, α_m özel bir model olan $m=1, 2, 3$ için katsayılar vektörüne karşılık gelir. Dolayısıyla, $d_{1t} = \emptyset$ (boş grup), $d_{2t} = \{1\}$ ve $d_{3t} = \{1, t\}$ şeklindedir. Varsayım **1(b)** standart olup, birim zaman serileri dizi korelasyonları gösterebilir. Varsayım **1(c)**'nin sınırlı aralık koşulları Phillips (1987)'deki zayıf yakınsama ve Phillips-Perron (1988)'un birim kök testlerinin koşullarına karşılık gelir. Panel birim kök testimizde uzun dönem varyansının yenileme varyansına oranını tanımlıyoruz ve Varsayım 1(c)'deki sınırsız koşullar, kesit N plansız şekilde büyüdükçe bu oranın paneldeki her birim için sınırlı kalmasını temin eder (Levin, Lin ve Chu, 2002:4-5).

Test prosedürü açısından temel hipotez şu şekilde belirtilebilir:

$$\Delta y_{it} = \rho y_{i,t-1} + \sum_{L=1}^{p_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_i \quad m = 1, 2, 3 \quad (6)$$

Buna rağmen, gecikme derecesi p_i bilinmediğinden, testi uygulayabilmek için üç adımdan oluşan bir süreç kullanılmalıdır. Birinci adımda, paneldeki her birim için ayrı ayrı ADF regresyonları uygulanır. İkinci adım ise uzun dönem standart sapmalarından kısa dönem standart sapmalarına doğru bir tahmin gerektirir. Son adımda, toplu t istatistikleri hesaplanır (Levin, Lin ve Chu, 2002:5).

3.2.1.3. Im, Pesaran ve Shin Testi (2003)

LL testi ρ 'nun i'ler arasında homojen olmasını gerektirdiğinden kısıtlı bir testtir. Maddala'nın (1999) dikkat çektiği gibi, boş hipotez ülkeler arasında büyüme oranlarının yakınsamasını test etmek için iyi olabilir, fakat alternatifinde her ülke aynı oranda yakınsadığından kısıtlıdır. Im, Pesaran ve Shin (2003) (IPS bundan sonra) y_{it-1} 'in heterojen katsayısını göz önüne alır ve bireysel birim kök test istatistiklerinin ortalamasına dayalı alternatif bir test süreci önerir. IPS, u_{it} yatay-kesitli birimler arasında farklı seri korelasyon özelliklerine sahip seriler ile ilişkili olduğu zaman, örneğin $u_{it} = \sum_{j=1}^{p_i} \vartheta_{ij} u_{it-j} + \varepsilon_i$, ADF testinin bir ortalamasını önermektedir (Baltagi, 2005:242).

LL testine karşıt olarak, bu test alternatif hipotez altında ρ_i değeri içinde heterojenliğe izin verir. IPS model 2'yi göz önüne alır ve ρ yerine ρ_i 'yi ikame eder. Bireysel etkili ve zaman trendsiz modelleri aşağıda verilmiştir (Hurlin ve Mignon, 2006:5):

$$\Delta y_{i,t} = \alpha_i + \rho_i y_{i,t-1} + \sum_{z=1}^{\rho_i} \beta_{i,z} \Delta y_{i,t-z} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

Boş hipotez tüm $i=1, \dots, N$ için $H_0 : \rho_i = 0$ olarak tanımlanırken, alternatif hipotez tüm $i=1, \dots, N_1$ için $H_1 : \rho_i < 0$ ve $0 < N_1 \leq N$ olduğunda $i=N_1+1, \dots, N$ için $\rho_i = 0$ olarak tanımlanır. Alternatif hipotez bazı bireysel serilerin birim kök içermesine izin verir. Böylece, verileri birleştirmek yerine, IPS N yatay kesitli birime sahip ayrı birim kök testleri kullanılır. IPS testi grupların ortalamalarının alındığı ADF test istatistiğine dayandırılmıştır. $\beta_i = (\beta_{i,1}, \dots, \beta_{i,p_i})$ 'i içeren $t_{iT}(\rho_i, \beta_i)$ 'nin i^{th} ülkedeki birim kök testi için t istatistiğini göstermesine izin verilirse, IPS istatistiği şöyle tanımlanabilir (Hurlin ve Mignon, 2006:5):

$$t\_bar_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT}(\rho_i, \beta_i) \quad (8)$$

Im, Pesaran ve Shin (2003)'ün yaptıkları çalışmanın sonucuna göre, ADF regresyonları için gecikme uzunluğu yeterince büyük seçilirse, t -bar testinin küçük örneklere dayalı performansları yeterince tatmin edicidir ve genellikle Levin ve Lin (1993) tarafından önerilen testten daha iyi sonuçlar verir (Im, Pesaran ve Shin, 2003:53).

3.2.2. Panel Nedensellik Testi

Bu çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen panel veri nedensellik testi kullanılacaktır. Bu test ilk kez Granger (1969) tarafından geliştirilen iki değişkenli nedensellik testinin basit bir uyarlamasıdır. Söz konusu test, Granger nedensellik testi kapsamında yatay kesit birimleri için hesaplanan bireysel Wald istatistiklerinin ortalamasına dayanmaktadır. İlk aşamada, bu istatistiğin sıralı şekilde standart normal dağılıma yakınsadığı gösterilmektedir. İkinci aşamada, ortalama istatistiğin yarı-asimptotik dağılımı sabit bir T örnekleme için tanımlanır. Fakat, Wald istatistikleri momentlerinin tahminine dayalı standart bir istatistik önerilir. Üçüncü aşamada ise, Monte Carlo testleri standart panel istatistiklerinin yatay kesit bağımlılığı durumunda dahi çok iyi küçük örneklem özelliklerine sahip olduklarını göstermektedir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1450).

Heterojen panel veri modellerinde Granger nedenselliği düşünüldüğünde, T dönem boyunca N sayıda birim için gözlemlenen iki durağan değişkeni x ve y olarak tanımlarsak, $t=1, \dots, T$ zamanındaki her birim $i=1, \dots, N$ için doğrusal model aşağıdaki şekilde tanımlanır:

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (9)$$

eşitliğinde $K \in \mathbb{N}^*$ ve $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(K)})'$ şeklindedir. Basitlik açısından, bireysel etkilerin α_i zaman boyutunda sabit olduğu varsayılır. Her iki birim süreç $y_{i,t}$ ve $x_{i,t}$ nin başlangıç koşulları olan $(y_i - k, \dots, y_{i,0})$ ve $(x_i - k, \dots, x_{i,0})$ verilir ve gözlenir. K 'nın gecikme uzunluklarının panelin tüm yatay kesit birimleri için benzer ve dengeli olduğu varsayılır. Bunun haricinde, otoregresif parametrelerin $\gamma_i^{(k)}$ ve regresyon eğim katsayıları $\beta_i^{(k)}$, n ın gruplar arasında değişmesine olanak sağlanır. Sonrasında, aşağıdaki varsayımlarda bulunulur;

Varsayım A1. Her bir yatay birim $i=1, \dots, N$ için, bireysel kalıntılar $\varepsilon_{i,t}, \forall t = 1, \dots, T$, $E(\varepsilon_{i,t})=0$ ve sonlu heterojen varyansları $E(\varepsilon_{i,t}^2) = \sigma_{\varepsilon,i}^2$ ile bağımsız ve normal şekilde dağılmaktadır.

Varsayım A2. Bireysel kalıntılar $\varepsilon_i = (\varepsilon_{i,1}, \dots, \varepsilon_{i,T})'$, gruplar arasında bağımsız şekilde dağılmaktadır. Sonuç olarak, $E(\varepsilon_{i,t}\varepsilon_{j,s}) = 0, \forall i \neq j$ ve $\forall (t, s)$ 'dir.

Varsayım A3. Hem bireysel değişkenler $x_i = (x_{i,1}, \dots, x_{i,T})'$ hem de $y_i = (y_{i,1}, \dots, y_{i,T})'$ durağan olan $E(y_{i,t}^2) < \infty$ ve $E(x_{i,t}^2) < \infty$ ile kovaryanstır. Bunun haricinde, $E(x_{i,t})$ ve $E(y_{i,t})$ t 'den bağımsızken $E(x_{i,t}x_{j,z}), E(y_{i,t}y_{j,z})$ ve $E(y_{i,t}x_{j,z})$ sadece $t - z$ farkının fonksiyonudur (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1451-1452).

İki değişkenli basit model, panel veri analizindeki Granger nedenselliğinin temel çerçevesini oluşturur. Zaman serisi bağlamında, standart nedensellik testleri vektörler β_i üzerindeki doğrusal kısıtlardan oluşursa, panel bir veri modelinde birimler arasındaki heterojenlik konusunda çok dikkatli olunmalıdır. Heterojenliğin birincil sebebi standart olup, bireysel etkilerin α_i varlığından kaynaklanır. Daha önemli olan ikinci sebebi ise, parametrelerin β_i heterojenliğiyle ilgilidir. Bu gözlemler ışığında, boş hipotez (HNC – Homogeneous Non Causality), hem regresyon modelinin heterojenliği hem de nedensellik ilişkisi dikkate alınarak test edilir. Alternatif hipotezde ise, birimlerin alt grupları arasında nedensellik olmadığı, bir alt grupta da x değişkenininin y 'nin Granger nedeni olduğu ifade edilir. HNC boş hipotezi aşağıdaki gibi tanımlanır:

$$H_0 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N \quad (10)$$

Ayrıca, β_i alternatif (model heterojenliği) hipotez altındaki gruplar arasında değişir. Bir de bireysel vektörlerin β_i bazılarınının 0'a eşit olmasına izin verilir. H_1 hipotezi altında x 'ten y 'ye nedensellik içermeyen bireysel süreçlerin olduğu varsayılır. Alternatif hipotez altında bazı birimler için nedensellik ilişkisi gözlenemeyebileceğinden bu test daha geneldir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1452-1453):

$$\begin{aligned} H_1 : \beta_i = 0 \quad \forall i = 1, \dots, N_1 \\ \beta_i \neq 0 \quad \forall i = N_1 + 1, \dots, N \end{aligned} \quad (11)$$

Alternatif hipotezde N_1 bilinmez ancak $0 \leq N_1/N < 1$ koşulunu taşır. N_1/N oranı zorunlu olarak birden küçüktür. Çünkü $N_1 = N$ olduğu durumda paneldeki birimlerin herhangi biri arasında nedensellik ilişkisi yoktur, bu da sonuç olarak HNC boş hipotezine karşılık gelmektedir. Diğer taraftan, $N_1 = 0$ olduğu durumda örneklemdaki birimlerin tümü için nedensellik söz konusudur. Bu testin yapısı Im ve diğerleri (2003) tarafından önerilen heterojen panellerdeki birim kök testine benzerdir. Bu kapsamda, boş hipotez kabul edilirse x değişkeni paneldeki tüm birimler için y 'nin Granger nedeni değildir. Aksi durumda, HNC reddedilirse ve $N_1 = 0$ olursa paneldeki tüm birimler için x değişkeni y 'nin Granger nedeni olarak kabul edilir. Bu durumda, nedensellik bağlamında homojen sonuçlar elde edilir. Gerçekten de dikkate alınan regresyon modeli homojen olmayabilir ve parametrelerin tahmin edicileri gruplar arasında farklılaşabilir fakat nedensellik ilişkileri tüm birimler için gözlenir. Aksine, $N_1 > 0$ ise nedensellik ilişkisi heterojen olup, regresyon modeli ve nedensellik ilişkileri bir birimden diğerine farklılık gösterir. Bu bağlamda, $i=1,..,N$ birimler için nedensellik ilişkisi olmadığı yönündeki testle ilgili bireysel Wald istatistiklerinin ortalaması önerilir (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1453).

Tanım. HNC boş hipotezi ile ilgili ortalama istatistik $W_{N,T}^{Hnc}$ aşağıdaki şekilde tanımlanır:

$$W_{N,T}^{Hnc} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_{i,T} \quad (12)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan $W_{i,T}$, $H_0: \beta_i = 0$ bireysel testine karşılık gelen i 'nci yatay kesit birimi için bireysel Wald istatistiklerini göstermektedir.

Nedensellik ilişkisinin olmadığı boş hipotez altında ortalama istatistik aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{Hnc} - K) \xrightarrow[T, N \rightarrow \infty]{d} N(0,1) \quad (13)$$

Nedensellik ilişkisinin olmadığı boş hipotez altında yarı asimtotik ortalama istatistik ise aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012:1453-1454):

$$Z_{N,T}^{Hnc} = \frac{\sqrt{N}[W_{N,T}^{Hnc} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N Var(W_{i,T})}} \xrightarrow[N \rightarrow \infty]{d} N(0,1) \quad (14)$$

3.3. Tahmin Sonuçları

Çalışmada ilk olarak, panel nedensellik analizinde kullanılacak verilerin durağanlık analizi için Im, Paseran ve Shin (2003) birim kök testi gerçekleştirilmiş olup, bulunan sonuçlar tablo 12 ve 13’de verilmiştir. Aşağıda hem liberalizasyon hem de GDP büyüme oranı verilerinin birim kök testi uygulamasında durağanlık sınaması sonuçlarına göre, %1 anlamlılık seviyesinde H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuç, her iki değişkene ait panel verilerin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Serilere ait veriler ikinci bir işleme tabi tutulmaksızın olduğu gibi kullanılacaktır.

Tablo 12
Birim Kök Testi Sonuçları (Liberalizasyon)

Yöntem	İstatistik	Olasılık**
Im, Paseran and Shin W-stat	-3.56317	0,0002

** Olasılıklar asimptotik normallik varsayımı altında hesaplanmıştır

Ortanca ADF test sonuçları - Liberalizasyon

Kesit	t-İstatistik	Olasılık	E(t)	E(Var)	Gecikme	Maksimum Gecikme	Gözlem
Çek Cumhuriyeti	-2.5551	0.1262	-1.342	1.412	3	3	13
Estonya	-3.2774	0.0339	-1.516	0.909	0	3	16
Letonya	-6.4921	0.0001	-1.516	0.909	0	3	15
Litvanya	-4.7588	0.0020	-1.516	0.909	0	3	16
Macaristan	-1.5090	0.5034	-1.516	0.909	0	3	16
Polonya	-1.4966	0.5094	-1.516	0.909	0	3	16
Slovakya	-2.3482	0.1729	-1.342	1.412	3	3	13
Slovenya	-3.5824	0.0191	-1.516	0.909	0	3	16
Romanya	-0.8397	0.7798	-1.516	0.909	0	3	16
Bulgaristan	-0.6659	0.8285	-1.516	0.909	0	3	16
Hırvatistan	-0.6177	0.8405	-1.516	0.909	0	3	16
Ortalama	-2.5585		-1.484	1.000			

Tablo 13
Birim Kök Testi Sonuçları (GDP Büyüme Oranı)

Yöntem	İstatistik	Olasılık**
Im, Paseran and Shin W-stat	-3.91038	0,0000

** Olasılıklar asimptotik normallik varsayımı altında hesaplanmıştır

Ortanca ADF test sonuçları – GDP büyüme oranı

Kesit	t- İstatistik	Olasılık	E(t)	E(Var)	Gecikme	Maksimum Gecikme	Gözlem
Çek Cumhuriyeti	-2.3690	0.1648	-1.516	0.909	0	3	16
Estonya	-2.6271	0.1082	-1.516	0.909	0	3	16
Letonya	-2.8607	0.0736	-1.503	1.011	1	3	15
Litvanya	-2.8155	0.0782	-1.516	0.909	0	3	16
Macaristan	-2.3727	0.1638	-1.516	0.909	0	3	16
Polanya	-2.3088	0.1810	-1.516	0.909	0	3	16
Slovakya	-2.8483	0.0738	-1.342	0.909	3	3	16
Slovenya	-2.4141	0.1535	-1.516	0.909	0	3	16
Romanya	-2.7918	0.0815	-1.516	0.909	0	3	16
Bulgaristan	-3.6815	0.0158	-1.516	0.909	0	3	16
Hırvatistan	-1.9950	0.2857	-1.516	0.909	0	3	16
Average	-2.5585		-1.484	1.000			

IPS testi ardından, bulunan sonuçlara göre durağan çıkan veriler üzerinden Dumitrescu ve Hurlin (2012) testinde öncelikle boş ve alternatif hipotezimiz aşağıdaki gibi kurulmuştur;

H_0 : Hiçbir yatay kesitte nedensellik ilişkisi yok

H_1 : En az bir yatay kesitte nedensellik ilişkisi var

Sıfır hipotezi reddedildiğinde, bu durum değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını, kabul edildiğinde ise yokluğunu ifade edecektir.

Tablo 14
Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi (1 Gecikme Uzunluğu)

0 Hipotezi	W-İstatistiği	Zbar-İstatistiği	Olasılık
GDP büyümesi, liberalizasyonun nedeni değildir	1.94206	1.30651	0,1914
Liberalizasyon, GDP büyümesinin nedeni değildir	1.19466	0.02207	0,9824

Tablo 14’te görüldüğü gibi 1(bir) gecikme uzunluğuna göre panel nedensellik testi uygulanmış olup, "olasılık" değerleri %10’dan büyük çıktığından H_0 hipotezini kabul ediyoruz. Yani seriler arasında her iki yönde de (GDP büyümesinden liberalizasyona ve liberalizasyondan GDP büyümesine doğru) nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 15
Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi (2 Gecikme Uzunluğu)

0 Hipotezi	W-İstatistiği	Zbar-İstatistiği	Olasılık
GDP büyümesi, liberalizasyonun nedeni değildir	2.37684	-0.12657	0,8993
Liberalizasyon, GDP büyümesinin nedeni değildir	1.97493	-0.53957	0,5895

Akabinde, tablo 15’te görüldüğü gibi 2(iki) gecikme uzunluğuna göre panel nedensellik testi uygulanmış olup, "olasılık" değerleri %10’dan büyük çıktığından H_0 hipotezini kabul ediyoruz. Yani seriler arasında her iki yönde de (GDP büyümesinden liberalizasyona ve liberalizasyondan GDP büyümesine doğru) nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Sonuç olarak, yapılan test sonuçlarında günümüzde AB üyesi olan 11 geçiş ekonomisi açısından liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında tüm ülkeler dahilinde yapılan analiz çerçevesinde panel nedensellik ilişkisinin varlığına rastlanmamıştır.

SONUÇ

1990'lı yıllardan itibaren Berlin Duvarının yıkılması ile birlikte özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist ekonomik düzenin yerine merkezi planlama anlayışından piyasa ekonomisine dönüşüm başlamış ve söz konusu ülkeler sancılı olarak adlandırabileceğimiz bir geçiş sürecinin içine girmişlerdir. Geçiş sürecinin ilk aşamalarında ilgili ülkelerde büyük ölçüde çıktı düşüşleri, enflasyon hatta hiperenflasyon başgöstermiş, istihdam seviyelerinde de ciddi azalmalar görülmüştür. Geçiş sürecine giren ülkelerin emek, sermaye ve mal piyasalarının mevcut olmaması bu durumun yaşanmasının temel nedenlerindedir. Geçiş öncesinde varolan komuta ekonomisinde bu piyasalara ihtiyaç duyulmamış, herşey devlet tarafından yönlendirilmiştir. Dolayısıyla, bu piyasaların bir anda oluşturulmasında çok fazla güçlük çekilmiştir. Yeni üretim biçimini uygulamak durumunda kalan piyasa aktörleri, hiç de alışık olmadıkları bu olgu karşısında verdikleri yatırım kararlarında oldukça temkinli davranmışlar, netice itibariyle tüketiciler tarafından üretecekleri mallara olan talebin düşük olacağı beklentisiyle üretimlerini kısmışlar ve yeni teknolojilere yatırım yapmamışlardır. Düşük seviyedeki teknoloji de üretimin nitelik ve niceliğini düşürmüş, bu durum sermaye malları üreticilerini ekonomik olarak zorlamış ve istihdam düzeylerinin düşmesine ve ardından tüketicilerin satınalma güçlerinin azalmasına sebep olmuştur.

Geçiş sürecindeki ülkeler 1980'li yıllarla birlikte ivme kazanan küreselleşme olgusu vasıtasıyla uyguladıkları geçiş politikalarına son derece elverişli bir zemin bulmuşlar, piyasa ekonomisine dönüşüm açısından önem arz eden ticaretin liberalizasyonu, devletin piyasaya olan müdahalesinin azalması, uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki engellerin kaldırılması, özelleştirme, enflasyonu kontrol altına alma, yasal ve kurumsal reformlar, yerel yönetimlere önem verilmesi gibi yapısal ayarlama politikalarını olabildiğince farklı ölçülerde de olsa geçiş sürecinde uygulama konusunda kararlılık göstermişlerdir. Geçiş sürecinin başında ülkeler arasında varolan çeşitli farklılıklar, bu ülkelerde uygulanan reform politikalarına ait sepetin içeriğini ve uygulanma hızını büyük ölçüde belirlemiş, bu da sonuç olarak uygulanan politikaların başarı seviyesine etki etmiştir. Geçiş sürecindeki ekonomilerin büyüme performanları arasındaki farklılık, bilhassa bu ekonomilerin tarihsel açıdan ne kadar uzun süreli

sosyalist düzen içinde yaşadıkları, piyasa ekonomisi kurallarından uzaklıkları ve uyguladıkları reform politikaları ile yakından ilgilidir. Güçlü reform politikaları konusunda kararlı olan ülkelere giden sermaye akışlarında ciddi artışlar gözlenmiştir. 1990'lı yıllarla birlikte geçiş ekonomilerinin uluslararası mali kuruluşlara üyelikleri özellikle hızlı reformcu ülkelerin mali yardımlardan önemli derecede pay almalarını sağlamış, bu da büyümelerinde önemli rol oynamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde Güney Doğu Avrupa ülkelerinde Merkezi Avrupa ülkelerine kıyasla mali ve kurumsal yapı bir piyasa ekonomisi için beklenenden çok daha zayıftır. Bu dönemde Merkezi Avrupa'daki geçiş ekonomileri geçiş sürecini tamamlama noktasına gelmişlerdir.

Piyasa merkezli reformlardaki ilerleme ile kümülatif büyüme arasındaki pozitif ilişki tüm geçiş ülkelerinde gözlenmiştir. Hatta daha az reform heveslisi ülkelerde dahi 2005 yılından önce büyümeler gerçekleşmiştir. Ülkelerin sahip oldukları başlangıç koşullarının önemi büyüme açısından zaman içinde azalmıştır. 2007 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz geçiş ülkelerine de yayılmış, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki yabancı sermaye akışı ve ihracat miktarları negatife dönmüş, endüstriyel üretimde büyük düşüşler yaşanmış ve yurtiçi kredi hacminde de ciddi daralmalar görülmüştür. Kriz nedeniyle toparlanma süreci 2010 yılı itibariyle küresel ticaretteki düzelme ile birlikte iyileşmeye başlamış ancak krizin kalıntıları 2010 yılının ilk çeyreğine kadar etkilerini devam ettirmiştir. Geçiş ekonomilerinde var olan makro ekonomik istikrar düzeyleri, bu ülkelerin büyüme performanslarında farklılıklar oluşturmuştur.

Özelleştirme politikaları ve kurumsal yönetim anlayışı açısından özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde özel sektörün gelişme hızı yüksek seyretmiş ve büyümenin anahtarından biri haline gelmiştir. Yabancı yatırım düzeyleri arasındaki farklar da geçiş ekonomilerinin büyüme rakamları üzerindeki farklılığın bir başka nedeni olarak savunulabilir. Liberalizasyonun başarılı olabilmesi için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemelerin öncelikle hayata geçirilmesi yoluyla ekonomik büyüme yakalanabilir. Gelişmekte olan piyasalar açısından, gelişmiş ülkelere kıyasla liberalizasyon sonrasında çok fazla sayıda finansal dalgalanma gerçekleşmiş, bu dalgalanmalar da büyümeyi yavaşlatmıştır.

Çalışmamız, özellikle geçiş süreci ile birlikte Avrupa Birliği üyeliği perspektifine yönelen ülkeler üzerine odaklanmıştır. Bu anlamda günümüz itibariyle AB üyesi olan

11 geçiş ekonomisinin 1996-2012 dönemine ait yıllık ekonomik özgürlük endeksi (toplam puan) ile büyüme oranları arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı panel veri çerçevesinde araştırılmıştır. Bu araştırma, hem yatay kesit bağımlılığı hem de yatay kesit bağımsızlığı durumunda tahmin yapılabilmesine imkan veren ve etkin sonuçlara ulaştıran, literatüre 2012 yılında giren Dumitrescu ve Hurlin (2012) testi vasıtasıyla yapılmıştır. Panel veri ile daha fazla gözlem sayısının kullanılması ve nedensellik ilişkisinin daha etkin biçimde test edilmesi amaçlanmıştır. Test sonuçlarına göre, liberalizasyondan ekonomik büyümeye ya da ekonomik büyümeden liberalizasyona doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Mevcut literatür bağlamında her ne kadar liberalizasyon politikalarının ekonomik büyümeyi desteklediği yönünde bir görüş birliği olsa da bu politikanın tek başına büyümenin uzun vadede itici gücü olacağını söyleyemeyiz. Kaldı ki, geçiş ekonomileri açısından reformların ilk aşamasında liberalizasyon politikalarının çıktı düzeyi üzerinde negatif etkisi görülmüştür. Yine ülkelerin başlangıç koşulları ve ekonomik gelişmişlik seviyesi ile birlikte o ülkenin altyapısı büyüme performansları üzerinde farklılıklar oluşturmuştur.

Analizimize 1996-2012 dönemi için dahil edilen 11 geçiş ekonomisinin yıllık ekonomik özgürlük endekslerinde yukarıya doğru izlenen bir seyrin büyüme oranları açısından da sürdürülebilir olması, bu ülkelerin liberalizasyon politikalarının tamamlayıcısı olarak nitelenebilecek en uygun eğitim, altyapı, mali ve kurumsal yapı ve makro ekonomik politikalarla desteklenmesine bağlıdır. Elbette, hızlı reform adımları da büyümenin uzun dönemde yüksek oranda gerçekleşmesi bağlamında önemli olacaktır. Dışsal faktörlerin de makro ekonomik istikrarın devamı açısından hayati role sahip olduğunu söylememiz gerekir. Bu anlamda, en son yaşanan küresel ekonomik krizin kalıntılarından henüz toparlanma sürecine tam olarak girilmediğini, kriz öncesi büyüme oranlarına dönülebilmesi ve uzun vadede bu oranların sürdürülebilmesi için yeni reform politikalarının devreye alınması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞIR, H. (2010), Türkiye’de Finansal Liberalizasyon ve Finansal Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi, *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu*, Ankara.
- AKÇAY, A. Ö. ve F. Erataş (2012), Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Nedensellik Analizi Ekseninde Değerlendirilmesi, *Uluslararası Ekonomi Konferansı 2012*, 1-3 Kasım 2012, İzmir.
- ALTAY, A. (2002), Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve Kobi’lerin Durumu, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul: Maliye Araştırma Merkezi, Sayı 41, 59-87.
- ASLUND, A., P. Boone ve S. Johnson (2001), Escaping the Under-Reform Trap, Vol. 48, *IMF Staff Paper*.
- AWOKUSE, Titus O. (2007), Causality between exports, imports, and economic growth: Evidence from transition economies, *Economics Letters*, No.94, 389-395.
- BALTAGI, B. H. (2005), *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, England: John Wiley & Sons, Ltd.
- BALTAGI, B. H. ve C. Kao (2000), "Nonstationary Panels, Cointegration in Panels and Dynamic Panels: A Survey" , *Center for Policy Research Working Papers 16*, Center for Policy Research, Maxwell School, Syracuse University.
- BARLOW, D. (2006), Growth in Transition Economies: A Trade Policy Perspective, *Economics of Transition*, Volume 14, Issue 3, 505-515.
- BEKAERT, G., C. R. Harvey ve C. Lundblad (2005), Does Financial Liberalization Spur Growth?, *Journal of Financial Economics*, No.77, 3-55.
- BEKANA, D. M. (2011), Economic Liberalization as Development Policy: the Contemporary Debate, *The Romanian Economic Journal*, Year XIV, no.40, 3-23.
- BENNET, J., S. Hestrin, J. Maw ve G. URGA (2003), Privatisation Methods and Economic Growth in Transition Economies, *CNEM Discussion Paper*, No.31, London Business School.
- BOJADZIEVA, H. (2005), Factors of Economic Growth in the Transition Economies of Eastern Europe: The Case of Macedonia, *Issues in Political Economy*, Vol.14.
- BUMANN, S., N. Hermes ve R. Lensink (2012), Financial liberalisation and economic growth: a meta-analysis. Technical report, Social Science Research Unit, Institute of Education, *University of London*, London: EPPI-Centre.

- CASTANHEIRA, M. ve V. Popov (2002), Political Economy of Growth in Transition Economies, http://www.casta.be/Research_files/castapopov-final.pdf, 10.08.2013
- CHANG, R., L. Kaltani ve N. V. Loayza (2009), Openness can be good for growth: The role of policy complementarities, *Journal of Development Economic*, Volume 90, Issue 1, 33-49.
- COJOCARU, L., S. Hoffman ve J. Miller (2011), Financial Development and Economic Growth: Empirical Evidence From the CEE and CIS Countries, *University of Delaware (Alfred Lerner College of Business & Economics)*, Working Paper No.22.
- DEĞER, M. K. ve Emsen Ö. S. (2006), Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri (1990-2002), *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2., 121-137.
- DEMİRBUGAN, M. A. (2006), Geçiş Ekonomilerinde “Yeni Özel Sektör” Gelişiminin Büyümeye Etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:20, Nisan 2006, Sayı 1, 19-25.
- DİNAR, G. B. (2012), Finansal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme: Bir Literatür Çalışması, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Yıl:8, Özel Sayı, 109-135.
- DUMITRESCU, E. I. ve C. HURLIN (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels, *Economic Modelling*, 29(4),1450-1460.
- DURAL, B. Y. (2007), *Geçiş Ekonomileri Plandan Piyasaya*, 1. Baskı, İstanbul: Beta.
- EDWARDS, S. (1998), Openness, Productivity and Growth: What do We Really Know?, *The Economic Journal*, Vol. 108, No. 447, 383-398.
- ESTRIN, S. (2007), The Impact of Privatisation in Transition Economies, *London School of Economics and Political Science*, Article for the New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Edition.
- European Bank for Reconstruction and Development (Mayıs 1999), Transition Report 1999: Ten years of transition, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR99.pdf>, 08.12.2013
- European Bank for Reconstruction and Development (Kasım 2012), Transition Report 2012 – Integration across borders, <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr12.pdf>, 08.12.2013
- European Commission, http://ec.europa.eu/enlargement/policy/glossary/terms/enlargement_en.htm, 10.11.2013

- European Bank for Reconstruction and Development, Structural Change Indicators, <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#structural>, 09.11.2013
- FALCETTI, E., T. Lysenko ve P. Sanfey (2006), Reforms and growth in transition: Re-examining the evidence, *Journal of Comparative Economics*, Volume 34, Issue 3, 421-445.
- FALVEY, R., N. Foster-McGregor ve A. Khalid (2003), Trade liberalisation and growth: a threshold exploration, *Journal of the Asia Pacific Economy*, Volume 18, Issue 2, 230-252.
- FIDRMUC, J. (2003), Economic reform, democracy and growth during post-communist transition, *European Journal of Political Economy*, Volume 19, Issue 3, 583-604.
- FISHER, S. ve R. Sahay (2000), The Transition Economies After Ten Years, *IMF Working Paper*, International Monetary Fund WP/00/30.
- GREENWAY, D., W. Morgan ve P. Wright (2002), Trade Liberalisation and Growth In Developing Countries, *Journal of Development Economics*, Volume 67, 229-244.
- GÜLER, E. (2012), Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisat'ın Yeniden Yükselişi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 52-68.
- HARRISON, A. (1996), Openness and growth: A time-series, cross-country analysis for developing countries, *Journal of Development Economics*, Volume 48, 419-447.
- HAVRYLYSHYN, O. ve D. McGettigan (1999), Privatisation in Transition Countries: A Sampling of the Literature, *IMF Working Paper WP/99/6*, International Monetary Fund.
- HERNANDEZ-CATA, E. (1997), Liberalization and the Behavior of Output During the Transition from Plan to Market, *IMF Working Paper 97/53*, International Monetary Fund.
- HILLMAN, A. L. ve H. W. Ursprung, The political economy of trade liberalization in the transition, *European Economic Review*, Volume 40, Issue 3-5, 783-794.
- HURLIN, C. ve Mignon, V.(2006), "Second generation panel unit root tests" Manuscript, THEMA-CNRS, *University of Paris X*.
- IM, K. S., M. H. Pesaran ve Y. Shin (2003), Testing for unit roots in heterogeneous panels, *Journal of Econometrics* 115, 53-74.
- IRADIAN, G. (2007), Rapid Growth in the CIS: Panel Regression Approach, International Monetary Fund, *IMF Working Paper 07/170*, International Monetary Fund.

- İNAL, A. (2009), *Durağan Olmayan Paneller ve Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- KAMINSKY, G. L. ve S. L. Schmukler (2002), Short-Run Pain, Long-Run Gain, The Effects of Financial Liberalization, *Policy Research Working Paper 2912*, The World Bank.
- KESİCİ, M. R.(2009), Geçiş Ekonomilerinin Dönüşüm Sürecinde Avrupa Birliği Üyeliği ve İstihdam, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 57, 407-448.
- KOLODKO, G. W. (1999), Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms, *The World Bank Policy Research Working Paper 2095*, The World Bank Development Economics Research Group.
- KOWALEWSKI, O. ve K. Rybinski (2011), The hidden transformation: the changing role of the state after the collapse of communism in Central and Eastern Europe, *Oxford Review of Economic Policy*, Volume 27, Number 4.
- LIEBERMAN, I. W. ve D. J. Kopf (2008), Privatization in Transition Economies: The Ongoing Story, *Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis*, Volume 90, the United Kingdom: Elsevier Ltd.
- LEVIN, A., C. F. Lin ve C.S.J. Chu (2002), Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties, *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- MARANGOS, J. (2004), Modelling the Privatization Process in Transition Economies, *Oxford Development Studies*, Volume 32, No.4.
- OKTAYER, A. (2009), Türkiye’de Finansal Serbestleşme ve Derinleşme Süreci Üzerine Nitel Bir İnceleme, *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt:4 Sayı:1.
- ÖZBAY, Şafak (2007), *The Impact of Integration With European Union On Transition Economies*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- PARASIZ, İ. (2003), *İkinci Kuşak Kalkınma Politikaları ve Reformlar*, 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PARIKH, A. (2004), Relationship between Trade Liberalisation, Growth and Balance of Payments in Developing Countries: An Econometric Study, *HWWA Discussion Paper 286*.
- PAZARLIOĞLU, M. V. ve Ö. K. Gürler (2007), Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt:44, Sayı:508, 35-43.
- PROUDMAN, J., S. Redding ve M. Bianchi (1997), Is International Openness Associated with Faster Growth?, Bank of England,

<http://www.bankofengland.co.uk/archive/Documents/historicpubs/workingpapers/1997/wp63.pdf>, 02.12.2013

- RADULESCU, R. ve D. Barlow (2002), The Relation between Policies and Growth in Transition Countries, *Economics of Transition*, Volume 10, No.3, 719-745.
- ROLAND, G. (2000), *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*, First Edition, Boston: The Massachusetts Institute of Technology Press.
- ROLAND, G. (2001), Ten years After ... Transition and Economics, *IMF Staff Papers*, International Monetary Fund, Volume 48, Special Issue, 29-52.
- SACHS, J. ve A. Warner (1995), Economic Convergence and Economic Policies, *NBER Working Paper Series*, No.5039.
- SAÇIK, S. Y. (2009), Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Dışa Açıklık , Doktora tezi özeti, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 17, 525-548.
- STERN, N. (1996), The transition in eastern europe and the former soviet union: some strategic lessons from the experience of 25 countries over six years, S. Zecchini (Ed.), *Lessons from the Economic Transition* içinde, Houten: Springer Netherlands, 35-57.
- STIGLITZ, J. E. (2002), *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, 4. Baskı, İstanbul: Plan B.
- TANDIRCIOĞLU, H. (2002), Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı:3, 198-226.
- TUNCEL, C. O. (2010), *Finansal Liberalizasyon ve Küresel Krizin Yapısal Nedenleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dersler Sempozyumu*, 27-29 Mayıs 2010, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF.
- United Nations (2010), Report on the World Social Situation 2010, <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/fullreport.pdf>, 07.09.2013
- WOLF, H. C.(Ed.) (1999), *Transition Strategies: Choices and Outcomes*, New Jersey: Princeton University Printing Services.
- World Bank (1996), World Development Report 1996: From Plan to Market, <http://documents.worldbank.org/curated/en/1996/06/17391683/world-development-report-1996-plan-market>, 08.12.2013
- World Bank (2004), Economies in Transition-An OED Evaluation of World Bank Assistance, https://ieg.worldbankgroup.org/Data/reports/transition_economies.pdf, 06.02.2012

- YANIKKAYA, H. (2003), Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation, *Journal of Development Economics*, 72: 27-89.
- YAYAR, R., Y. Demir ve Y.E. Birol(2012), Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış, *International Conference on Eurasian Economies*, Kazakistan: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Sayı 3, 250-258.
- YILGÖR, A. G. (2006), “Finansal Liberalizasyon ve Türkiye'de Sermeye Piyasaları Üzerindeki Etkisi”, *10. Ulusal Finans Sempozyumu*, 1-4 Kasım 2006, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

ÖZGEÇMİŞ

Turhan ARICI 13/02/1978 yılında Sakarya’da doğdu. Sakarya I. Endüstri Meslek Lisesi Torna-Tesviye bölümünü bitirdikten sonra 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat bölümünü kazandı. 2000 yılında bu bölümden mezun oldu. 2001-2002 yılları arasında İngiltere’nin Cambridge kentinde akademik ve genel İngilizce eğitimini kapsayan 6 ay süreli bir kursa katıldı. Mezuniyetinden bugüne kadar başta özel sektör olmak üzere, sivil toplum ve kamu kuruluşlarında dış ticaret ve satın alma konularında çalıştı. Halen bir kamu kuruluşunun satın alma bölümünde çalışmaya devam etmektedir.